Digitaliseret af | Digitised by

DET KGL. BIBLIOTEK
Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):	Ursin, Georg Frederik.; af Georg Frederik Ursin.
Titel | Title:	Reise i Provindserne foretagen i Julii og August Maaneder 1831
Udgivet år og sted | Publication time and place:	Kjøbenhavn : trykt hos Jens Hostrup Schultz, [1832]
Fysiske størrelse | Physical extent:	49 s.

DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.

PUBLIC DOMAIN

34, 4 – 212.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
130020841371

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

Reise i Provindserne

foretagen

i Julii og August Maaneder 1831

af

Georg Frederik Ursin.

1905. h. 1816

Kjöbenhavn.

Tryk hos Directør Jens Hostrup Schultz,

Kongelig og Universitæts-Bogtrykker.

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

Vore Læsere modtoge ifjor Efterretninger om en Reise til Berlin, foretaget af Udgiveren; vi udbede os nu Opmærksomhed for en Reise, der ikke strakte sig ud over Fædrenelandets Grændser, og altsaa ikke i den Grad, som hiin, kan meddele det Nye; men dog maaskee tør haabe at modtages med ei mindre Interesse, fordi den afhandler Gjenstande, der ligge os nærmere. Adskilligt eier vort Fædreneland, der er vigtigt at kjende, og som vi ikke andetsteds finde eller finde saa vel udført; i Andet kunne vi maale os med Udlændingerne; i Meget staae vi end tilbage; men ogsaa her bliver det vigtigt at kjende vore Savn, at undersøge, hvorvidt de ere afhængige af udvortes Omstændigheder, som maaskee med ringe Møie lade sig fjerne, at prøve og nøie overveie, om det, som giver Udlandet Fortrin for os, i fuldt Maal, eller kun tildeels kan eller bør eftertragtes. Denne saa vigtige Kundskab til Fædrenelandet ville vi stræbe efter bedste Evne at erhverve. De enkelte Efterretninger, vi have indsamlet, og de Anskuelser, som, foranledigede ved disse, opstode hos os, staae her i Forening med Beretningen om den Reise i Fyen og Jylland, vi foretoge i nogle Uger af denne Sommer.

Ledsaget af Constructions-Elev Hummel, der som Maskintegner nu allerede i længere Tid har været mig behjælpelig, forlod jeg Kjøbenhavn Tirsdagen den 19de Julii om Morgenen Kl. 5; vi begave os, efterat være komne til Roeskilde, til det tæt udenfor samme liggende Maglekilde-Værk, som vi først nu havde Leilighed til at see. Dette Værk, hvor for Tiden er Bomuldsspinderi og Papirværk, kan vistnok i flere Henseender ansees vigtigt.

Ifølge sin Beliggenhed kan Papirværket let samle det Slags Klude, som fremkomme ved Linnedaffald af Landalmuens Forbrug, og som, skjøndt ikke henhørende til de finere, kunne give godt Papir af Middelsorterne og de ordinaire Sorter. Klude skulle, efter Fabricantens, Hr. Glückstadt's Sigende, her ingenlunde savnes, og der forfærdiges en Deel Trykpapir, Skrivpapir, Concept, Maculatur og Carduus, som afsættes deels i Hovedstaden, deels i Kjøbstæderne. En Fordeel har Fabriken endvidere forsaavidt, at Vand haves her af sjelden Reenhed til Kludevaskningen og til Papirmassens Beredning; og denne Fordeel have ikke i lige Grad Fabrikerne ved Dyrehaugs-Aaen. Bomuldsspinderiet hidrører, saavidt erindres, fra Krigsaarene 1807–1814, og var altsaa vel egentligen grundlagt paa den Continentalspærring, som Bonaparte aftvang de af ham underkuede Nationer, og som Begivenhederne i Aaret 1807 bragte Danmark til at tiltræde. Vi saae ogsaa derfor denne Fabrik at være i Flor i hiin Periode, idet der den Gang frembragtes forskjelligt Bomuldsgarn, Bomuldstøier, Schavler af ordinaire Sorter, Tyl o. desl. Nu beskjæftiger man sig ene med Bomuldsspind og frembringer der lavere Numre af Bomuldstvist, der afsættes deels til vore Bomuldsvæverier, deels tvindes til Strikke- og Lysegarn. Saaledes beskjæftiger Fabriken, hvis aarlige Bomulds-Forbrug er omtrent 30000 Pund, endnu et ikke ringe Antal Arbeidere; og her har atter Maglekilde sikkert et ikke ubetydeligt Fortrin, fremfor Fabrikerne i Kjøbenhavn eller nær samme, idet Arbeidslønnen der maa være betydeligen ringere, end i Hovedstaden eller dens Omegn, i det Mindste forsaavidt Opholdet og Levemaaden der er billigere.

Imidlertid lader det sig ikke nægte, at Maglekilde-Fabrik næppe for Tiden staaer paa det Punct, hvorpaa Fabrikeieren eller Publicum kunde ønske at see samme. Man har sikkert ikke fra Begyndelsen behørigen taget Hensyn til den Vandmængde, hvoraf man kunde drage Brug. For nærværende Tid driver Vandet, der opsamles i en Dam og derfra afledes i en Rende, et Overfalds-Hjul, kun af ringe Størrelse og Kraft. Den manglende Kraft til Hollænderen i Papirværket og Bomuldsspinderiets Maskiner maa tilveiebringes ved en Dampmaskine; denne er af Watt og Boulton's Construction og lig den, der findes i den Kongelige Smedie paa Gammelholm og i Hr. Holmblad's Valkemølle

i Kjøbenhavn. Man fyrer her for det Meste med Tørv, der, skjøndt Roeskilde ikke er den fortrinligste Tørveegn, dog haves for en temmeligen billig Priis; kun i for Tørven ugunstige Aar, som det foregaaende, anvendes Steenkul. Skal Maglekilde forblive en Fabrik, der drives med Fordeel, hvilket man bør ønske, deels med Hensyn til dens Beliggenhed, hvis Fordele vi have omtalt, deels fordi her findes betydelige Fabrikbygninger, synes den at maatte forandres; thi næppe vil den Papirfabrik, der skal paa sædvanlig Maade med Haanden øse af Bøtten, saa nær to andre Fabriker, der have Papirmaskiner, kunne gaae; og, skal Bomuldsfabricationen fremdeles concurrere med Udlandet, maae, istedetfor de hidtil anvendte Bomuldsspindemaskiner, vistnok nyere anbringes. Det er Hr. Glückstadt's Ønske at see sin Fabrik paa en saadan Maade udvidet, og maaskee havde allerede dette Ønske været opfyldt, hvis Urolighederne i Belgien ikke havde vanskeliggjort Udsigterne til fra Cockeril's Maskinfabrik i Belgien at erholde Bomuldsmaskinerne, eller hvis han havde turdet antaget, da deres Udførsel fra England er forbudet, andetsteds fra at erholde dem.

I Ringsted, hvor jeg i private Forretninger opholdt mig i flere Timer, fik jeg Leilighed til at see et Brændeviinsværk, indrettet paa samme Maade, som vore egne Brændeviinsbrænderier her i Staden. Vi ville siden have Leilighed til at omtale Vigtigheden af dette Products gode Tilvirkning, og altsaa vise, hvor ønskeligt det er, at Brændeviinsbrænderne i Provindserne komme i Besiddelse af den Duelighed og Kundskab, der udmærker flere af Hovedstadens Brændeviinsbrændere.

Til Korsøer ankom vi den 20de om Morgenen tidligt; min første Vei der var ned til Dampbaaden Mercurius. Dette lille fortrinlige Fartøi bevarer stadigen den Berømmelse, det fra sin første Tilstedeværelse paa Bæltet har erholdt. I dette vanskelige Farvand, hvor Sidestrøm og Vind saa ofte ere til Hinder, gaaer det stadigt, om selv, især om Foraar og Efteraar, Storme og haardt Veir synes at ville modsætte sig Overfarten. Dette skyldes vistnok i lige Grad baade Fartøiets fortrinlige Egenskaber og dets gode Betjening. Jeg har ofte havt Leilighed til at besøge samme, aldeles uforvarende, og med største Tilfredshed seet den Orden og Reenlighed, ja Pyntelighed, hvori Maskineriet, ligesom Skibet stedse holdes. Da det maaskee kan antages, at en mindre Maskine

til en Dampbaad (Mercurius har to 15-Hestes Maskiner) snarere vil kunne blive Gjenstand for Bestilling i et dansk Maskinværksted, end en større, saasom f. Ex. en liig den, der er anbragt i Frederik den Sjette, har jeg troet, at, skjøndt jeg af dennes Maskine har ladet udføre en fuldstændig Maskintegning, vilde ogsaa af Mercurius's Maskineri en udførlig Tegning være vigtig. Da den Kongelige Generalpostdirection havde givet mig den fornødne Tilladelse til at lade en saadan optage, blev det Hummel's Hovedarbeide at benytte sit Ophold ved Dampbaaden for at udføre samme, og vi ere ogsaa vendte tilbage i Besiddelse af denne Tegning i en saadan Maalestok, at selv de mindste Dele behørigen ere fremstillede.

I Korsøer, ligesom i Nyborg, hvortil vi ankom den 20de om Efterm. Kl. $1\frac{1}{2}$ med Brevposten, der var afgaaet den 19de om Aftenen fra Kjøbenhavn, vare to temmeligen store Fartøier under Bygning; de byggedes for Brødrene Kruse, af hvilke een er etableret som Kjøbmand i Korsøer, en anden i Nyborg. De byggedes paa den Maade, som i Almindelighed anvendes i Provindserne, og som vi ogsaa senere saae i Troense, nemlig som det kaldes paa Klammer eller Klamp, eller uden at egentligen faste Spanter i Forveien afslaaes og nøiagtigen tilhugges; men Tømrene, der have foreløbigen erholdt omtrent deres rigtige Form, opreises og efterhugges dernæst efter de Træk, som Erfaring har viist give en god og sikker Form. Naar der ikke forlanges andre Fartøier end dem, hvorfor saadan Erfaring er tilstede, vil den øvede Mæster, uden iøvrigt at besidde solidere Kundskaber i Skibbyggeriet, naar han anvender Flid ved Arbeidets Udførelse, i Almindelighed frembringe gode, ofte endog fortrinlige Fartøier. Dette gjælder, som bekjendt, om de Jagter, der bygges i Svendborg og Troense. Naturligviis af mindre Udstrækning, men særdeles fortrinligt, er Niels Hansen's Baadebyggeri ved Dyrehaveskoven tæt ved Nyborg. Vi havde Leilighed til at prøve een af hans Baade, da han Dagen efter seilede os i samme til Troense.

Det synes at være en Skjebne, der er mødt mig paa denne Reise, at Himlen gjorde sig al mulig Umage for at bringe mig fra min Yndlingssætning, at, hvor man kan komme tilsøes, skal man ikke gjøre en Reise tillands. Noget saadant havde jeg allerede sporet paa Bæltet, hvor en temmeligen skarp Modvind og

nogen Sidestrøm forhalede Reisen; dog for Mercurius's Maskineri medførte denne Hindring ikke større Forsinkelse end omtrent et Qvarteer. Men anderledes gaaer det, som bekjendt, med et Seilfartøi; Niels Hansen's Baad kunde gaae Vinden nærmere end noget andet Fartøi, vi havde i Sigte; men, da det mod Aften blev stille, og Qvarantaine-Reglerne ikke vilde have tilladt os om Natten at gaae i Land i Svendborg, hvor desuden Dagen derpaa var Marked, vare vi vel tilfredse med at lande i Troense.

Denne fortrinligen skjønt beliggende Landsby eller Flække søger sin Hovedindtægt ved Skibbyggeri og Søfart. Tre Skibbygmæstre beskjæftige omtrent 100 Tømmermænd. Den Bygningsmaade, der følges, er, som omtalt, mindre hensigtsmæssig; men, da den nu een Gang er bekjendt og indøvet, ja i visse Maader der hjemmehørende, arbeides efter samme med Lethed, og dette i Forbindelse med den billige Arbeidsløn og den ringe Priis, hvortil Eg, i det Mindste til ikke store Skibe, kan haves, bevirker, at mindre Fartøier og Fartøier af Middelstørrelse kunne leveres fra Troense og Svendborg til særdeles billig Priis, og at Skibbyggeriet saaledes bliver en særdeles vigtig Erhvervkilde for denne Egn og for Fædrenelandet, forsaavidt derfra udgaae en stor Deel Skibe, der deels tjene til den indenrigske, deels til den udenrigske Fart. Vi besaae især Skibbygmæster Petersen's Værft, hvor fandtes en temmeligen stor Skonnert, næsten færdig til at komme i Vandet, og en Slup var begyndt. Troense har et Reebslageri og en Smedie, hvor det meste Skibsarbeide kan forfærdiges.

Efter vort Ophold om Natten i Troense og efter at have om Morgenen beseet Hr. Petersen's Værft, satte jeg over fra Troense til Svendborg. Markedet sammesteds syntes ikke at være ubetydeligt; men Handelen forstyrredes endeel ved Regnen. Jeg foranledigedes saameget mindre til at forlænge mit Ophold der, da Markedet vel beskjæftigede den Dag de Fleste. Svendborgs Beliggenhed er iøvrigt særdeles skjøn, og Byen, skjøndt noget gammeldags og med krumme Gader, har selv et ret venligt Udseende. Skibsfarten er betydelig, og især eier Skibbygmæster Lars Møller et betydeligt Antal Fartøier. Hans Værft, som jeg dog ikke besaae, og som vel ikke heller, hvad Bygningsmaaden angaaer, er forskjelligt fra de andre Værfter, bestyres nu fornemmeligen af hans Sønner. Baade nu og tilforn ere der byggede en stor Deel

Fartøier, og, som bekjendt, have Svendborger-Jagterne, hvortil dog ogsaa regnes de, der bygges paa Troense, en velfortjent Berømthed.

Fra Svendborg begav jeg mig til Ollerup, en Landsby, beliggende mellem Svendborg og Faaborg, altsaa i Fyens skjønneste Egn; Egnen er vistnok tillige den frugtbareste, og den Drift, hvori Landet i det Hele og især Godserne Skjoldemose og Rødkilde ere, sætter denne Deel af Fyen i Lighed med det østlige Holsteen, hvilken den ogsaa, hvad Jordbundens Beskaffenhed angaaer, synes at ligne. Mærkeligst for mig var Skjoldemose-Oliemølle. Dette vigtige Værk er bygget i Aaret 1814 af dets nuværende Eier, Hr. Proprietair Berg, der havde antaget dertil en holsteensk Møllebygger; Constructionen er den samme, som de hollandske Oliemøllers i Almindelighed, og som ligeledes er fulgt ved Vind-Oliemøllerne i Omegnen af Hovedstaden. Olieværket bestaaer nemlig af følgende Hoveddele: en Frøknuser med lodrette Steen, der gaae i Cirkel, paa Kant, og hvorved ogsaa Oliekagen atter knuses, for anden Gang at give Olie; dernæst ere Varmepanderne, hvori Frøet faaer en jævn Varme, for at Oliedelene kunne blive desto mere flydende, og hvori omdreies to Rørere, for at Oliefrøet ikke skal blive liggende paa Bunden og der brænde an, og to store Kilepresser til Oliens Udpresning, den ene til første Gang at slaae Olien, den anden til at slaae samme anden Gang. Endvidere findes 6 Støddere, som tjene til at støde Kagen, der fremkommer ved den første Slagning, og berede den til næste Slagning. Hr. Bergs Mølle kan dagligen i 16 Arbeidstimer levere omtrent 400 Potter Olie. Den største Deel, der slaaes, er Roolie, ogsaa en Deel Linolie. Rapsæden, hvoraf hiin slaaes, dyrkes for en Deel paa Skjoldemose selv; og Hr. Berg har ved sit Exempel i den Grad virket, at i Omegnen dyrkes nu saamegen Rapsæd, at ikke blot hans Oliemølle kan fra Omegnen, naar Raphøsten blot udfalder nogenlunde, behørigen forsynes med Rapsæd, men ogsaa en Mængde kan udføres. Saaledes har altsaa Hr. Berg ikke blot ved sin Driftighed tilveiebragt en betydelig Production af Olie, der tjener deels til Kjøbenhavns og Landets Forsyning, deels til Udførsel, men har tillige havt en mærkelig Indflydelse paa Landvæsenet ved at fremkalde en Sædeart, der især i Aar, da Kornpriserne ere lave, indbringer og har indbragt bety-

delige Fordele for Egnen. Her ligger nu aldeles nær de Spørgsmaal: vil ikke alt dette, nu da ved Placaten af 14de April 1831 Indførselstolden og Extra-Afgiften for visse Vare-Artikler, deriblandt Hampolie, ere ophævede, ophøre? vil ikke Bergs Oliemølle staae stille, ligesom Hr. Kammerraad Drewsen mener, at hans Oliemølle ved Retraite maa staae stille, vil ikke Rapsavlen, der har været indbringende for den omtalte Egn af Fyen, ophøre at være det, og altsaa af sig selv snart ophøre? Jeg vil ikke her afhandle disse Spørgsmaal, skjøndt jeg tør antage, at, var jeg for Tiden i Besiddelse af de behørige Data til sammes Besvarelse, deres Drøftelse i Magazinet, om end ikke paa dette Sted, ingenlunde vilde være upassende; thi vi skylde vore Læsere, saavidt vi formaae, at oplyse dem om, at ved hiin Placat, som man gjerne har villet fremstille som Oliemøllernes Banemand, er vel den Fordeel, som disse have havt ved den særdeles Beskyttelse, der blev dem til Deel, saalænge Forordningen af 9de Julii 1821, der betydeligen forhøiede Indførselstolden paa Hampolie og ophævede Consumtionen paa Olie, var i fuld Kraft, formindsket; men, at dog, ligesaavel som før 1821, kunne nu efter 14de April 1831 Oliemøller her i Landet bestaae og drives med Fordeel. Vi tvivle ingenlunde paa, at jo Oliemøllen paa Skjoldemose practisk vil bevise det; ja vi mene, at enhver, hensigtsmæssigen anlagt og vel bestyret Oliemølle vil godtgjøre det Samme. At enkelte Aar, som Aarene 1829 og 1830, hvor Rapsæden tildeels mislykkedes, kunne være Uaar for Oliemøllerne og bringe disse til at staae for en Deel stille, godtgjør endnu ikke, at denne Industri er forkastelig, eller at Rapsavlen ikke er fordeelagtig. Imidlertid vi kunne her ikke afhandle Sagen; men saameget tør vi dog vel antage, at paa flere Steder i Landet vil være en betydelig Virksomhed med Oliefabricationen, og at, medens en passende Fordeel ikke udebliver for Fabricanten, ville vi, som Følge af en riig Rapshøst, erholde god Roolie til billige Priser, deels til Brug som Lampeolie, deels til Sæbefabricationen. Et senere Ophold af Hummel paa Skjoldemose foranledigede, at jeg erholdt med Hr. Bergs Tilladelse en Tegning af Oliemøllen, hvilken jeg anseer vigtig, forsaavidt denne Mølle vistnok kan ansees som et fortrinligt Mønster paa Constructionen af den ældre Art af Oliemøller.

Iøvrigt har jeg ikke tilstrækkeligt bereist Omegnen for at af-

gjøre, om der ikke skulde findes Vandkraft til at drive et saadant Værk, som Skjoldemose-Oliemølle. Der ere i det bakkede Terrain ikke faa Aaer og Vandsamlinger, der vel tildeels ere anvendte til at give Kraft til Melleværker; men fordeelagtigere synes den Kraft, som disse Vandmassers Fald maa give, at kunne anvendes; og, havde det været muligt at bruge denne Kraft til Oliemøllen, vilde man have havt en stadigere og mere uafbrudt Virkning, end Vinden kan give. Som Vindmølle betragtet er imidlertid Skjoldemose-Oliemølle saa fordeelagtigt beliggende, som en Vindmølle nogensinde kan være; den ligger paa en høi Bakke, der aldeles behersker Omegnen og tillige, hvilket maa være Eieren behageligt, nær Skjoldemose-Gaard.

Fra Ollerup havde jeg ønsket at gjøre en Tour til en liden Ø, Dreiø, beliggende mellem Ærø og Thorseng; denne Gang vilde det imidlertid ikke lykkes; thi jeg erfarede, skjøndt Vinden vel var noget contrair, men ingenlunde Storm, at den Mand, jeg havde antaget for at føre mig fra Fyens Land til Dreiø, ikke havde ret Mod til Overfarten. Jeg reiste derfor tilbage til Nyborg Søndagen den 24de Julii og gik med Brevposten fra Hamborg over paa Dampskibet Mercurius til Korsøer.

Korsøer har næppe andre Mærkværdigheder at opvise, end dem, som staae i Forbindelse med Postvæsenet. De Indretninger, der med Hensyn til dette ere anlagte, ere i flere Henseender mærkelige og vigtige. Fra Postgaarden, der for faa Aar siden er opbygget hensigtsmæssigen og solid, fører en stærk Dæmning ned til Indløbet af Havnen, hvor Smakkerne og Dampfartøiet lægge an. For at veilede ved Indseilingen og paa den nordlige Landtunge, der indeslutter Havnen, anbragtes to smaa Fyrtaarne, de bestemme den Linie, ad hvilken der maa seiles for at komme melr lem Grundene ved Indløbet. Nordligere paa Halskov-Odde er et større Lampefyr, og i mørke eller taagede Nætter, naar Posten ventes, antændes endvidere sammesteds et Blus- eller Kul-Fyr. Post-Telegraphen, der corresponderer med Telegraphen paa Sprogø og i Nyborg, er indrettet paa samme Maade som disse; 5 Klapper kunne heises op paa 10 forskjellige Steder af en Ramme, og hver Klap angiver ved sin Stilling et Ziffer; saaledes kunne altsaa alle Tal fra 0 til 99999 eller i Alt 100000 Signaler angives. Telegraphens særdeles simple og hensigtsmæssige Indretning

er angivet, saavidt vides, af afdøde Capitain, Divisions-Adjutant Schumacher. Jeg har havt Leilighed til at lade tage en Tegning af den Telegraph, der er i Nyborg, hvilken jeg skal lade stikke til Brug for Magazinet.

I Korsøer oppebiede jeg Hs. Excellence Overkammerherre Hauchs Ankomst om Mandag-Eftermiddag og havde i den Mellemtid Leilighed til at see mig noget om i Omegnen, besøge Korsøer-Skov, der ligger S. O. for Byen, og nyde, i et for denne Sommer sjeldent klart Veir om Søndag-Eftermiddag Udsigten fra Klinten ved Skoven til Sprogø, Nyborg, Langeland og Egholm.

Maaskee har der ikke saa let været nogen Bæltreise, der har beviist Vigtigheden af Dampskibe for de Reisende, som den, Hs. Excellence foretog sig. Dampskibet afgik omtrent Kl. 6 om Aftenen og ankom til Nyborg Kl. 8; lidet før samme afgik en Smakke med Hs. Excellences Reisevogn og det var, efter den Leilighed, som da fandt Sted, rimeligt, at samme vilde ankomme omtrent ved Midnats-Tid, og altsaa være behørigen betimeligt, for at Hs. Excellence kunde fortsætte sin Reise næste Morgen tidligen; men mod Natten stillede det af, og den ubetydelige Vind, der reiste sig om Morgenen, var contrair, saa at Reisevognen naaede først over Middag næste Dag Nyborg. Ønsket om, at Dampbaade brugtes stedse ved dette saa vigtige Færgested, ligger, naar saadanne Erfaringer vise sig, saa nært, at vistnok Enhver yttrer det; selv Pakkeposten, der fra Nyborg, hvor den ankommer Løverdag-Aften, befordres til Korsøer med Postjagten, har maattet een Gang i Begyndelsen af Juliimaaned tilbringe næsten et heelt Døgn paa Bæltet og ankom desaarsag istedetfor Søndag-Aften seent om Mandag-Formiddag her til Staden.

Fra Nyborg besøgte jeg paa det Postvæsenet tilhørende fortrinlige Seilfartøi, Postjagten **Ørnen**, Tirsdagen den 26de Julii Sprogø; denne lille Ø, der ligger midt i Bæltet og almindeligen ansees kun som en sørgelig Tilflugt i Nøden under Isstransporten, er nu ved de Indretninger, der ere trufne til Postvæsenets Tarv, i flere Henseender mærkelig. Paa Øen er opført en Gjæstgivergaard, der frembyder den Reisende alle de Bequemmeligheder, som man kan antage, at han, selv om han er af høiere Stand, med Billighed kan kræve, og ligeledes forskaffer den simplere Reisende og de Søfarende, der lede Isstransporten, et anstændigt

Ophold; Fyrtaarnet paa den østlige Deel af Øen har et Blinkfyr til Veiledning for de Søfarende i Almindelighed og for Postfartøierne i Særdeleshed. Mærkelig er endvidere en Dossering, anlagt paa den nordlige Deel af Øen i den Hensigt at sikkre samme for at blive gjennemskaaret af Strømmen; virkeligen truedes for nogle Aar siden Øen med en saadan Gjennemskjæring af den stærke Nordstrøm, og Dosseringen, som anlagdes af svære Granit- og Nullesteen, der fandtes nær Øen, udsattes næsten for samme Fare; i Aaret 1828 anlagdes den efter en anden Profil, og den har nu, trods de haarde Isvintre, holdt sig. Imidlertid er stedse en Tilbøielighed hos Strømmen til at bortskylle den nordlige Deel af Landet, men derimod tilsætte Steen og Gruus til den sydlige.

Opholdet paa Sprogø kan for Opsynsmanden og hans Familie, der ere Sprogøs eneste Beboere, saalænge Isen ikke nøder Andre at tye did, vistnok ikke frembyde et Liv med mange Adspredelser; dog har han og hans Familie ved Flid og Stræbsomhed bragt Øen til en saadan Cultur, at den nu ei blot sysselsætter, men ogsaa ernærer sine Beboere. Det var saaledes muligt for Opsynsmanden, trods den Trang, der i afvigte Aar har været paa Brødkorn, at overlade Postføreren, der fulgte mig over til Sprogø, ½ Tønde Rug.

Efterat være kommet noget over Middag tilbage til Nyborg, kjørte jeg til Odense, hvor jeg opholdt mig til Torsdagmorgen den 28de, da jeg kjørte fra Odense til Bogense, for om Formiddagen at tage med Dampbaaden Dania derfra til Aarhuus.

Reisen med Dampskibet var meget heldig og begunstigedes ogsaa af Veiret. Da, som bekjendt, dette Dampskib flere Gange har været uheldigt, var det et naturligt Spørgsmaal til mig, som man tiltroede flere Erfaringer om de danske Dampbaade, om Dampskibet Dania var i en saadan Tilstand, at man trygt kunde gaae med samme. Et bestemt Svar var det vanskeligt her at give; thi jeg kjender ikke dette Dampskib i en saadan Grad, at jeg tør udsige noget om samme. Det første Aar, det kom her i Fart, gjorde jeg en Reise med det fra Kjøbenhavn til Aarhuus, og en anden atter tilbage fra Aarhuus til Kjøbenhavn. Begge Reiser, som foretoges i gunstigt Veir i Julii og August Maaned, frembøde intet Mærkeligt, hvoraf kunde sluttes noget for eller imod Fartøiet; dog forekom det i det Hele at være et Fartøi, som

ingenlunde kunde ansees som slet Søskib, ei heller at have en Hestekraft, der stod i et altfor ringe Forhold til Skibets Størrelse; men jeg maa paa den anden Side tilstaae, at der vare gandske andre Grunde, der maatte bringe Publicum til da at antage, hvad Erfaring ogsaa viste, at Dampskibet Dania ikke vilde tilfredsstille selv dets billige Fordringer. Den Bestemmelse, som da fandt Sted, at Dampbaaden skulde to Gange ugentligen gaae fra Kjøbenhavn til een af de jydske Kjøbstæder, Aarhuus, Aalborg eller Fredericia, havde den mærkeligste Følge paa Skibets hele Betjening. Den Reenlighed, der kræves paa ethvert Skib, især hvis det er Passageer-Fartøi, og som bliver dobbelt nødvendig i et Dampfartøi, fattedes; Folkene, som næsten stedse vare i Virksomhed, savnede den fornødne Tid til Ro og fristedes let til at anvende deres faa Fritimer snarere til Sviir end til Søvn; disse Uordener syntes endogsaa at strække sig videre; thi den iøvrigt ret duelige engelske Maskinist, der da var ombord og forestod Maskineriet, forlod Aarhuus den Gang jeg reiste med det, som det syntes, i en saadan Tilstand, at det var temmeligen rimeligt, at han havde været sysselsat med gandske andre Forretninger, end at reengjøre og smøre sin Maskine; og dette er bestandigen nødvendigt paa ethvert Dampskib; vi ville ikke her tale om de større Ulykker, at Kjedlen springer, som kun er Resultat af den største Skjødesløshed og Letsindighed; men blot henpege paa, at flere Dele af den saa mangfoldigen sammensatte Maskine kræve jævnligen mindre Reparationer, Pakning o. desl. og at, naar dette ikke før Reisen er foretaget, udsættes man ideligen for, at Maskinens Gang under samme afbrydes, og at den slides selv paa en saadan Maade, at den inden føie Tid bliver ubrugbar, eller i det Mindste maa underkastes kostbare Reparationer. Dobbelt vigtigt er et saadant Tilsyn ved Dania's Maskineri, der er opstillet paa en saadan Maade, at man ikke, under Reisen, kan komme til flere af Maskinens Dele, som ved den sædvanlige Opstillingsmaade ligge frit. Hvorvidt en saadan Mangel paa behørigt Tilsyn har fremdeles været Aarsag i de flere Uheld, der ere indtrufne senere for dette Dampskib, skjøndt man i de følgende Aar ikke savnede Leilighed til at holde Maskine og Skib i god Orden, og om de Uheld, som maae gaae paa Skibets, ikke paa Maskinens Regning, f. Ex. et Par Strandinger første Aar, ogsaa kunne tilskrives lignende

Grunde, vil jeg, da jeg tilfældigviis kun kjender lidet til Dania, ikke kunne afgjøre; men saameget bør stedse erindres, at Dania har et særdeles vanskeligt Farvand at beseile, og at det Skib, der i Østersøen og mellem Øerne vilde have viist sig aldeles tilstrækkeligt, let i Kattegattet kunde vise sig utilfredsstillende. Vi ville ønske og haabe, at den Forbindelse, som finder Sted ved Dampskibet Dania mellem Jylland og Hovedstaden, ingenlunde vil afbrydes, men snarere med større Kraft fortsættes. Den har allerede givet mange Kjøbenhavnere Leilighed til baade at besøge Jylland, og omvendt Jyllands Beboere til at besøge Hovedstaden; Reiserne ere begunstigede ved den billige Priis, som af Skibets første Rheder, Hr. Gouvernør, Capitain Christensen, fastsattes for Overfarten; og Publicum har paa sin Side, skjøndt flere Tilfælde ere indtrufne, der vel kunde hos den mere Frygtsomme have svækket Tilliden til Dampbaaden, ved i stort Antal at benytte samme, understøttet dette Foretagende. Man kan vel derfor vente, at en Dampskibsfart fremdeles stedse vil finde Sted og tillige saaledes, at den tilfredsstiller hvad med Billighed kan ønskes. Man har i Anledning af Dania fremsat i eet af Provindsbladene det Ønske, at Dampbaaden maatte underkastes en Besigtelse af kyndige Mænd, inden det tillodes, at samme afbenyttedes til Passageer-Fartøi. Vi skulde mene, at en saadan Controle og Inspection med et privat Fartøi, naar den ikke skete ifølge Rhederiets eget Forlangende, ikke var aldeles passende, i det Mindste finder en lignende ikke Sted ved noget andet Skib, eller noget privat og uprivilegeret Befordringsmiddel; men derimod antager jeg, at det kunde være passende, i det Mindste hvis Dampskibenes Antal forøges, at underkaste Maskinmæstrene en Prøve eller Examen, hvilket saameget mindre kunde findes ubilligt, som Styrmændene, med hvilke disse kunne sættes i Classe, ere underkastede en særegen Examen. Dog have vi endnu ikke Anledning til at indføre en saadan Examen, saalænge Danske ikke afgive sig med at være Sømaskinister. Naar undtages, at Dania's Maskineri en Tid forestodes af en Dansk, er endnu, skjøndt vi have havt i en Række af Aar (12 eller 13) Dampskibsfart, ingen dansk Maskinist oplært eller ansat ved noget af vore Dampskibe. Vi bruge Englændere, hvis eneste Anbefaling ofte synes at være den, at de ere Englændere, og finde os i at betale dem en særdeles anselig Gage, som,

skjønt jeg ikke vilde foreslaae at nedsætte samme, fordi man antog en Dansk, dog i ethvert Tilfælde maatte forsikkre vedkommende Rhederi en i enhver Henseende paalidelig Mand. Ved en saadan Prøve, der naturligviis maatte bestaae i, at Candidaten afhørtes, hvorvidt han kjendte nøie Betydningen af alle Maskineriets Dele, hvad der var at iagttage ved sammes Vedligeholdelse, hvilke vare Betryggelsesmidlerne, hvorledes Fare i Tide kunde afvendes, vilde det kunde afgjøres, om den, der attraaede Maskinistens Post, virkeligen havde de betryggende Kundskaber. Jeg veed vel, at en saadan Prøve endnu ikke forvisser om, at han til enhver Tid bevarer og anvender samme Kundskaber, eller at han hermed forbinder den Orden, Paapasselighed, Lydighed, Commando, Mod og Behændighed, der ere nødvendige Egenskaber for Sømaskinisten, ligesom enhver Sømand; men vi vilde dog snarere med Føie vente dem hos den Mand, der med Alvor havde strøbt at danne sig for Maskinistens Kald, og havde, hvilket ogsaa gjerne kunde gjøres til Betingelse, faret i en vis Tid som Medhjælper, end hos den aldeles raa Fyrkarl, eller med Sølivet, ja maaskee med Maskineri aldeles ubekjendte Smed. Dampskibsfarten vil blive en vistnok i sin Tid for os ligesaa vigtig Green af Skibsfarten, som den almindelige Seilads, og vi kunne altsaa ønske og vente, at vi erholde til Betjening af vore Sømaskiner ligesaa dygtige Mænd, som vi have til Betjening af vore Skibe i Almindelighed.*)

I Aarhuus var det saakaldte Olsmarked eller St. Olufs-Marked, som imidlertid ikke var i nogen Henseende særdeles mærkeligt. Skjønt mit Ophold i Byen var kort, ikke stort over

*) Dampskibet Dania har atter ved den sidste for i Aar bestemte Reise havt et Uheld, idet, efter Sigende, en af Hjularlerne skulde have bøiet sig eller være brukket. Jeg kjender ikke nærmere, end efter Rygtet, Omstændighederne herved; men, synes de at godtgjøre, at Maskineriet og Skibet ikke formaae at udrette hvad Publicum kan forlange, vil vistnok Dampskibet, hvis ikke Rhederiet gjør overordentlige, til de overordentlige Uheld svarende, Anstrængelser, udsættes for en Miscredit, der let kan blive farlig for Rhederiet, især hvis Forbindelsen mellem Hovedstaden og Jylland sættes paa en bedre Fod, hvilket dog maaskee er at vente, naar en Dagvogn bringes i Stand mellem Kjøbenhavn og Kallundborg, og, hvad der da blev ønskeligt og tillige vistnok klogt, Færgelauget i Kallundborg og Aarhuus anskaffede et til Færgefarten passende Dampfartøi.

24 Timer, havde jeg Leilighed til at besee den sammesteds oprettede Frederik Ferdinands Søndagsskole, hvori unge Mennesker af Haandværksstanden erholde fri Underviisning i Tegning. Der er ved denne Skole gjort en vigtig Begyndelse til den Dannelse, som Haandværksstanden i Almindelighed trænger til, og hvortil den ogsaa i Hovedstaden har især ved det kongelige Akademi for de skjønne Kunster en saa fortrinlig Adgang. I flere af Kjøbstæderne ere saadanne Skoler anlagte; de have ikke savnet Understøttelse ved Medborgernes Velvillie, det kongelige Akademi for de skjønne Kunster har været dem behjælpeligt med Tegninger, og meget er vistnok udrettet; men to Vanskeligheder forekommer det mig møde, som ikke stedse i Provindsbyerne ere lette at fjerne; den ene bestaaer i at erholde duelige Lærere, den anden at kunne sætte igjennem en rigtig Methode. Hvad den første Vanskelighed angaaer, har Aarhuus havt det Held, at ved Siden af en i sit Fag vistnok duelig og i Tegning øvet Haandværker, kunde en ung Kunstner, Hr. Høegh-Guldberg, en Elev af den høitfortjente, nu tabte, Kunstner, Professor og kongelig Dyrmaler Gebauer, antages som Tegnelærer. Han har for Elementar-Classen, hvis Underviisning er ham betroet, fortrinligen valgt geometrisk Tegning, og seer saaledes sine Elever stadigen gaae frem til det Formaal, som ved en saadan Skole maa ansees som det første, nemlig at Eleverne, naar de gaae ud derfra, kunne udføre en reen og correct Arbeids-Tegning. En saadan Tegning, naar stedse vælges gode Forbilleder, naar stadig Opmærksomhed vises for Correcthed, bliver vistnok tillige smagfuld, hvis den unge Haandværker har noget Talent, og han veiledes af en Lærer, der selv har en reen, sund Smag. Fra en saadan Skole ønske vi derimod fjernede alle architectoniske Ornamenter, Colonner o. desl., der kun rigtigen kunne anvendes af den egentlige Bygmæster, som vel ogsaa i Haandværks-Tegneskolen kan forberedes, men fremdeles maa ved en langt mere udstrakt Underviisning dannes. Men dette simple og tilsyneladende ringe Formaal, vi have antaget for en saadan Skole, er ikke det, der tilfredsstiller Mængden. Man vil langt hellere begynde med de saakaldte Vignoler (ɔ: de fem Søileordner), inden Begynderen kan tegne en reen Linie, og man tuscherer disse, thi ogsaa dette forlanges. Dog inden det skeer nogenlunde taaleligt, hengaaer en lang Tid, og Følgen heraf er, at Eleven med al denne Tidsanvendelse

ikke har lært at tegne rigtigt, men har faaet den Tro, at, fordi disse Forziringer, hvis Betydning han ikke lærer, gjordes til Hovedsagen ved hans Underviisning, bliver det ogsaa Hovedsagen for ham siden, allevegne at anbringe denne Stads, og at han derved hæver sig til at være en Kunstner. For det opmærksomme Øie vise disse Følger sig destoværre altfor hyppigt, og især i vore Kjøbstæder see vi ikke sjeldent Bygninger, som man har troet at gjøre skjønnere ved utidige Forziringer. Ja selv i det Mindre finder dette Sted; hvorofte har man ikke seet Dragkister, Uhrfutteraler o. desl., hvorpaa Colonner ere anbragte, om ikke hele, saa Halv- eller Qvart-Colonner?

I Aarhuus saae jeg endvidere Begyndelsen til et Teglbrænderi; man skal i Nærheden af Byen have fortrinligt Leer, saa at der vel ikke kan være Tvivl om, at denne Industrigreen, der er saa vigtig for vort Land, der vil kunne trives; den vil, hvis den kommer i Gang, sysselsætte en stor Deel Fattige, da selv til Formningen af Muursteen ikke behøves nogen særdeles betydelig forudgaaende Øvelse og end mindre til de øvrige Biarbeider. Vanskelighederne ved Brændingen vare endnu ikke overvundne; man havde forsøgt at brænde Stenene frit uden Ovn, hvilken Methode anvendes i England, dog med store Mængder af Steen, ofte indtil $\frac{1}{2}$ Million; men det syntes, som om man ikke kunde forvisse sig ved denne Methode om en ligelig Brænding. Det Brændsel, der er prøvet, er Steenkul; thi hverken Tørv eller Brænde faaes for særdeles billig Priis i Aarhuus. Vel ligger Riisskoven tæt ved Byen, men det er rimeligt, at der lyses Fred over denne Skov, der saa betydeligt forskjønner Egnen ved Aarhuus, og som, ved den heldige og sindrige Maade, hvorpaa dens herlige Beliggenhed paa den høie Strandkant er benyttet, ved de anlagde Veie og Gjennemsigter, er bleven maaskee Danmarks skjønneste Lystskov.

Efter et Besøg i Aarhuus latinske Skole og et Par andre Steder, deriblandt hos min Collega, Professor Gebauer, som jeg med hans Venner paa Stedet destoværre allerede da maatte anseе tabt, reiste jeg den 29de henimod Aften, over Søbyvad og Ands, mod Viborg, hvor jeg ankom den 20de om Morgenen.

Det, der i Viborg først og nærmest paa den Tid sysselsatte Alle og var Gjenstand for Enhvers Tale, var deels Hs. Kongelige Høihed Prinds Frederik Christians forventede Tilbagekomst til

Viborg, deels den Væddekjørsel, der var bestemt til at finde Sted næste Mandag den 1ste August. Hs. Excellence Overkammerherre Hauch, der, som bekjendt, indbød sine Medborgere til at sammentræde i et Selskab, for at foranstalte Væddekjørsler i een af Nørrejyllands Kjøbstæder, Viborg, Randers eller Aarhuus, havde ladet, i Overlæg med de i Selskabets Møder valgte Dommere, Kjørebanen nær Viborg anlægge paa en saadan Maade, at to Vogne kunde kjøre ved Siden af hinanden, og at man ved at kjøre 4 Gange Banen, der var en Cirkel, to Gange udvendigen og to Gange indvendigen, og tillige een Gang vende igjennem, just tilbagelagde een dansk Miil. Tæt udenfor Viborg fandtes hertil et passende Terrain, der afgav et behørigt Plan til selve Banen og var paa den ene Side omgivet med Høie, der gav bequem Leilighed til de terassemæssigen opstillede Bænke for Tilskuerne. Veien, som først, kort før den skulde bruges, var anlagt, var endnu tildeels, paa Grund af Terrainet, sandet og kunde ikke antages at være stort mere, end en jævn jydsk Vei. Dette, der vel i Aar vanskeligen kunde, formedelst den korte Tid, være anderledes, fortjener iøvrigt, skjøndt det var een for alle Concurrenter ligevirkende Omstændighed, at bemærkes, da uden samme sandsynligviis Resultaterne havde havt et mere brillant Udseende. De Vogne, der vare anskaffede til Væddekjørslen af Committeen, vare forfærdigede her i Staden i Fife's bekjendte Vognfabrik; de vare særdeles lette, havde Jernaxler, der gik i Malmbøsninger, og valgtes ogsaa udelukkende af de Kjørende, skjøndt det var dem tilladt ogsaa at anvende egne Vogne. Hver Vogn betyngedes med en Vægt af 1200 Pund, idet nemlig, foruden Kudskens Vægt, saamange Sandposer lagdes paa, som krævedes til hiint Læs. Ved eet af Committeens Medlemmer angaves, naar Kjørslen for hvert Par Vogne skulde begynde, og to af Medlemmerne bemærkede, naar hver Kjørende havde tilbagelagt Banen; Tiden, der var anvendt af hver til Kjørslen, iagttoges ved Hjælp af to Pendul-Secunduhre, som Committeen havde overdraget til mit Overtilsyn.

Om Formiddagen Kl. 10 begyndte Kjørslen. Første Gang kjørte Hr. Overauditør Fischer fra Grenaa og Hr. Kjøbmand Rieldsen fra Hobro; men den sidste iagttog ikke at vende igjennem, efter at have kjørt to Gange i den ydre Kreds, og maatte

derfor forlade Banen. Hr. Overauditøren tilbagelagde Veien i 26 Min. 33 Sec. Anden Gang kjørte Hr. Ritmæster Warncke og Hr. Kobbersmed og Hingsteholder Heiberg fra Aalborg, den Første tilbagelagde Veien i 28 Min. 21 Sec., den Anden i 26 Min. 9 Sec. Tredie Gang kjørte Hr. Philipsen fra Viborg og Hr. Nathanson fra Randers, den Første brugte 28 Min. 5 Sec., den Anden forlod frivilligen Banen. Derpaa tillodes det Hr. Kieldsen paany at kjøre med samme Heste, som havde allerede kjørt over $\frac{1}{2}$ Miil, og han fuldendte nu Banen i 27 Min. 33 Sec. En femte Kjørsel fandt endnu Sted mellem to Concurrenter, der først senere havde meldt sig; men begge forlode Banen, før de havde bragt den til Ende.

De 5 Concurrenter vare saaledes:

Heiberg	26 Min. 9 Sec.
Fischer	26 — 33 —
Kieldsen	27 — 33 —
Philipsen	28 — 5 —
Warncke	28 — 21 —

De tre Første fik efter Bestemmelsen Præmierne 300 Rbdlr., 200 Rbdlr. og 100 Rbdlr. r. S., hvilke Hs. Kongelige Høihed, Prinds Frederik Christian, der havde overværet Kjørslen, naadigst behagede at uddele paa Stedet.

Der blev før, under og efter Væddekjørslen talt Saameget om samme, om dens Hensigtsmæssighed o. s. v., at der var tilstrækkelig Leilighed til at høre alle Indvendinger, der gjordes imod samme; flere af Concurrenterne og deres Venner ønskede Regler, der udelukkende begunstigede den Enkelte. Een forlangte endog, at kun efter Farven parrede Heste burde tilstedes Adgang til Væddekjørslen. Det er let at indsee, hvorlidet tilraadeligt det maatte være, især i første Aar, at gjøre mange indskrænkende Betingelser. Hs. Excellence, Overkammerherren udtalte i sin Indbydelse, at Hensigten med disse i Forslag bragte Væddekjørsler var at bevare og uddanne den jydske Hesteraces Hovedegenskaber, som god Vognhest; og derfor erholdt alle danskfødte Heste af 10 Qvarteers Høide, eller derover, Adgang. Hvis der i et følgende Aar nægtes Vallakker Adgang til Concurrens, vil det skee under den Forudsætning, at, da man kan antage, at Forældrenes Egenskaber nedarves hos Føllet, er det for Hesteavlen ikkun vigtigt at prøve Hingsten og Hoppen.

Strængere Regler, at kun den Hingst og Hoppe skulde have Adgang, der tillige kunde ansees stutteridygtig, eller at sammes Ydre skulde nøie undersøges, om nogen Feil viste sig, synes stedse at medføre mange Vanskeligheder, og snarere føre fra end til Maalet. Den Indvending, der gjøres, at Heste af ringe Værdi, og hvorved altsaa Lidet eller Intet voves, jo saaledes kunne optræde som Concurrenter mod Heste, hvis Værd ikke erstattes, selv hvis de vinde Præmien, forudsat de under Løbet tage Skade, falder bort, jo høiere man kan sætte Præmien, og jo strængere Prøven gjøres; thi, er dette sidste Tilfældet, maa den slette Hest, der vel for en Tid kan hidses til en betydelig Kraftyttring, blive tilbage eller styrte, naar den stærke og kraftige Hest fuldender Løbet. Hvad der, næst Hestenes Godhed, synes snarest at gjøre Udslaget, er Maaden, hvorpaa de kjøres. Man har ogsaa i denne Henseende ønsket Regler foreskrevne og navnligen begjært, at det ikke maatte tillades Nogen at kjøre anderledes end stadigen i Trav; ogsaa her vilde vistnok opstaae Vanskeligheder. Sprang een af Hestene, maaskee ophidset endog af den Concurrent, der kjørte ved Siden, blot eet eller to Spring i Gallop, maatte Vognen forlade Banen. Det vilde næppe være let at dømme, om dette var skeet, og det er ufornødent; thi, skal Hestene udholde i længere Tid, vil Klogskab vel byde Kudskene, ikke at lade Hestene løbe i Gallop og Carriere. Man har villet sige, at de Heste, der fremstilledes paa Kjørebanen, vare slette; skulde jeg, som lige nindviet i Heste- og Kjøre-Kundskaber, turde mene Noget, da var det langt snarere, at de bleve slet kjørte, eller ogsaa ikke vare vel tilkjørte. Det Par Heste, der vandt den første Præmie, var en Hingst, som 2 Gange havde vundet Præmie ved Stutteribesigtigelser, og en Hoppe, der vist ikke stod tilbage for Hingsten, men som Hr. Heiberg havde laant Aftenen i Forveien, og som altsaa, før Væddekjørsels-Dagen, ikke havde gaaet med Hingsten; og overhovedet spillede Svøben, eller endogsaa fra samme Vogn Svøberne en altfor kraftig Rolle, til at Kjørslen i det Hele taget kunde vinde Bifald som et skjønt Syn. Den omhyggelige Opdragelse, Væddekjørsels-Hesten vistnok kræver, ligesaavel som Væddeløbs-Hesten, den gradvise Dannelse til, uden at tabe i Hurtigheden, stedse at trække et efterhaanden mere og mere forøget Læs, maa vel gaae forud, naar Væddekjørslerne, der stedse ved Siden af Vædde-

løbene vistnok fortjene Opmærksomhed, skulle frembyde et behageligt Syn.

Et andet Spørgsmaal er vel det, hvad beviſes ved Væddekjørſlen, og hvortil kan den ved Væddekjørſel prøvede Hest anſees duelig? Det ligger udenfor min Kundskab at besvare dette Spørgsmaal, og jeg skulde aldeles forbigaae det, hvis jeg ikke troede, ved at berøre et Par Puncter, henhørende dertil, muligen at kunne vække Opmærksomhed for Bedømmelsen om en Hests Brugbarhed som Kraftyder. Det Forhold, under hvilket en Hest afgiver den største Kraft eller udretter det meste Arbeide, er ingenlunde, naar den løber med en stor Hurtighed, men langt snarere, naar den gaaer ikkun i et godt Skridt; dens Hastighed er da omtrent $2\frac{1}{2}$ Fjerdingvei i Timen, eller 4 Fod i Secunden. Dette er ved flere Forsøg særdeles nøie godtgjort. Vil man forøge Hurtigheden, da maa Læsset i en end høiere Grad formindskes; kan man saaledes antage, at Hesten vil, med ovennævnte Hastighed, udøve et Træk af 130 Pund, vil den, hvis der forlanges f. Ex. en dobbelt saa stor Hastighed, ikke formaae at trække med den halve Kraft, men, som Forsøg synes at vise, kun med en Fjerdedeel Kraft eller 32 Pund. Vil man altsaa prøve Hesten som Arbeidsyder, eller under det Forhold, hvor den giver det største Arbeidsmoment o: hvor dens Kraft, udtrykt i en vis Vægt f. Ex. i Pund, multipliceret med Veien, udtrykt f. Ex. i Fod, giver et Maximum, er Hurtigheden ikke det, der kan gjøre Udslaget; men derimod hvad Kraft den formaaer at udøve, naar den gik med den fordeelagtigste Hastighed, 4 Fod i 1 Secund. Men, da hervved endnu kommer i Betragtning, i hvormange Timer Hesten saaledes kan arbeide (man forlanger af den i Almindelighed 8 om Dagen), og om den ikke inden føie Tid bliver udslidt, vil ikke nogen Væddekjørsel eller nogen anden lignende Prøve være afgjørende, eller lære os, om Hesten er en dygtig Arbeidshest, saasom Ploughest, Fragtvognshest, Mølleheſt. En anden Egenskab synes derved snarere at kunne prøves, nemlig om Hesten er en god Postheſt. Den danske Hest har været brugt og bruges vel endnu for en stor Deel i Nordtydskland som Postheſt, og jeg erindrer paa det Bestemteste, hvorledes for 12 til 14 Aar siden, da jeg reiste endeel om i Tydskland, baade Postkarle og de Hyrekudske, der kjøre gjennem hele Landet, de saakaldte "Hauderer," naar de

vilde rose deres Heste, benævnede dem som "ächte Wasserdänen, holsteinische Pferde," under hvilket sidste Navn almindeligen den af holsteenske Prangere i Tydskland solgte Hest gaaer. Nuomstunder er, ved de betydelige Forbedringer, som Postvæsenet har modtaget i Nordtydskland, Bruget af den danske Hest til Postheste, som det synes, betydeligen aftaget, og den meklenborgske Race derimod, i det Mindste paa en stor Deel preussiske Stationer, bleven almindelig, fordi denne antages bedre at kunne befordre Iilposten med den Hurtighed, der kræves, af 45 Minutter hver Miil. Er dette, som jeg troer at have bemærket, Tilfældet, bør vor Opmærksomhed vistnok være henvendt paa i Udlandet at forskaffe den danske Hest, der i høi Grad søges som Cavalleri-, Artilleri- og Train-Hest, ogsaa, som forhen, Afsætning til Brug for Postvæsenet; ja det bliver vigtigt for vort eget Postvæsen, at erfare, om og hvorvidt der, fra vor Hesteraces Side, ingen Hindringer ere tilstede, for at Passageer-Befordringen her i Landet kan sættes paa samme Fod, hvorpaa den staaer nuomstunder i de fleste andre Stater. Dette bevises nu vel ikke directe ved Væddekjørslen, der kun skeer een Gang aarligen og henad en Vei, der kun er een Miil lang; men, forlange vi, at der skal kjøres 2 Miil, som vi troe er hvad en Hest, uden at have noget Pusterum eller uden at bede, bør og kan kjøre, da har Hesten viist dog een af Postheстens Egenskaber, den hurtigen at kunne løbe med et passende Læs fra Station til Station, under den Forudsætning, at disse, hvilket synes rigtigst, kun ere 2 Miil fjernede fra hinanden.

Om nu Væddekjørslen vil medføre den sidste directe Fordeel, kan vel ikke afgjøres. Vinder den, som man vel tør haabe, ved Siden af Vædderidtet, Publicums Interesse, da kan den Følge ikke udeblive, at den maa have betydelig Indflydelse paa Hesteavlen. Stedforholdene i Viborg ere sikkert gunstige: i en stor Deel af det nordlige og især nordvestlige Jylland er Hesteavlen en Hovedindtægt for Landmanden. At opmuntre ham paa enhver Maade, at give sit Heste-Tillæg de Egenskaber, der gjøre det til en god Handelsvare, bliver derfor vigtigt, og det synes, at Jydens bekjendte Nænsomhed over sin Hest næsten har bragt den jydske Hest i Orde for ikke at være skikket til at være hurtig Vognhest.

Dagen efter Væddekjørslen var Dyreskue, hvorved en Deel Hussdyr: Hingster, Hopper, Tyre, Køer, Faar og Svin, bedøm-

tes, og for de fortrinligste gaves Præmier. Blandt de Dyr, der bleve foreviste, vare ogsaa en Deel Hingster, tilhørende Hr. Conradsen, og deriblandt ogsaa den berømte Hingst Tamerlan.

Om Onsdagen begyndte Alt i Viborg at træde tilbage i sin sædvanlige Rolighed. Hans Kongelige Høihed havde allerede strax efter Dyreskuet, Dagen i Forveien, forladt Viborg, og Menneskemassen, der knap kunde rummes i Byen, fordeelte sig til alle Kanter. Om Formiddagen besøgte jeg Bruunshaab, en mærkelig Klædefabrik, der ligger omtrent ½ Miil fra Viborg; den er anlagt i Aaret 1821 af den nu afdøde, bekjendte Justitsraad Bruun fra Fredericia og eies og bestyres for nærværende Tid af dennes Søn, Hr. Bruun, der med største Beredvillighed viste mig hele Fabriken. Foruden det ældre Anlæg indrettes nu en ny Fabrik, Vibæk, i Nærheden, hvor fornemmeligen Ulden skal spindes til Garn, medens paa Bruunshaab den øvrige Beredning skal skee. Der ere omtrent 120 Arbeidere sysselsatte der, hvilke tilvirke aarligen 13000 Al. Klæde, alt af indenlandsk Uld; Klædet er af to Hovedslags, det finere, hvortil anvendes den forædlede Uld, omtrent aarligen 5000 Al. og det grovere, hvortil bruges jydsk Uld, og hvoraf tilvirkes 8000 Al. I Vibæk traf jeg Hr. Wistoft, der fra flere Bidrag i Magazinet vil være Læserne bekjendt, og som er antaget af Hr. Bruun som Maskinsnedker; han var sysselsat med Forfærdigelsen af de nye Fabrikmaskiner til Vibæk-Fabrik. Bruunshaab har en fortrinlig Beliggenhed; der er rigeligt Vand til Fabriken og til de forskjellige Maskiners Drift, og Fabriken, der stedse udvides, skal i Omfang nærme sig til Greis-Mølle, nede ad Veile-Kanten, hvilken Fabrik jeg dog ikke har havt Leilighed til selv at see.

Om Eftermiddagen aflagde jeg et Besøg paa den ved sin Bygningsmaade mærkelige Herregaard Thiele, der ligger et Par Miil østen for Viborg i en ret behagelig Egn.

Næste Dag besaae jeg Hr. Philipsen's Kartefabrik. Denne Mand, der oprindeligen er Uhrmager, har ved Maskiner, der ere forfærdigede af ham selv, sat sin Fabrik i en saadan Tilstand, at fra samme leveres deels Haandkarter, deels ogsaa de store og brede Karteblade, der bruges til Kartemaskiner. Det tilsyneladende simple Fabricat, en Karte, kræver flere Indretninger for hurtigen og nøiagtigen at kunne tilskjære Traadene, tilrette dem, give dem

en passende Bøining o. s. v. Hr. Philipsen forfærdiger endvidere selv de Søm, han bruger til sine Karter, ved at tilskjære dem og siden slaae Hoved paa samme. Saaledes bliver denne Fabrik, deels i og for sig selv, deels ved at den bestyres af en Mand, som ved eget Talent har arbeidet sig frem, mærkelig. Hr. Philipsen er endvidere i Færd med at anlægge et Garveri.

Der er vel Ingen, som opholder sig i nogen Tid i Viborg, der jo gjør en Reise til Kalkgruberne i Mønsted og Dagbjerg. Jeg havde allerede, under et kortere Ophold i Viborg i Aaret 1827, været ude i hine Gruber, der ligge S. V. for Viborg. De dreves den Gang paa en høist ufuldkommen Maade; man gravede paa et vilkaarligt Sted ned imellem Høiene og fortsatte en Gang under Jorden, uden at iagttage nogen vis Plan; men man gik til Høire og Venstre, hvor man snarest troede at finde Kalkstenen, og hvor man mindst var hindret ved Flint eller Vand. Kalken bares dernæst op paa Skulderen i Truge og brændtes med Lyngtørv i særdeles ufuldkomne Ovne. Følgen heraf var, at Kalk kun tilvandtes i ringe Mængde; thi den fordyredes ved den mere ved sin Vidtløftighed end ved sin Kostbarhed betyngede Arbeidsløn, og paa en mærkelig Maade aftog Brændselsforraadet, der bestod i Hedens Lyngtørv, som kun langsomt atter voxte til. I denne Tilstand vare Gruberne endnu i Aaret 1828, da Hs. Majestæt besøgte samme. Aaret efter og, saavidt vides, efter Hs. Majestæts Foranstaltning, antog det Kongelige Landhusholdningsselskab sig denne vigtige Sag, og, efterat Hr. Professor Bredsdorff og Hr. Controlleur Sunne fra Segeberg havde undersøgt Stedforholdene, anlagdes i Aarene 1829-30 paa det Kongelige Landhusholdningsselskabs Regning, med en Bekostning af omtrent 1000 Rbdlr., Frederiks Kalkværk paa Mønsted-Mark. Dette bestaaer af en muret Cylinder eller Schacht, 27 Al. dyb og 5 Al. i Diameter. Fra Bunden af samme udgaae tre Hovedstoller, kaldte Collin, efter det Kongelige Landhusholdningsselskabs Præsident, Bredsdorff og Sunne, hvilke gaae i rette Linier ind i Materien, i rette Vinkler paa disse gaae Sidestollerne, ved en Haandvogn, eller en saakaldet Hund, føres Kalken ud af Stollerne og opvindes gjennem Cylinderen ved en Hestevinde. Ved denne nye Arbeidsmaade er vundet meget; man bruger kun halvt saamange Arbeidere, som i det gamle Kalkværk, og Kalken tilvirkes hurtigere.

I den nye Grube tilvirkes Kalk til 10 Ovne, af hvilke hver giver aarligen omtrent 125 Tdr. Steenkalk, de gamle Gruber gave kun Kalk til 5 Ovne. Kalken kan saaledes leveres til billigere Priis, og derved er deels ikke lidet vundet for Omegnen, ja maaskee ogsaa for mere fjernt liggende Steder, hvortil Kalken kan udføres, deels vil den ogsaa kunne anvendes til Jordforbedring og til Hedens Opdyrkning. Landhusholdningsselskabet har overladt dette Værk til de forrige Eiere, under Betingelse, at det drives efter den af Selskabet approberede Plan og under Tilsyn af Hr. Herredsfoged Kammerjunker v. Bülow. Den, der kjender Noget til Almuen, veed ogsaa, hvor stor dens Utilbøielighed er til at antage og dens Mistroe til at fæste Liid til det Nye; og man vil vistnok saaledes erkjende, at det skyldes Hr. Kammerjunkerens særdeles Iver og Anstrængelse, især ved stadigt Tilsyn paa Stedet, at den betydelige Understøttelse, Landhusholdningsselskabet har viist denne Næringsgreen, virkeligen er kommet Egnen til Gode.

Viborgs Omegn har flere historiske Mærkværdigheder: i Anledning af Hs. Kongelige Høiheds Nærværelse havde man gjenkaldt een, nemlig Harrestrup-Borg, som Drost Peder eiede i Erik Glipping's Tid, ved paa det Sted, mellem Mønsted og Dagbjerg, hvor den gamle Borg havde staaet, at opreise en Løvhytte i gammel, gothisk Form. Den stod endnu temmeligen frisk paa Høien, der behersker Omegnen og frembyder en særdeles skjøn Udsigt.

Viborg Tugthuus, som jeg besøgte om Fredagen, er ogsaa at ansee som en Fabrik, forsaavidt som Fabrik-Entreprenøren, Hr. Kjøbmand Guldberg, har forenet sig med det Offentlige derhen, at han mod en bestemt Godtgjørelse og det Arbeide, som kan fremvirkes ved Fangerne, afholder alle Udgifterne ved Tugthuset, dog Lønningerne til Inspectøren og Opsynsmændene undtagne. Dette Forhold medfører forsaavidt Fordele, at Fangernes Underhold derved bliver muligen mindst byrdefuldt for Staten; de Mangler, som kunne tænkes at være en Følge af hiin Indretning, at Fangerne anstrænges over deres Kræfter, erholde uforsvarlig og for ringe Kost, slet Pleie o. s. v., vise sig ikke her, og ville ei heller, under Tugthusets nærværende virksomme og humane Inspectør, kunne finde Sted. Men imidlertid er det uundgaaeligt, at dette Forhold maa, ligesom det paa den ene Side frembringer adskillige

særegne Betingelser for Fabriken, paa den anden Side ogsaa betinge hele Fængselstugten. Fangens mere eller mindre behagelige Tilværelse er nemlig nu ikke afhængig af hans Forbrydelses Grad, men for en stor Deel af hans Dygtighed. Entreprenøren opmuntrer den duelige Fange, naturligviis med Føie, til saameget som muligt at udvise sin Dygtighed, belønner ham med overordentlig Betaling, anvender ham ofte til et mere afvexlende og derfor interessantere Arbeide, hvis han enten forud har Færdighed i eller Talent for samme. Jeg har saaledes seet Fanger beskjæftigede, ved Siden af frie Folk, med Reparation og Forfærdigelse af Maskinerne. Da han kan anvende en Deel af sin Extra-Fortjeneste til med Tobak o. desl., dog ikke stærke Drikke, at gjøre sig Livet behageligere, taber Fængselsstraffen, skjøndt den rigtignok stedse charakteriserer sig ved det bekjendte "kun er man ei saa gandske fri," Meget af det Afskrækkende og Ubehagelige. Imidlertid hvad herom kan anføres, er omtalt i et af Hr. Kammerjunker v. Bülow nyligen udgivet Skrift og vil sandsynligviis fremdeles herved blive fremkaldt til nærmere Undersøgelse. Hvad, der kræves for Fængselstugten, var vel endvidere en fuldkommen Adskillelse mellem begge Kjøn; denne finder ikke Sted, forsaavidt som i Spindelocalet Mandsfangerne bruges til at drive Maskinerne, Fruentimmerne udføre Haandarbeidet ved samme. Det er vel aldeles rigtigt, at disse Maskiner drives i en Fabrik, hvor man har Overflod af Menneskekraft, af Mennesker; men disse kunde og burde være anbragte udenfor Arbeidslocalet, og her være ene Fruentimmer. Aldeles passende synes her een af de i de engelske Fængsler anbragte Trædemøller. Enhver nok saa uøvet Fange vilde, ved at træde paa et saadant Hjul, der anbringes udenfor Arbeidslocalet, kunne afgive en Arbeidskraft, der nøie kunde afmaales, og man kan altsaa forvisse sig om, naar det fornødne Tilsyn finder Sted, at Enhver, uden at anstrænges over sine Kræfter, udøver et passende strængt Arbeide. De Klædesorter, der tilvirkes i Tugthuset, ere af det grovere Slags, som, da Arbeiderne ikke ere øvede, ogsaa vel ene kunne antages der at kunne forfærdiges.

Det Spørgsmaal er ofte opkastet, om Viborg, der ikke, som Jyllands øvrige større Stæder, kan drage Fordeel af Søhandel, næsten den eneste, vi kjende i Danmark, kunde faae Betydenhed

som Fabrikstad. At Fabriker kunne trives i denne Egn, viser Bruunshaab, ja tildeels Viborg-Tugthuus; et betydeligt Brændeviinsbrænderi og Bryggeri anlægges i denne Tid, ja er maaskee allerede i Gang; Viborg skal være for den simple Mand et temmeligen billigt Levested, især er Huusleien billig, og til større Anlæg vil det ogsaa være let at erholde Bygninger og Byggeplads til billig Priis; imidlertid ere andre Vanskeligheder tilstede: Brændsel haves næppe og kuns dyrt til Huusbrug, end sige til Fabrikdrift; og Tilførsel af samme vil være vanskelig; ogsaa Udførslen af Fabrikproducterne kan ikke skee let, da Veiene, skjøndt bedre end adskillige andre jydske Veie, ingenlunde kunne antages at fremme Landhandlen. Man har vel paatænkt en Vandtransport fra Viborg-Sø til Randers; idet en Canal skulde føres fra hiin til Bruunshaab, som ligger nær Nørreaa, der falder ei langt fra Randers i Gudenaa; allerede finder en Pramfart Sted fra Bruunshaab til Randers; men vi skulde mene, at Canalernes Tid er forbi; et saadant Canalanlæg vilde, da Viborg-Sø, efter Sigende, allerede ligger en Deel høiere, end Udskibningsstedet ved Bruunshaab, ikke være lidet vanskeligt og bekosteligt, og en god Chaussee, forenet med en passende Art af Fragtvogne, vilde med den Transport, som for Tiden kan ventes, afhjælpe Savnet af en Canal, og, skulde Transporten stige, vilde en Jernvei være det Middel, hvorpaa man burde henvende sin Opmærksomhed. Mange Formaal opnaaes desuden ved Veie, som Vandforbindelser aldrig kunne tilveiebringe, og Opnaaelsen af disse er dobbelt vigtig for en Provinds, der saa aldeles savner gode Veie. Viborg har endvidere nogen Udskibning over Qvols og Hjerbæk ned ad Liimfjorden; men de flade Grunde ved Løgstøer gjøre denne Skibsfart aldeles ubetydelig. Ønskeligt vilde det imidlertid være, om alle Hindringer kunde fjernes, om Viborg, der nu kun er mærkelig, fordi den er Ophold for en stor Deel Embedsmænd, kunde hæve sig til, ogsaa uafhængigen af de Regjeringsforholde, der henstillede disse der, at erholde Betydning, og at en, om endog tarvelig Velstand kunde udbredes hos dens Almue, der nu synes at savne Erhverv.

Tilfældigviis traf jeg Reiseselskab fra Viborg til Ribe langs igjennem Landet, eller over Heden. Denne Vei, skjøndt ikke den behageligste, havde dog adskilligt Mærkeligt, saa det vel lønner sig

een Gang at have gjort den. Vor Vei gik om Morgenen den 6te August fra Viborg til Klode-Mølle, der drives af en Bæk, som gaaer ud fra Bølling-Sø og falder i Karupaa. Denne Mølle, som iøvrigt synes ubetydelig, har et Brysthjul, nemlig et Hjul, hvor Vandet falder fra en Høide, næsten liig Arlens, mod Skovlerne, der gaae i en Rende. Denne hensigtsmæssige Indretning, som er passende, hvor Vandfaldets Høide ikke er tilstrækkelig til at drive et Overfaldshjul af behørig Størrelse, fortjente oftere at komme i Anvendelse. Den næste Station var Nørre-Snede, og herfra toge vi til Nørre-Collemorten. Næste Dag gik Veien derfra til Randbøl. Denne By ligger nær den bekjendte Engelholms-Papirmølle, der drives ved en Aa, som gaaer fra Søen ved Hovedgaarden Engelholm, driver først Gjøding-Mølle, derpaa Papirmøllen og falder tilsidst i Veile-Aa. Dette Værk, der eies af en Flensborger, eller egentligen af hans Enke og Sønner, har en fortrinlig Beliggenhed; der er Overfalds-Vand tilstede i rigelig Mængde. En stor Deel Klude samles ogsaa let, da der ikke er nogen anden Papirmølle i Nærheden; Papiret, der frembringes, hører til Middelsorterne og de ordinaire; men er i det Hele taget ret godt og nærmer sig til det holsteenske, som, i det Mindste hvad Styrken angaaer, i lang Tid ansaaes som det fortrinligste simple Trykpapir, der forekom i Handlen. Saavidt vides, brugte og bruger endnu Adresse-Contoiret her i Staden næsten udelukkende Papir fra Engelholm. Papirmøllen var iøvrigt indrettet aldeles paa den ældre og sædvanlige Maade, og Hollænderen brugtes, som i alle vore Papirmøller, baade til at male Halvtøiet og Heeltøiet.

Fra Randbøl kjørte vi over Toldstedet Foldingbro til Ribe, hvor vi ankom Søndag-Aften.

Dog ei ugjerne saae vi vor Reise gjennem Heden endt; thi i hede Sommerdage og i bestandigt Støv at drage ad en øde Vei er ubehageligt, saameget mere da de Bequemmeligheder, den Reisende andre Steder træffer, ofte savnes i de faa Kroer, som ligge paa hans Vei. Imidlertid er den Forestilling, vi her i Hovedstaden have om den jydske Hede, i høi Grad overdreven. Heden Sønden for Elben, der strækker sig til Hannover, og ligeledes den holsteenske og schleswigske Hede ere langt hæsligere, forsaavidt som de udgjøre en vidtstrakt, uforanderlig Slette; den jydske Hede

er mere bakket og har derfor ogsaa mange Afvexlinger; Vandet kan samle sig i Søer og Aaer, og om disse findes dog stedse en noget frodigere Vegetation, end paa den flade Slette; ofte dannes endog fortrinligen skjønne Partier, f. Ex. ved Engelholm, hvor Aaen, der gaaer mellem høie Banker, i Forening med en Masse Underskov, danner et Landskab, som er saameget mere frappant, som det grændser op til Randbøl-Hede, der, da den er en Slette, ligesom Heden Sønden for Viborg, hører til de hæsligste Egne af Jylland. Selv Viborgs Omegn, skjøndt aldeles Hede, savner ingenlunde Skjønheder. Jeg ønskede een af vore Kunstnere, blandt hvilke jeg tæller flere Venner, ved min Side, da jeg stod paa Harrestrup-Borg; jeg vilde have besøgt med ham Herregaarden Hald, der ligger omtrent 1 Miil S. V. for Viborg, og vistnok vilde vi da have faaet et skjønt Billede af en Egn, som nu i Almindelighed ikke antages at have noget Tillokkende for Maleren. Man savner rigtignok i Heden Danmarks skjønne Bøgeskov; nogle forvoxede Ege, bedækkede med Mos, erstatte ikke samme; men dog giver disses Masse Landskabet Afvexling. De med Flid anlagte og særdeles Iver vedligeholdte Plantager, der findes ved Hjermind og Steendalgaard, ligesom paa flere Steder i Heden, ville først seent gjengive samme hvad det forrige Aarhundrede saa grusomt og tankesløst berøvede dem. Mere sørgelig end Hedens Udseende er dens Eensomhed. De egentlige Hedeboere, især Colonisterne, der indkaldtes i Frederik den Femtes og Christian den Syvendes Tid, og som boe i forskjellige Colonibyer, ere i høi Grad forarmede. De gamle Colonister ere nu næsten uddøde; men det synes, at deres Efterkommere, skjøndt ei længere adskilte ved Fødeland, dog ingenlunde have forenet sig med Landets Indvaanere. Her er ikke Stedet at tale om Rigtigheden af det hele Colonisations-System, som man har anseet velgjørende, saalænge man antog det Land lykkeligst, der havde det største Antal Indvaanere; men vi troe, efter de Oplysninger, vi kunde indhente, at det her, idet Fremmede indkaldtes, ingenlunde har ydet betydelige Fordele. Heden er ikke bleven opdyrket. Den høiere Grad af Tarvelighed og Flid, man tillægger Tydskeren, og som ikke uden Grund hædrer ham i sit Hjem, har ikke kunnet sikkre hine Indvandrede fra Armoden. Huus-Industrien, som ved Siden af Agerbruget skulde være Hoved-Erhvervet og

Ernæringskilden for disse Nybyggere, blomstrer ikke mere der, end i andre af Jyllands Egne, især de saakaldte Bindeegne, hvor Almuen lever af Uldstrikning, og maaskee er denne Næringsdrift kun et misligt Gode og modarbeider Agerdyrkningen, eller Egnens Opdyrkning. Vi nægte ikke, at det maa være glædeligt, at see Unge og Gamle, de lange Vinteraftner, samlede i en fælleds Bindestue, der at tilvirke, kappendes med hinanden indbyrdes, forskjelligt Bindetøi, bestaaende af Nattrøier, Hoser, Strømper og Vanter, og især naar vi huske paa den sjellandske Bondestue, hvor Mandfolkene ofte ligge strækkende sig paa Bænkene og Qvinderne næppe tilvirke det Tøi, der bruges i Huset; men den umiddelbare Vinding, Uldgjerningen indbringer, og som i det Høieste begunstiger en indskrænket Faareavl af smaa Hedefaar, lokker vistnok let den jydske Almue fra Marken til Strikketøiet; thi hiin giver først seent, naar Høstens Tid kommer, Indtægten, hvorpaa man har maattet vente næsten et heelt Aar. Vi anse imidlertid ingenlunde Huusfliden for skadelig; men vi troe, at man bør ønske samme henledet paa en Gjenstand, der ligger Agerbruget nærmere. De Egne, hvor Trævare, f. Ex. Træsko o. s. v. udarbeides, have forsaavidt Fortrin fremfor Bindeegnene, at her tilvirkes mange for Agerbruget vigtige Redskaber og overhovedet fremmes en for Bonden vigtig Nævenyttighed. Et velindrettet Agerbrug vil vistnok kunne sysselsætte til enhver Tid af Aaret, med samme vedkommende Hoved- eller Biarbeider, i det Mindste Mandfolkene, saa at disse ikke behøve at tye til en dem uvedkommende Gjerning, der let kan blive skadelig, fordi den, hvor hurtigt end Fingrene gaae, snarere er at anse som et Dovenskab fremmende Tidsfordriv, under Qvindesladder, i den lune Stue, end et egentligt Karlearbeide. Imidlertid kan Sagen sees fra forskjellige Sider, samlede Erfaringer, som jeg ingenlunde besidder om denne Gjenstand, maae afgjøre, om hiin i enkelte Egne udstrakte Huusflids-Gjenstand kan antages at være en Vinding eller være til Skade for Landet. Den er saa rodfæstet paa sine Steder, at man vanskeligen vil kunne sætte nogen anden i Stedet for samme; paa andre Steder har man derimod forgjæves stræbt at indføre den. Denne Industri-Gjenstand er oftere omtalt, især i Efterretninger om indenlandsk Kunstflid 1 B. S. 328; og det er iøvrigt mærkeligt, at den ikke kjendeligen har lidt ved nogen Fabrication, thi de haandstrik-

kede Uldvare foretrækkes formedelst deres Blødhed og Elasticitæt ofte for de vævede, eller dem, der ere strikkede paa Strømpevæverstolen; ja i de senere Aar og maaskee navnligen i Aar har Søgningen efter de jydske Uldvarer, der antages fortrinligen tjenlige i Sygdomstilfælde, havt en ikke ringe Afsætning baade til Udlandet og i Hovedstaden.

Ribe ligger paa en Slette, næsten en Miil fra Vesterhavet, og staaer i Forbindelse med samme ved en Aa, Nipsaa, som dog ikkun er seilbar for særdeles lavtgaaende Skibe, inden de have indtaget deres Last. Dens Søfart er altsaa ubetydelig; men dog synes dens Handel, især siden Toldlinien, der skiller Hertugdømmerne fra Jylland, blev forlagt til Nord for Ribe, ingenlunde at være ringe. Den er altsaa i Handelsforholde, ligesom ogsaa i Beliggenhed, da dens District tilligemed hele den søndre Deel af Ribe Amt ligger i Hertugdømmet Schleswig, at ansee som en tydsk By, og her bruges, ligesom i det Hele taget i den sydlige Deel af NørreJylland, udelukkende saakaldte tydske Penge; det vil sige: man bruger Sølv og regner efter schleswig-holsteensk Courant, som der kaldes lybsk, eller, hvad der er mærkeligt nok, efter gammel dansk Courant, idet Courant-Rigsdaleren deles i 6 Mark à 16 Skilling; ogsaa bruges holsteensk Maal og Vægt. Men i enhver anden Henseende er Byen dansk; man gjør sig her ikke en Ære af, som er Tilfældet i flere andre Byer, der grænse til Hertugdømmerne, eller i de Byer af samme, der ligge i de Dele, hvor Almuen egentligen taler Dansk, eller deres Sprog dog kommer det Danske nærmest, at tale Tydsk. Jeg havde ved et Ophold af nogle Dage i Ribe Leilighed til at see flere af Byens Mærkværdigheder. Den skjønne Domkirke er bygget i en Stiil, lig Viborgs Domkirke, og indvendigen mindre forvansket end denne, skjøndt ogsaa her Overmalinger og Overkalkninger have fundet Sted. I høi Grad vanzirende er det, at et stort Orgel er opbygget foran Choret, og saaledes en Deel af Kirkens betydelige Længde tilsyneladende borttaget. Det er at haabe i en Tid, hvor der skeer saameget for at restaurere gamle Kunstmonumenter, af hvilke ogsaa vort Fædreneland eier flere, der fortjene at bevares og muligst føres tilbage i deres oprindelige Skikkelse, og hvor i det Hele taget en rigtigere Sands er vakt for det i denne Henseende Sømmelige, at Ribe-Domkirke vil befries fra hiint, vel

for Kirken vigtige, men ved det ilde valgte Sted, der aldeles upassende moderne Tillæg. Har man i Viborg med ikke ringe Bekostning udrenset og gjengivet Domkirken der dens mærkelige Kjælder-Kirken, Kryptkirken, urigtigen kaldet Kraftkirken, vil man vel ogsaa give Ribe dens Domkirke i en reen Skikkelse. Kirken har iøvrigt flere Mærkværdigheder, blandt disse Portraiter af Ribes Bisper med Hans Tavsen i Spidsen og ligeledes Billeder af Luther og Melanchthon. Flere af disse Malerier, som i det Mindste have historisk Mærkelighed, men have lidt meget i den fugtige Kirke, fortjene en omhyggelig Restauration, der dog ingenlunde maa udarte til Overmaling.

Det har ofte forekommet mig, idet jeg har seet ældre, især offentlige Bygninger, at de forskjellige, væsentlige Reparationer, mange af disse i den senere Tid have modtaget, have vel sat samme i en temmeligen forsvarlig Tilstand, skjøndt dette stundom var vanskeligt nok, men ikke bragt dem tilbage i deres oprindelige Skikkelse, eller stræbt at bevare dem som sande Mindesmærker om Fortiden. Grunden hertil synes tildeels at være den, at der til saadanne Reparationer ere valgte Haandværkere, som boede paa Stedet, og som ogsaa i en vis Henseende kunne være ret dygtige Folk, men som ikke uden behørig Anviisning og Tilsyn kunne antages at virke til hiint Formaal; overladte til sig selv, forfalde de altfor let til at ville gjøre Alt bedre, og, medens dette skeer i deres egen og ofte i deres Foresattes Indbildning, hvis de have vidst at sætte sig i en vis Credit, gaaer det Ældre, Hensigtsmæssige, Skjønne og Harmoniske tabt for deres Flikkeri. Jeg vil ikke hermed antyde, at den sidstnævnte Kirke nærmest giver Anledning til en saadan Yttring, skjøndt Orgelet i samme og dets uhensigtsmæssige Opstilling har været mig, som det maa være Enhver, anstødeligt; Tanken er allerede opstaaet langt tidligere. En Deel vilde maaskee forebygges, naar de offentlige Bygninger, foruden den Inspection, de ere underkastede i økonomisk Henseende, tillige stode under Tilsyn af Provincial-Bygmæstre, som, hvis de vare sande Kunstnere, med Agtelse og Kjærlighed for det Tilværende vilde lede saadanne Reparationer, saa at de bleve Restaurationer, ei Ombygninger eller Forbygninger.

Domkirken har ellers den samme Skjebne, som saamange af vore Kirker, at den staaer uden Spiir; Taarnet, som endnu har

en anselig Høide, er fladt ovenpaa, og fra denne Flade maa man i klart Veir have en viid Udsigt over en stor Deel af Havet og Omegnen. Catharina-Kirken, den anden Sognekirke og tillige Hospitalskirke, staaer ogsaa uden Spiir, da man har maattet afbryde Taarnet, idet man ikke fandt det behørigen solidt, eller vel egentligen fandt, at Grunden var usikker. Den mangler ogsaa Hvælving og har kun et sædvanligt Bjælkeloft, hvilket berøver denne iøvrigt ingenlunde ringe Kirke meget af dens Anseelse.

Ribe er særdeles vel forsynet med Hospitaler og andre Anstalter til de Fattiges Forsørgelse; det store Hospital, i Almindelighed kaldet Klostret, har en Afdeling for faste Lemmer, der have ret gode Boliger, og er tillige Hospital for Affindige. Daarekisterne skulle være indrettede efter det fortrinlige Schleswigske Gale-Hospitals Mønster og ere vistnok særdeles hensigtsmæssige til disse Ulykkeliges muligste Tarv. Ved Hospitalet findes endvidere en Spinde-Indretning, hvor Fattige og Næringsløse, især om Vinteren, kunne erholde Hør og Blaar og derimod atter aflevere deres Spind, som siden bliver solgt ved Auction, og, forsaavidt Auctionsbudene overstige den foreløbigen tilstaaede Spindeløn, bliver Overskudet betalt Spinderskerne. Denne Indretning har sysselsat en stor Deel Fattige; og Garnet, som naturligviis er af forskjellig Fiinhed, har ingenlunde savnet Kjøbere, da, skjøndt fremmede Tøier kunne faaes i Ribe for særdeles billig Priis, der dog forfærdiges til eget Brug en stor Deel Lærred og Dreil.

En anden Indretning for at sysselsætte Fattige af Mandkjønnet er en Anstalt til at raspe Farvetræ. Dette skeer paa samme Maade, som i Straffeanstalterne, med et Slags stor Raspe. Den Uvillie, Almuen viser for at øve Gjerning og bruge Redskaber fælleds med Straffeanstalterne, skal her ikke have viist sig (Almuen har f. Ex. havt meget imod at bruge til Uldspind Skotrokken); og Arbeidsanstalten antages at kunne svare Regning.

I Ribe er nyligen opført en Toldbod med de fornødne Contoirer og Bolig for Toldcassereren. Bygningen er opført efter en fra General-Toldkammeret oversendt og approberet Tegning; men skjelner sig i Udførelsen en Deel fra den Maade, vi her i Almindelighed anvende. Saavidt jeg erindrer, var der f. Ex. ligesom i flere andre Bygninger, Gulvet først lagt i en heel Etage,

og ovenpaa samme vare Skillerummene stillede. Fra Toldboden er iøvrigt en særdeles smuk Udsigt.

Ogsaa i Ribe havde jeg Leilighed til at see et særdeles vel anlagt Brænderi, som tilhører Hr. Kjøbmand Rahr og drives af ham; for nærværende Tid ligger Ribe udenfor de Forholde, at den maa, som saamangen jydsk Stad, kjæmpe med de utilladelige Landbrænderier. Der er Saameget skrevet og sagt om den ulovlige Brændeviinsbrænden paa Landet, at det vel vil være vanskeligt at sige Noget til yderligere Oplysning af denne Gjenstand; saameget mere da jeg ikke tør antage at have indhentet nogen særegen Efterretning i denne Sag. At Brændeviinsbrænden paa Landet gaaer i Svang i flere af Jyllands Egne, synes ved den almindelige Omtale ikke at kunne betvivles; og ligeledes synes det vanskeligt, skjøndt jo Aarvaagenhed her vilde kunne udrette Meget, aldeles at forebygge samme. Disse Landbrænderier, anlagte og drevne i Smug, afgive vistnok kun et høist jammerligt Product, og med megen Spilde af Korn og især Brændsel; jeg har et Par Gange smagt Brændeviin, som jeg formodede ikke var hentet i Kjøbstaden, og maa tilstaae, at den var en slet, sveden og mere kradsende, end stærk Drik. Brændevinen i Stæderne, der ikke, eftersom der her betales Accise, kan concurrere med den paa Landet beredede Brændeviin, er i Almindelighed svag og ofte slet nok behandlet; derfor er den flensborgske Brændeviin, der nok ogsaa gjerne stræber at passere Toldvæsenet forbi, i Jylland en saa yndet Vare, skjøndt den staaer tilbage for god kjøbenhavnsk Brændeviin. At en forbedret Brændeviinsproduction var ønskelig, synes indlysende, og Mange have troet, at denne vilde fremstaae ved en høiere Grad af Frihed; ja man antager, at Friheden burde saameget snarere tilstaaes, som Landmanden saaledes kunde selv forædle sit Product, concentrere det i et mindre Volumen og altsaa lettere transportere det, endvidere i Spølen erholde et til Kreaturføde vigtigt Biproduct. Denne Frihed antages at ville blive ham saameget vigtigere, jo længere han er fjernet fra Kjøbstaden, jo slettere den Vei er, som fører dertil; og virkeligen skal ogsaa under saadanne Forholde, hvorved tillige Toldopsynet vanskeliggjøres, den ulovlige Brændeviinsbrænding meest gaae i Svang. Mange have troet, at disse Grunde vare tilstrækkelige for aldeles at frigive Brændeviinsbrændingen, og at det var en Vinding for Staten, om hver Mand

paa Landet havde Tilladelse at brænde, ja at Fordelen vilde være saa stor, at den Sum, som indkommer i Statscassen ved Accisen, aldeles kunde overseés. Imidlertid synes en saa almindelig Frihed, der vilde gjøre hver Gaard paa Landet til et Brændeviinssted, kun at ville fremkalde en Mængde smaa, slet anlagte og med daarlige Redskaber forsynede Brændeviinsbrænderier, og disse vilde, da Bonden eller hans Pige skulde forestaae samme, kun drives slet og forøde en stor Mængde Brændsel. Erindrer man, hvor slet indrettet Bondens Kakkelovn er, selv i Egne, hvor der er Trang paa Brændsel; veed man endvidere, hvorlidet nøie han beregner Prisen paa hvad han har i Huset, altsaa sine Kornvarer, og hvor ugjerne han rykker ud med Penge, da vil man indsee, hvor tankesløst Brændsel og Korn vilde ødes, som oftest ene for at tilvirke et Product, der kun fortæredes i Huset, og ikkun dertil var skikket, da det formedelst sin ringe Beskaffenhed ikke kunde antages at blive Handelsvare. Det er ikke heller usandsynligt, at herved vilde fremmes end mere den hos Almuen saa almindeligen flere Gange om Dagen gjentagne Brændeviinsdrikken, da man vilde mindre spare Brændevinen, hvis sande Priis, man nu, da det var tilberedt af egne Producter hjemme, ikke kjendte. Kjøbstæderne, der samtligen drage betydelig Fordeel af, og for mange af hvilke Brændeviinsbrænden er næsten det eneste Næringsbrug, havde, medens hiin indskrænkede Frihed herskede, lidt betydeligt, ja vare maaskee endog tildeels aldeles gaaede til Grunde, uden at Landdistricterne havde vundet noget Væsentligt.

Man har vel ogsaa derfor kun paatænkt en indskrænket Frihed til at brænde Brændeviin paa Landet, idet man vilde tillade Anlæget af større Landbrænderier, der kunde antages drevne med Indsigt og af Omfang lige, om ikke større, end de sædvanlige Brænderier i Kjøbstæderne. Disse kunde da ogsaa stilles under Opsyn og svare en Afgift, tilsvarende til Afgiften, som ydes i Stæderne; og saaledes paa en gjensidigen fordeelagtig Maade concurrere med Kjøbstæd-Brænderierne. Man har stræbt at iværksætte dette Forhold i Preussen, og vi ville her hensætte de Bemærkninger, som Geheime-Over-Finantsraad Ferber har fremsat i sit Skrift om Preussens Kunstflids- og Handels-Tilstand.*)

*) Beiträge zur Kenntniß der gewerblichen und commerciellen Zustandes

"Man kan nu enten betragte det raae Stof, som Landet udelukkende giver, eller sammes ved Bearbeidelsen forhøiede Værdi, eller den Tilvæxt, som Handlen bevirker ved denne Fabrication; men, hvad enten vi tage Hensyn til de uendelige Fordele, som fremstaae for Agerdyrkningen og Fædriften ved Brændeviinsfabricationen, eller til den høie Grad af Indsigt, hvormed denne Green af den preussiske Næringsdrift er bearbeidet, saa fremstiller sig for de preussiske Patrioter kun stor Aarsag til Tilfredshed og Overbeviisning om den store Nationalvinding, som den preussiske Stat drager af sin virksomt og forstandigen drevne Brændeviinsfabrication, som desuden er en betydelig Kilde for Statens Indkomst."

"Det lader sig ikke nægte, at Afgiften paa Brændeviin har været den Vugge, hvori den preussiske Brændeviinsfabrication har faaet sin Tilvæxt. Afgiften fremkaldte det Ønske, i den korteste Tid og med de mindste Fabrications-Udgifter at uddrage den muligen største Mængde Brændeviin af det Stof, der bearbeidedes. Medens i andre Stater Brændeviins-Afgiften opkræves høist besværligt, efter den forskjellige, aldeles uvisse, og af enhver Skatte-Embedsmands eiendommelige Anskuelse afhængende Productions-Evne af Destilleer-Apparatet, hvorved det ene Brænderi utilbørligen begunstiges, det bliver gjort for det andet umuligt at brænde, har det preussiske Skatteveesen med Indsigt anordnet Opkrævningen af Brændeviinsskatten efter en Maalestok, som ligger tydeligen for Øie og udelukker enhver urigtig Anskuelse og enhver Vilkaarlighed. Den preussiske Brændeviins-Afgift bestemmes efter Mæskerummet; idet man forudsætter, at af 20 Qvart Mæskerum kun faaes 1 Qvart Brændeviin til 50 Grader efter Tralles (8 Grader Spendr.)"

"Paa det Standpunct af Kundskab, hvorpaa den preussiske Brændeviinsproduction staaer, er dette Forhold billigt. Den, der ikke kan naae det, er vistnok ikke kommen til de Kundskaber, dette Næringsbrug kræver, hvis Materialet ikke skal ødes; da man vel tør antage, at den preussiske Brændeviins-Fabrication saaledes er fremskreden, at, istedetfor det normale Udbytte af 5 Qvart Brændeviin af 100 Qvart Mæskerum, nu kan faaes 6 Qvart, og at

---

der preussischen Monarchie, aus amtlichen Quellen, von C. W. Ferber, Königl. Preuss. Geheime-Ober-Finanzrath. Berlin 1829.

kun det allerede særdeles formindskede Tal af slet construerede og paa gammel Maade drevne Brænderier blive staaende ved hiin Normal-Ansættelse. Den preussiske Skattebestyrelse følger med en høi Grad af Indsigt den Gang, som Brændeviinsfabricationen antager. Brændeviinsfabricationen hører fornemmeligen hjemme paa Landet, hvor den kan række Landvæsenet en hjælpsom Haand. Derfor og for at opmuntre de smaa Brænderier, svare disse kun $1\frac{1}{3}$ Sgr. af 20 Qvart Mæskerum ($4\frac{3}{4}$ Rbß. af 20 Potter Mæskerum); de store Brænderier, som fornemmeligen ere beregnede paa Fabricationen, betale $1\frac{1}{2}$ Sgr. for 20 Qvart Mæskerum ($5\frac{1}{3}$ Rbß. for 20 Potter), især ogsaa af den Grund, at herved kan forudsættes en høiere Grad af Indsigt i Næringsbruget. Idet Administrationen saaledes opmuntrer og letter Landvæsenet, trykker den ikke den virksomme Indsigt ved at forfølge paa inquisitorisk Maade de gjorte Fremskridt og Udbyttet. Derved er den preussiske Brændeviinsfabrication hævet til den Høide, hvorpaa den i det Virkelige nu staaer."

"Man kan antage, at med et rundt Tal ere $\frac{5}{7}$ af de preussiske Brænderier ansatte til $1\frac{1}{2}$ Sgr., eller saaledes, at der regnes for 20 Qvart Mæskerum 1 Qvart Brændeviin, $\frac{2}{7}$ ere ansatte til $1\frac{1}{3}$ Sgr. eller $22\frac{1}{2}$ Qvart Mæskerum regnet til 1 Qvart Brændeviin. Dette sætter udenfor al Tvivl, at Kunsten at brænde Brændeviin er temmeligt almindeligen udbredt. Brændeapparaterne have især, fortrinligen ved den fortjente Hr. Pistorius's sindrige og simple Indretninger, der nu ere indførte i de største Brænderier i Riget, i det Væsentlige erholdt en saadan Fuldkommenhed, at der er Intet tilbage at ønske. Men den preussiske Industri undlader desuagtet ikke at opsøge nye Midler. Med et af Pistorius's Brændeapparater af 600 Qvart Indhold ($5\frac{1}{4}$ Tønde) brænder man af 2 Wispel (19 Tdr.) Kartofler i den korte Tid af 10 Timer og ikke med en fuld halv Klafter ($\frac{1}{2}$ Favn) Brænde ikke mindre end 240 Berliner Qvart Spiritus af 80 Graders Styrke efter Tralles ($284\frac{1}{4}$ Pot til $13\frac{1}{4}$ Gr. Spendrup)."

"Det er ikke med Bestemthed vist, at man nogetsteds har bragt tilveie Saameget eller Mere med ringere Bekostning. Tilforn vandt man af en Berliner-Scheffel Byg i det Høieste 10 Qvart Brændeviin af 50 Gr. Tralles (af 1 Tde. Byg 30 Potter til 8 Gr. Spendr.). Af Kartoffelbrænderiet, som nu beriger Staten

og til hvilket den forstandige preussiske Næringsflid stedse henvender sig mere og mere, vidste man forhen Intet at sige. Det er næppe forklarligt, men sandt er det, at man behøvede for det Første den preussiske Industri for at udfinde de overordentligen store Fordele, der kunne opnaaes og virkeligen opnaaes ved Kartoffelbrænderiet. Til Brændeviinsbrænden af Kartofler kræves ikke mere Sæd i Skikkelse af Malt, end som er fornødent til at opløse Kartoflerne ved en Temperatur af 50 Gr. Reaum., og dette beløber sig, ifølge gjort Erfaring, ikke til mere end 1 Centner (110 Pund) skraaet Malt til 24 Scheffel Kartofler, hver Scheffel regnet til 100 Pd."

"Den saa anpriste franske Industri arbeider langtfra ikke med saadan Gevinst, som den preussiske. Den faaer kun 200 pCt. af samme Qvantum Kartofler, hvoraf den preussiske faaer med langt ringere Udgifter 400, fordi den betjener sig af Svovlsyren, istedetfor af Maltet, til Kartoflernes Opløsning, og, idet den forvandler Kartoffelstivelsen til Syrup ved Svovlsyre, tilintetgjør og bortskaffer den alle de Neutralsalte, hvilke, som let lader sig bevise, ere ved Kartoffelbrænderiet det egentlige Befordringsmiddel for Alkohol-Dannelsen. En ringe Deel dyriske Kul gjør i Preussen alt det, som man har til Hensigt med den kostbare Svovlsyre og med den vidtløftige Haandgjerning, hvorved tabes oven i Kjøbet den halve Deel Brændeviin."

"Efter en for os liggende særdeles nøiagtig Beregning, der grunder sig paa Beløbet af Brændeviinsafgiften og nøie tager Hensyn til alle indtrædende Forholde, kan man med Bestemthed antage, at i Aaret 1827, om hvilket alle de fornødne Data ere bekjendte, er i den preussiske Stat frembragt 125 Millioner Qvart (148 Mill. Potter) Brændeviin, eller 2083333 Eimer (3703704 Ankere) à $7\frac{1}{5}$ Rthlr. preussisk, efter den nærværende Priis (5 Rbd. 34 ß. for Ankeret), hvilket udgjør en Sum af 15 Millioner Rthlr. preussisk (19821429 Rbdlr.)"

"Denne Sum tilhører den preussiske Stat aldeles uden noget Fradrag. Jo lavere Kornpriserne ere, desto mere stræber man at forhøie Kornets Værd ved Brændeviinsbrænden og ved at gjemme det i Form af Spiritus eller afsætte det til Udlandet; derfor staae i de Aar, hvor Kornpriserne ere lave, Aarene 1825 og 1826, høiere, hvad Beløbet af Brændeviinsafgiften angaaer, end Aaret 1827, i hvilket Kornpriserne steeg; Aaret 1827 staaer nemlig

mod Aaret 1826 . 306535 Rthlr. lavere,
1825 . 410667 — —

i Skattebeløb. Aaret 1828 vil, formedelst de høiere Kornpriser, staae endnu lavere; imidlertid ere Beregningerne for dette Aar endnu ikke opgjorte."

"Dette er een af de Grunde, hvorfor den preussiske Industri, der gjerne vil sælge sit Korn dyrt, men ugjerne staae tilbage i Brændeviinsfabricationen, hvorpaa Landbruget (der Wirthschaftsbetrieb) er beregnet, stedse mere og mere gaaer over til den sikkrere og større Vinding indbringende Kartoffelbrænden."

"Og dog har man ønsket ved Lovgivningen at holde den preussiske National-Industri borte fra Bruget af Kartofler til Brændeviinsbrænden, altsaa give Kartoffelavlen et ulægeligt Saar, og med Magt tilstoppe een af National-Indtægtens rigeste Kilder. De, som ønskede dette, overveiede vist ikke:

a) at den Morgen Land, der, dyrket med Sæd, vilde give 6 Scheffel Rug, i det Mindste giver 80 Scheffel Kartofler; at endvidere

b) en Scheffel Rug giver 12 Qvart Spiritus til 80 Grader efter Tralles, altsaa alle 6 Scheffel 72 Qvart Spiritus, eller $115\frac{1}{2}$ Qvart Brændeviin til 50 Gr. Tralles (8 Gr. Spendr.);

c) en Scheffel Kartofler giver 5 Qvart Spiritus af lige Styrke, følgeligen give alle 80 Scheffel Kartofler 400 Qvart Spiritus af lige Styrke eller 640 Qvart Brændeviin af 50 Grad Tralles (8 Gr. Spendr.);*)

---

*) De tilsvarende Talstørrelser i dansk Maal vilde være: 1 Tde. Land giver $5\frac{1}{8}$ Tde. Rug, hver Tde. Rug $57\frac{2}{5}$ Pot Brændeviin, altsaa i Alt for hver Tde. Land $295\frac{1}{5}$ Pot Brændeviin til 8 Gr. Spendr.; ligeledes paa 1 Tde. Land $68\frac{1}{4}$ Tde. Kartofler, hver Tde. Kartofler giver 24 Potter Brændeviin, eller altsaa en Tde. Land 1640 Potter Brændeviin til 8 Gr. Spendr. Sammenligne vi hermed hvad, ifølge her anstillede Forsøg, kan ansees at være Productet af 1 Tde. Rug, eller af 13 Lpd. Rug, da har Hr. Brændeviinsbrænder, Dannebrogsmand Brøndum fundet, at af 1 Tde. Rug, eller rettere af 13 Lpd., og 4 Lpd. Malt vindes 78 til 80 Potter Brændeviin; fradrages $18\frac{1}{3}$ Pot, idet for hvert Lpd. Malt fraregnes $4\frac{7}{12}$ Pot, haves omtrent 60 Potter, altsaa paa det Nærmeste samme Product, som Ferber antager, og end nøiagtigere samme, hvis vi antage, at 1 Tde. Rug veier kun 12 Lpd. 12 Pd. Af Kartoflerne er Udbyttet derimod langt

d) at saaledes den preussiske Industri til de 125 Millioner Ovart, som den frembragte til eget Forbrug i Landet og til Udførsel i Aaret 1827, vilde have brugt istedetfor 12 500 000 Scheffel Kartofler 6 503 477 Scheffel Rug; at altsaa, under den Forudsætning, at alle disse 125 Millioner Ovart Brændeviin vare alene brændte af Rug, vilde

e) Nationen have maattet udgive, hvis vi ansatte Prisen for en Scheffel Kartofler til 10 Sgr., for en Scheffel Rug til $1\frac{1}{2}$ Rthlr., saaledes som Priserne nu i det Virkelige (1829) ere, for Materialet til Frembringelsen af hine 125 Millioner Ovart Brændeviin,

9 755 215 Rthlr. for Rugen, istedetfor 4 166 666 Rthlr. for Kartofler, og altsaa vilde ikke mindre end 5 588 549 Rthlr. være aldeles forødte. Endeligen

f) fremtræder det Ønske at begunstige Rugavlen paa Kartoffelavlens Bekostning saameget skadeligere for Staten, naar man opmærksomt undersøger Forholdet mellem det faste Næringsstof, som Kartoflerne og Rugen give.

En Morgen, der gav hine 6 Scheffel Rug, giver overhovedet,

480 Pd., som Vægt af de 6 Scheffel Rug og
1200 — som Vægten af Straaet, altsaa
1680 Pd. som den fulde Vægt af det Indhøstede.

Den samme Morgen Land, dyrket med Kartofler, giver 80 Scheffel Kartofler, hver Scheffel regnet til 100 Pd., uden at Stænglen og Bladene regnes med. Naar det nu er viist, at 100 Pd. Kartofler, omhyggeligen tørrede, beholde $\frac{1}{3}$ af deres Vægt, og i det Mindste give 30 Pd. tørt, for Mennesker og Kreature brugeligt Næringsstof, saa give hine 80 Scheffel

2400 Pd. fast Næringsstof,

og herved er saameget mere Tilbageviisningen af hine Ønsker retfærdiggjort, da man ikke endnu tilstrækkeligen kjender alle de nyttige Anvendelser, hvortil Kartoflerne ere skikkede."

---

større, end man har her fundet, da ifølge de af Hr. Amtmand Siemens her i Staden i Aaret 1821 anstillede Forsøg man erholdt kun $16\frac{1}{2}$ til 17 Potter Brændeviin til 8 Gr. Spendr. af hver Tde. Kartofler, og dog har man villet paastaae, at dette sidste Resultat var for høit ansat.

"Foruden disse selv frembragte 125 Millioner Qvart Brændeviin, indførtes endnu 18 410 Centner stærke Drikke, Arrak o. s. v. fra Udlandet i Aaret 1827, men derimod blev udført 51078 Centner, naturligviis næsten ene som Spiritus."

"Der blev nemlig af stærke Drikke af alle Slags, Arrak, Rum, fransk Brændeviin og Aqvavit

	indført	udført
i Aaret 1825	19295 Cent.	45960 Cent.
1826	16333 —	145131 —
1827	18410 —	51078 —
1828	18416 —	47885 —"

"Aaret 1826 havde en saa betydelig Udførsel, fordi Brændevinen stod i en lav Priis og altsaa fandt Afsætning i Udlandet. Hovedindførslen af denne Art bestod især i Rum i de østlige Provindser af Staten, men som i Fremtiden særdeles vil aftage, da man har lært af Brændevinen at lave Rum, der aldeles, og det selv i chemisk Henseende, ikke er forskjellig fra Jamaica-Rum. Hovedudførslen skete paa Elben. Provindsial-Skatte-Directions-Districtet Magdeburg udførte af hine udførte 51078 Centner i Aaret 1827 alene 49125 Centner og ogsaa i Aaret 1828 atter 43533 Centner."

"At Preussen desuden ikke staaer tilbage i den videre Forædling af Brændevinen, Liqueurfabricationen o. s. v. kan man blandt Andet see af den Mængde fine Aqvaviter, som Danzig, Breslau og flere andre Steder levere, hvilke ogsaa søges i Udlandet, og af de 4 Millioner Flasker Eau de Cologne, som 44 Fabricanter i Cølln ene levere."

"Man kan med Vished antage, ifølge Afgiften af Kjedlen (Blasenzins), som opkræves med $1\frac{1}{4}$ Sgr. for 4 Qvart Rum i Kjedlen, at ikke mindre end 1 142 000 Qvart (1 353 500 Potter) destilleret Brændeviin af forskjellige Arter er leveret i Aaret 1827 fra de preussiske Destillations-Anstalter."

Om nu lignende Fordele, som dog Ferber, paa preussisk Viis og ledet af en stærk Patriotisme, maaskee har stillet temmeligen høit, kunne blive Fædrenelandet til Deel, vove vi ikke at afgjøre. Vigtig, ja maaskee vigtigere end for Preussen, er Brændeviinsfabricationen for os; og, jo mere man i den senere Tid har stræbt ved at udbrede Kundskaber i dette Fag at hæve denne

Industri, desto mere maae vi ønske, at samme maa understøttes af den størst mulige Frihed, der kan bestaae ved Siden af hvad Statens øvrige Forholde kræve.

Fra Ribe gjorde jeg en liden Udflugt til Vesterhavet, som man vel ofte hører, men ikke seer i Ribe. Den 10de August, om Morgenen tidligt, kjørte jeg, venskabeligen ledsaget af en Embedsmand i Ribe og min Fætter, der sammesteds er Præst, til Udløbet af Ribeaa, og satte derfra over til Sydspidsen af Fanø, som efter Byen, der ligger paa samme, kaldes Sønderho; her havde vi eet af de for os, som boe ved et Indvand (Binnenwasser), ukjendte Phænomener for Øie, idet Havet, formedelst Ebben var sunket langt tilbage, og Skibene, der laae for Anker paa Strandbredden, nu stode aldeles tørre i Sandet, saa at man fra Vogne ladede samme. Vi bleve fra Baaden, der nu ikke heller kunde flyde op til den egentlige Strandbred, baarne i Land; dette er paa Vestkanten den almindelige Landsætningsmaade for Damer og Herrer. Byen Sønderho er tæt bebygget og omgivet af Marker, der nu bleve høstede, og som syntes at være frugtbarere, end man træffer dem paa de fleste Steder i Jylland. Husene ere lave; vi vare inde i flere, der dog kunde regnes til de bedste i Byen; men blev snart varslede om at iagttage Indbyggernes Forsigtighed kun at reise Hovedet lige i Veiret, naar vi vare imellem to Bjælker, eller ogsaa see strax at komme til Sæde. Det synes iøvrigt, at denne lille By var ret formuende, og man antog ogsaa paa Nordkanten af Øen eller paa Fanø, at de Folk, der boede paa Sønderho, havde Noget til Bedste; medens man her omvendt sagde, at der var ingen Penge, men disse fandtes kun paa Fanø; Sandheden er nok den, at Øen nyder en jævn Velstand, som den især har erhvervet ved Søfart. Dette og hvad hermed staaer i Forbindelse er ogsaa Mændenes Beskjæftigelse; ogsaa her saae vi et Par Fartøier, ligesom paa Fanø, under Bygning. Bygningsmaaden var den samme, som vi have bemærket i Fyen; men naturligviis vare disse Fartøier, bestemte til at gaae i Nordsøen, anderledes end hine, der i Almindelighed vare Jagter og Slupper.

Fruentimrene besørge alt Markarbeidet; og, skulle vi slutte os til deres Dygtighed fra den, hvormed en ung Fannike-Kone, der kjørte os fra Sønderho til Fanø, styrede sine Heste, ere de vistnok

ikke lidet øvede til saadan Dont. Kornet afskjæres med Segl, et Redskab, der bedre end Leen passer for Fruentimrets Haand; det bruges vel ogsaa saameget snarere paa Øerne i Vesterhavet, som det er almindeligt i den lige overfor samme liggende Marsk.

Hos Præsten paa Fanø, hvis Gaard med Føie kan ansees som een af de fortrinligste Præstegaarde i Danmark, saae vi nogle Træer, endogsaa Frugttræer, skjøndt disse vel snarere vise, at de nogenlunde kunne trodse det skarpe Klima, end trives i samme. Nær Præstegaarden ere Sandklitter, fremkomne af Havet, og nu tildeels et Værn mod samme. Deres vilde Udseende formildes ikke ved de enkelte Planter, som deels frivilligen voxe, deels plantes for at dæmpe Flyvesandet; naar Havet i sin Vælde bryder imod disse Banker, maa Synet, skjøndt det stærke Naturliv viser sig da i sin Kraft, blive end alvorligere, ja ogsaa for Tanken, naar vi mindes, hvor ofte Havet her var Sømandens troløse Ven, der styrtede ham, besejrende den Modstand, hans Kløgt stillede imod det, hen mod hine Kyster, der savne den trygge Havn. Dog paa dette Sted trives den djærve Sømand, og herfra udgaaer Matrosen, der for sit rolige Mod, hvormed han alt som Barn har seet Faren under Øine, er agtet i enhver Søtjeneste. Denne Forestilling om Vestkantens Beboere vilde vistnok have været end mere uddannet hos mig, hvis jeg havde kunnet opholde mig nogen Tid imellem dem; men dette skete ikke denne Gang; thi samme Dag forlode vi Fanø og kom til Hjerting, en mærkelig Ladeplads eller Flække paa Kysten, nær Kjøbstaden Varde, og, efter at have opholdt os Natten over og noget af Morgenen i denne lille By, hvor overalt findes Spor af Pyntelighed, passende Velstand og Veltilfredshed, kjørte vi atter til Ribe, hvorfra vi kun havde været borte omtrent 36 Timer.

Handlen over Hjerting er især betydelig baade med Hamborg og Norge. Kort før vort Ophold havde 6 norske Skibe, som havde bragt Trælast, indtaget der nyt Brødkorn og vare dermed afseilede. Handlen synes her at være tiltaget, og det er et Spørgsmaal, om ikke Søfarten der snart kan vente de Hjælpemidler, den hidtil har savnet paa denne Kyst: Lodser, Fyr og Havn, hvis sammes Anlæg er muligt. Hjerting og Sønderho have af Naturen et nogenlunde trygt Leie for Fartøier, men Kunsten kunde vel bidrage til at tilveiebringe langt Mere.

Ribe forlod jeg Dagen derpaa og kjørte over Døstrup, en Landsby, beliggende i den sydlige Deel af Ribe Amt, det saakaldte Torninglehn, til Tønder. I Døstrup besaae jeg et Fattighuus, hvor en Deel Fattige i en reenlig og velindrettet, tarvelig Bolig vare sysselsatte næsten udelukkende med Kniplen. Denne Industri-Gjenstand var, som bekjendt, udbredt og er endnu udbredt i hele Strækningen mellem Ribe og Tønder og sysselsætter udelukkende en stor Deel Fruentimmer, ligesom den ogsaa for et langt større Antal er en vigtig Bifortjeneste. Unægteligen er imidlertid Forbruget af denne Luxus-Artikel meget aftaget, ved Bobbinettets billige Priis og ved den Lethed, hvormed i dette syes alle Slags Mønstre, der ligne Kniplingsmønstrene; og herved ere ogsaa mange Kniplerske forarmede. Det idelige Arbeide, hvorved man sidder forover i en noget bøiet Stilling, er vistnok skadeligt for Sundheden, og dette skal kjendeligen vise sig i det Udseende, som Kniplingspigerne have. Det er saaledes rimeligt, at disse, uskikkede til andet Arbeide, og uden at have kunnet sammenspare Noget af den, dem nu knapt tilmaalte Fortjeneste, blive Gjenstand for den offentlige Fattigpleie. Hvad der virkedes af Kniplinger i Fattighuset vare kun simple Mønstre, der vel endnu for en stor Deel søges.

I Tønder opsøgte jeg strax min Ven, Diggræve Nissen, der i flere Aar har arbeidet i Forening med mig, under Hr. Etatsraad Schumacher, ved de Beregninger, der forefaldt ved den danske Gradeopmaaling og andre astronomiske Arbeider, og nu i sin Fødeegn har fundet en for samme vigtig Ansættelse, idet det paaligger ham som Diggræve, paa Districtets Vegne, at paasee, at Digerne udføres og forbedres paa bedste Maade og for den billigste Priis, og at Bekostningerne ligeligen fordeles paa Indvaanerne. Naturligviis kunde Ingen, bedre end han, meddele mig en Oversigt over de betydelige Foretagender, hvorved man har vundet de store og frugtbare Marskstrækninger fra Havet. Vi gjorde en Reise rundt om i Marskdistrictet af Tønder-Amt, og, skjøndt mit Ophold kun var kort, vidste Diggræven at føre mig om paa alle mærkelige Puncter. Saaledes kjørte vi først over Møgeltønder til Sluserne, der lede Vandet, som deels kommer fra Hvidaaen, der løber fra Tønder og ud ved Høyer, deels har samlet sig inde i Landet, ud i Havet; disses Indretning er i

høi Grad simpel; man forestille sig en stor, fasttømret Kasse eller snarere Stue anbragt i Diget og lukket med enkelte eller dobbelte Porte; staaer Vandet nu udenfor lavere end indenfor, hvilket er Tilfældet, naar det er Ebbe, vil Trykket af Vandet virke paa Portene indenfra udad, og de ville aabne sig og tillade Vandet at løbe ud i Havet. Stiger Havet derimod udvendigen, ville Portene gaae tilbage, altsaa lukkes, og Floden hindres saaledes fra at træde op i Landet ligesaa kraftigt, som ved Diget, der beskytter Landet. Foran en saadan Sluse, der til ydermere Sikkerhed i Almindelighed har Porte i begge Ender, danner sig en Fordybning i Stranden, en saakaldet Priele, og denne tjener ofte til Havn for mindre Fartøier. Saaledes saae jeg et Par Jagter liggende foran den tredobbelte Sluse ved Frederiks-Koog indenfor Høyer.

Reisen gik derpaa henad Sødigerne til Klanxbøll; disse Diger ere det egentlige Værn mod Søen, og udenfor dem findes Forlandet, op paa hvilket Havet stundom træder; dette er derfor kun skikket til Græsning og Høbjergning. Græsset voxer frodigt, er fiint og skjørt, og det ædes begjærligen af Kreaturene; Frugtbarheden kommer af den saakaldte Schlick eller Dynd, som Havet, idet samme ved Ebben træder tilbage, afsætter paa Strandbredden eller Watten; dette er Begyndelsen til Marskens Dannelse; er Forlandet bredt og har en betydelig Deel Schlick afsat sig, kan det inddiges, idet et nyt Sødige opføres udenfor det gamle; et saadant inddraget Stykke kaldes en Koog, og i Almindelighed skeer Inddigningen ifølge et kongeligt Privilegium, eller en Octroy, hvoraf Navnet octroieret Koog. Sønden for Tønder og Klanxbøll ligge saaledes flere Kooge, der efterhaanden ere inddigede; først ligger den octroierede Interessent-Koog grændsende mod Nord til Bundesgaard-Sø og mod Øst til Klixbøll, som er gammel Marsk, og hvorved ogsaa sydligen er en Koog; udenfor samme er Gamle Christian Albrechts Koog, dernæst Nye Christian Albrechts Koog, og endvidere udenfor samme den octroierede Marien-Koog; denne har allerede paa flere Steder et betydeligt Forland, især ned imod Dagebøll, og Dagebøller-Koogen strækker sig fra Kleyseer-Koogen ud forbi samme. Men ofte er Forlandet ogsaa kun smalt, og Diget savner da sit naturlige Værn, esterdi et vidtstrakt Forland stedse bryder Strømmens Magt. Der

høre mange Local-Kundskaber til at lede Digevæsenet rigtigt og bestemme, naar et Forland kan indtages til Koog eller inddiges. Skeer dette for tidligt, inden Havet har afsat en behørig Mængde Schlick, eller inden Landet, saa at sige, er modent, vil den Jord der tilvindes, forblive ufrugtbar og altsaa ikke betale det stedse kostbare Dige-Anlæg. Fristes man endvidere til, uden at beholde tilstrækkeligt Forland, at anlægge Sødiget for langt ude ved Søen, vanskeliggjøres endvidere Dannelsen af et nyt Forland, hvilket ofte indbringer Koogen betydelig Fordeel, som Græsland, og Diget selv er udsat for Fare eller bliver let et saakaldet Gefahrdeich. Alle de Beskyttelsesmidler, man anvender ved et saadant, ere kostbare, selv den tilsyneladende simple Bestikning med Straa. Mange Aars og mange Stormfloders ofte sørgelige Erfaringer synes imidlertid nu at have viist det Rette, og Digerne i Tønder-Amt ere i en Tilstand, der lover Marsk-Indvaanerne den deres Liv og Eiendom fornødne Betryggelse.

Fra Maasbøll, hvor vi overnattede, kjørte vi igjennem de fire tæt ved hinanden, eller næsten aldeles forenede Landsbyer, Risum, Lindholm, Dietzbøll og Niebøll, der have det fælleds Navn Moorhäuser, og, efter et kort Ophold i Lindholm, min Ven Nissens Fødeby, kjørte vi igjennem det faste Land, Geesten, tilbage til Tønder.

Den Frugtbarhed, som Marsken udviser, gjør stedse disse Strækninger, der fordum tilhørte Havet, mærkelige; men, idet de eensformigen, som en Slette, uden anden Forhøining, end Diget, strække sig hen, frembyde de ingen Afvexlinger og ingen Skjønhed. Det Behagelige, der vilde være Resultatet af at see et velhavende og med sin Stilling fornøiet Folk, frembød i det Mindste ei da Marskreisen, og kunde ei heller frembyde. De to næstforegaaende Aars store Fugtighed have berøvet Mange den forventede Høst, og, da Rapsavlen, som her er en Hovedindtægt, mislykkedes, savnede man Penge til at kjøbe Brødkorn til Hjælp til det i utilstrækkelig Mængde indhøstede. Med den stærke Befolkning, som Marsken har, der tildeels synes fremkaldt ved en idelig Udstykning af Jordeiendommene, selv i de mindste Lodder, er i blot noget magre Aar Folkets Ernæring i høi Grad vanskelig; det spores meest i det forhen omtalte District, die Moorhaüser, der maaskee er den af alle Danmarks Landdistricter meest befolkede Egn. Den Hjælp,

hvortil en stor Deel af Indvaanerne forhen tyede, idet de søgte Arbeide ved Digerne, eller ogsaa ifølge Accord Landarbeide i Koogene, er for en stor Deel ophørt, forsaavidt Digerne nu ere i saadan Stand, at de kun sjeldent trænge til Reparationer, ei heller ere nye Anlæg fornødne, og Koogene ere saa stærkt befolkede, at de kunne selv besørge deres Høstarbeide. Man havde, som allevegne, ogsaa her raadet, med Hensyn til Cholera, fra en altfor rigelig Nydelse af Bælgfrugter og Kartofler; men Indvaanerne vare allerede længe reducerede til at ansee Kartofler som deres fornemste Næringsmiddel. For at afhjælpe den betydelige Armod i dette Distrikt vilde vel en Udvandring og Colonisation til end ikke opdyrkede Egne være det naturligste Middel, og naturligere, end til saadanne Egne at indkalde fattige Fremmede, og den vilde bringe til et heldigt Resultat, hvis Marskbeboerne medbragte deres store Flid i Landvæsenet, uden at medbringe den Luxus, hvortil bedre Dage havde vænnet dem.

Jeg forlod om Tirsdagen den 16de Tønder og reiste tværs igjennem Landet for at besøge Hr. Dithmer, hvis betydelige Teglbrænderi ved Rennberg er bekjendt. Ved et Ophold til næste Dags Eftermiddag, havde jeg Leilighed til at see hans store Anlæg. Hr. Dithmer har udvidet Teglbrændingen, der i mange Aar har havt hjemme ved Flensborgfjorden, fra sædvanlige Muursteen og Tagsteen til flere for Bygningsfaget vigtige Gjenstande, saaledes som jeg forhen har havt Leilighed til at anføre i Magazinet.*) Jeg kunde sammenligne hans Fabrik med den berømte Feilner's i Berlin, hvilken jeg i Fjor har seet, men fandt, at Dithmer's Fabrik er indrettet efter aldeles andre Principer, end Feilner's. Denne er oprindeligen Pottemager og Ovnfabricant, og har udført i disse Fag en stor Deel forskjellige Sager; veiledet og opmuntret af Berlins udmærkede Kunstnere, har Feilner endvidere i Leer dannet en stor Deel Arbeider, der pleie at være Gjenstand for Ornament-Billedhuggerens Kunst, hvoraf mange ere anvendte til Forziring indvendigen i Bygninger, adskillige ogsaa udvendigen. Nogle enkelte Stykker, f. Ex. Hvælvingsstene til lidet buede Hvælvinger, har han endvidere udført. Hr. Dithmer arbeider mere udelukkende for Bygnings-Haandværkeren og Bygmæsteren og har

*) See Mag. Anden Række 1 Bind Side 161.

ogsaa ved flere Arbeider, saasom ornerede Gesimssteene, flere Gravmonumenter, Kakkelovne o. desl. viist, at, naar han har gode Forbilleder, er han i den Grad Herre over Brændingen, at han vel tilfredsstiller Kunstnerens billige Fordringer. Han kan desuden arbeide for langt billigere Priis, end Feilner i sin i det kostbarere Berlin beliggende Fabrik. Blandt de forskjellige Gjenstande, jeg saae hos Hr. Dithmer, saasom en stor Deel Klinker, Mopper, graae Tagsteen, Gulvfliser o. s. v., saae jeg ogsaa under Arbeide en Deel Fliser, der vare bestilte fra Thisted, til et Tag, der skulde bygges efter Sach's Construction, som er angivet i Magazinet (Første Række 5 Bind Side 397). Tidsskriftet havde saaledes, hvad jeg oftere har erfaret, fremkaldt en Gjenstand, som uden samme først seent, ja maaskee aldrig, var bleven bekjendt i en saa fjern Egn. De Bestillinger, der den Gang især sysselsatte Hr. Dithmer's Fabrik, vare, foruden disse, en stor Deel Steen til Studiegaarden, og en Deel til et Fyrtaarn, der skulde anlægges paa een af de danske Kyster. Der havde ogsaa været Forespørgsel, om Hr. Dithmer kunde præstere en betydelig Leverance til een af de østersøiske Havne; men Bestillingen var udebleven, vel heldigt nok, da Fabriken var tilstrækkeligen sysselsat med hine Arbeider, og Afleveringen paa Stedet maaskee vilde være hindret ved Sygdommen. Men Hr. Dithmer har afsat i Udlandet, især til Hamborg, mange af sine Vare, og, da hans Fabrik stedse vinder i Anseelse og Udstrækning, vil han vistnok fremdeles afsætte end flere i Udlandet.

Ved Teglfabricationen sysselsættes et stort Antal Mennesker; mange af disse ere Fruentimmer og Børn, som vel fornemmeligen arbeide som Haandlangere, men dog have her et Underhold, uden hvilket de let vilde falde Fattigkasserne til Byrde. Endvidere ere indirecte ved Hr. Dithmer's Fabrik en end større Deel Mennesker beskjæftigede, forsaavidt som til Teglbrændingen anvendes Tørv; i de to foregaaende Aar, hvor Tørven i høi Grad mislykkedes, nødedes man her, som paa flere Steder, til at bruge Steenkul.

Hr. Dithmer fulgte mig til Sønderborg, hvor jeg forblev Natten over og næste Morgen reiste til Mommark, Færgestedet fra Als til Ærø. Jeg reiste saaledes, ligesom Dagen i Forveien, gjennem Egne, hvor jeg gjenkaldte mig Erindringen fra et Ophold sammesteds, 14 Aar i Forveien, og havde Leilighed til i en gun-

stigere Aarstid, end den Gang, at see Frugtbarheden paa Østkysten af Schleswig og Alsen, hvilken, end mere oplivet ved betydelige Træplantninger, giver denne Strækning Udseende af en Have.

Uden synderligen at opholde mig paa Ærø, hvortil jeg ankom, efter at have krydset, formedelst contrair Vind, fire Timer mellem Mommark og Sæby paa Ærø, gik jeg fra sidstnævnte Sted til Dreiø, en liden Ø, der hører til Fyen, og som udgjør tilligemed nogle flere Smaaøer, eet Sogn. Denne frugtbare Ø, hvis Beboere, ligesom Øboere i Almindelighed, have bevaret en vis Eiendommelighed, ogsaa tillige ere ret velhavende, gav mig et behageligt Ophold for en føie Tid; thi næste Dags Morgen seilede jeg, ikke forgjæves opmuntrende en fynsk Baadfører, men med et Par vistnok i vanskeligere Tilfælde, end hvori hiin forhen forsagede, uforsagte Dreiøboere til Fyen, og var snart i Ollerup, hvorfra jeg end samme Dag kunde gjøre et Besøg hos Hr. Berg paa Skjoldemose og erfare, at Hummel havde fuldendt Opmaalingen af Oliemøllen. Morgenen derpaa tog jeg til Svendborg, og ved et besynderligt Forhold saae jeg mig hindret i at foretage den Reise, jeg havde foresat mig at gjøre tillands til Nyborg. Jeg søgte altsaa igjen at gjøre Veien til Søes og, efter et Ophold nogen Tid i Troense, seilede jeg til Nyborg, hvor Vinden atter skulde være mig ugunstig, saa at en heel Aften og Nat, under Regnbyger og Hagl, afvexlende med Vindstille, hengik, inden jeg næste Dags Morgen (Søndagmorgen den 21de) først omtrent henimod Kl. 9 naaede Nyborg.

I Nyborg samledes jeg atter med Hummel, der havde endt sit Arbeide med Opmaalingen af Mercurius's Maskine, og vi kunde saaledes med det Udbytte, vor Reise havde indbragt, vende tilbage; dette skete, idet vi gik over Bæltet samme Dag med Brevposten og faa Timer efter denne indtraf her i Kjøbenhavn Mandag-Morgen.

Særskilt aftrykt af

Magazin for Kunstnere og Haandværkere.

Reise i Provindserne

foretagen

i Sommeren 1832

af

Georg Frederik Ursin.

Kjøbenhavn.

Trykt hos Director Jens Hostrup Schultz,

Kongelig og Universitets-Bogtrykker.

Magazinet var fra sin Begyndelse bestemt til at søge Læsere overalt i Landet, og saameget, som muligt, at virke til nyttige Kundskabers Udbredelse i det Fag og hos dem, som det fornæmmeligen tager Hensyn til. Adskillige Forespørgsler, hvormed Udgiveren Tid efter anden beæredes, overbeviste ham om, at Meget var udenfor Hovedstaden, ligesom her, blevet ved Magazinet bekjendt, siden forsøgt og tildeels udført. Imidlertid maatte Udgiveren, som barnfødt i Kjøbenhavn, just herved altfor ofte erkjende, hvor lidet flere af de ham nærmest liggende Dele af Fædrenelandet vare ham bekjendte, og hvor nødvendig saadan Kundskab var ham. Med den Overbeviisning, at der var ret Meget at lære og erfare, tiltraad han i Aar, ligesom ifjor, en Reise i Provindserne. Hvad Udbytte denne har givet, nedlægges her i Magazinet, og han tør maaskee haabe saaledes at give et Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers Industri-Forholde. Har dette noget Værd, og befindes det, med Hensyn til den korte Tid, der kunde anvendes paa hvert Sted, ikke at være af altfor ringe Indhold, da maae Læserne med Udgiveren nærmest takke de Mange, som velvilligen veiledede ham ved de Undersøgelser, han paa de forskjellige Steder gjorde.

Den 7de Juni Kl. 5 Eftermiddag forlod jeg Kjøbenhavn og reiste til Roeskilde. Underveis tildrog det nye Veianlæg ved Damhuset sig naturligviis min Opmærksomhed. Vigtigheden, at have en god Vei til Hovedstaden, der for den største Deel af Sjælland er Markedsplads, især fra Vestkanten, hvorfra de største Tilførsler skee, er saa indlysende, at enhver Forbedring af den allerede for en Række af Aar siden anlagte Chaussee, saavidt vides den første i Danmark, særdeles maa paaskjønnes. Jeg vil imidlertid i det Følgende, ved at kaste Blikket tilbage paa alle de forskjellige Arter af Veie, jeg har bereist, rettere kunne omtale dette mærkelige Foretagende.

Private Forretninger opholdt mig en Dags Tid i Roeskilde og saaledes, at jeg ikke havde Leilighed til i nogen Henseende at see mig om i Staden. Et Besøg paa det nærliggende St. Hans

Hospital paa Bidstrup, som hine Forretninger fremkaldte, overbeviste mig om, hvormeget der af Hospitalets Overlæge, Hr. Dr. Gørike, sørges for Alt, som kan bidrage til de ham betroede Patienters Helbredelse, eller til Lindring af deres Sindslidelser. Hospitalets Beliggenhed nær Roeskildefjorden i en ret smuk Egn, fjernet fra Byen og den alfare Vei, men dog nær nok for at drage alle Fordele af Kjøbstaden, og ligeledes i en fra Hovedstaden hverken for stor eller for liden Afstand, frembyder store Bequemmeligheder for de Sindssvage, og Enhver maa erkjende den betydelige Vinding ved, at Hospitalet flyttedes fra Ladegaarden hen til dette i saamange Henseender fortrinligere Locale. De øvrige Bequemmeligheder, som Nutidens Kunst ogsaa har vidst at forskaffe Hospitalerne, saasom hensigtsmæssige Bade, Opvarmnings-Indretninger, Ventilation, velindrettede Latriner, forskjellige Anstalter til Vask, Kogning og andre oekonomiske Fornødenheder, ville vistnok ogsaa, forsaavidt de maatte ansees fornødne, og Stedforholdene tillade samme, her blive anbragte, og Hospitalet saaledes tilfredsstille ethvert billigt Ønske. For nærværende Tid vare Patienterne, for hvem et passende legemligt Arbeide er saa særdeles vigtigt, beskjæftigede med Havearbeide o. desl. Een lagde endog meget pænt Bro i Gaarden. Om Vinteren maa det vel være vanskeligere at sysselsætte dem; dog frembyder ogsaa Hospitalet nogen Leilighed til forskjelligt Arbeide i Huus.

Om Eftermiddagen den 8de kunde jeg forlade Roeskilde, og, da jeg skulde ned til det sydlige Fyen, desuden Løverdagen ingen bequem Dag er for Overfarten fra Korsøer til Nyborg, reiste jeg over Ringsted og Slagelse til Skjelskjør, hvor jeg ankom om Morgenen den 9de Juni; hvad, der var mig ubehageligt, var, at paa denne noget hurtige Reise Tiden ikke tillod mig at besee de ved Hr. Major, Landinspectør Pedersen's ivrige Bestræbelser anlagde Tegneskoler i Roeskilde og Slagelse.

Efter noget Ophold i Skjelskjør, der regnes blandt Sjællands mindre Kjøbstæder, og som sjeldnere besøges af Reisende, med mindre Forretninger just kalde dem derhen, seilede jeg til Langelands Nordpynt Hou, hvor jeg imidlertid først ankom, da deels Vinden var contrair, deels stille, om Aftenen, og kjørte derfra langs igjennem Landet til Rudkjøbing; efter et kort Ophold her, især for at faae Pas paategnet, for at kunne slippe fra Langeland til

Thorseng, satte jeg over til Vemmenæs, hvorfra Veien gik over Landet til Vindeby, og atter herfra over det smalle, men dybe Svendborg-Sund til Svendborg, hvor jeg ankom Søndag-Formiddag (Pintsedag). Skjøndt jeg før Middag igjen forlod Svendborg, havde jeg dog Leilighed til at see den af en Deel Godseiere og andre Hesteyndere kjøbte Fuldblodshingst Palæmon. Dette herlige og skjønne Dyr, hvis Værd jeg iøvrigt ikke i nogen Henseende kan bedømme, røbede i sin hele Adfærd et Mod og Livlighed, som gjorde det dobbelt interessant. Tilstedeværelsen af en saadan Hingst maa unægteligen have betydelig Indflydelse paa Hesteavlen, og der forekom mig navnligen et Tilfælde, som viser, hvor fordeelagtig den Interesse, der nu næsten hos Alle udtaler sig for dette for Fædrenelandet vigtige Anliggende, maa være for sammes Fremme. Den af mine Venner, som fulgte mig hen til Palæmon, og anmodede om, at den maatte forevises mig, fortalte, at han havde Haab, at faae et smukt Halvblodsføl for billig Priis. Han havde nemlig truffet den Accord med en Landmand, der eiede en ret smuk Bondehoppe, som sandsynligviis vilde være bleven bedækket af en sædvanlig Bondehingst, at hiin skulde for hans Regning lade sin Hoppe bedække af Palæmon, og at Føllet da skulde betales ham, naar det var eet Aar gammelt, med, saavidt erindres, 30 Specier. Min Ven kunde saaledes for Bedækningspengene, 10 Specier, og hiin Sum, eller for 40 Specier i Alt, altsaa en særdeles billig Priis, vente at erholde et aarigt Halvblodsføl, og hans Fordeel var her forenet med Bondens; thi denne havde vist ikke ved at lade sin Hoppe bedække af en sædvanlig Hingst, erholdt et Føl, der kunde sælges, naar det var eet Aar gammelt, for 60 Rbdlr. Palæmons Tilstedeværelse havde saaledes bragt min Ven, hvis Ynde st for Heste iøvrigt forhen indskrænkede sig til at have en ret smuk Ridehest, til at anvende paa Hesteavlen en vel ringe Sum; men som dog ellers ikke var sat deri, og som sandsynligviis vil lokke Bonden til næste Gang, i Haab om den betydelige Gevinst, selv at staae Risico. Vi bede undskyldt denne Udskeielse og lignende, vi i det Følgende gjøre, naar vi tale om Heste; thi enten er det nu Kjærlighed til samme, der hendrager os til denne Gjenstand, eller ogsaa ledes vi af den Tanke, at der bør tilveiebringes Kraft; vi haabe nemlig, at ved den Interesse, som nu udtaler sig for Hesteavlen, vil, ved Siden af Vædderidtet

og Væddekjørslen, der ere Hurtighedsprøver, kræves Kraftprøver, at ved Siden af Fuldblods-Racen vil fremstaae en Race, der, i Lighed med Englands kraftige Karreheſt, vil vinde Prisen til Brug, ligesom hiin vinder den til Skue. Om denne nu allerede er tilstede her i Landet, eller kan fremkaldes ved Opmærksomhed for Uddannelsen af de allerede herværende Hesteslags, eller vel ogsaa behøver forædlet og fremmedt Blod for at frembringes, er noget, som ved den levende Iver for denne Sag, inden mange Aar, ved Erfaringen vil afgjøres.

Fra Svendborg kom jeg ad en Omvei, gjennem Landsbyen Ollerup, til Odense og passerede saaledes en Deel af Fyens fortrinlige Biveie. I Odense var mit Ophold indtil Onsdagmorgen, altsaa omtrent kun i to Dage, af hvilke den ene var Helligdag, anden Pintsedag; der var altsaa ikke nogen Leilighed til at besee de forskjellige Fabrikanlæg, der findes i Odense. Tirsdagen anvendte jeg nemlig til, ledsaget af Hr. Stadshauptmand Andrup, at besee Odense-Canal. Dette for Odense saa vigtige Anlæg har til Hensigt at gjøre denne inde i Landet beliggende By til en Søstad, idet Canalen naaer fra Stigestrand næsten op til Byen.

Vi haabe senere en Gang at besøge Odense, og da erhverve de fuldstændigere Kundskaber om denne vigtige Byes forskjellige Indretninger, og, hvis vi da kunne meddele noget om samme, vil hertil rettest slutte sig ogsaa en Beskrivelse af Canalen, hvorom vi nu ved Hr. Andrup's Venskab modtoge paa Stedet flere vigtige og interessante Oplysninger.

Fra Odense reiste jeg Onsdagmorgen til Asſens, hvor et næsten uafladeligt Regnveir ikke tillod mig at besee Andet end den, deels for Handlen, deels for Postfarten vigtige Havn; om Natten gik jeg over til Aarøsund. Jeg passerede saaledes lille Bælt, paa det Sted, hvor Overfarten af Brevposten skeer, og havde første Gang Leilighed til her at lære at kjende det. Min Søtour var ret heldig, da den ikkun varede $2\frac{1}{4}$ Time; men, bekjendt med Dampfarten og hvad herved vindes for Postvæsenet, kunde jeg ikke andet, end dele et Ønske, der saa ofte er bleven nævnet, at ogsaa dette Færgested, forudsat det ansees nødvendigt for Befordringen af Brevposten, maatte komme i Besiddelse af en Dampbaad. Det er vel muligt, at denne kunde befordres, uden at den noget længere Vei kjendeligen hindrede Postens betimelige Ankomst,

over Middelfart og Snoghøi, i hvilket Tilfælde en Dampbaad paa lille Bælt kunde ansees overflødig; men, saalænge Postrouten er over Aasens, ville vistnok flere Reisende søge dette Færgested, og da, ligesom Posten, savne dette Nutidens til Post- og Passageer-Befordring saa hensigtsmæssige Transportmiddel. Ved de gode Seilfartøier, der ere især i Aasens, foretrække allerede en Deel Veien herover til det Schleswigske, istedetfor den i de fleste Tilfælde kortere Vei over Als, idet man nemlig gaaer fra Bøigden til Fyenshaf paa Als; og end Flere ville vistnok søge samme, naar Landeveien heelt til Aasens kommer i samme fortrinlige Tilstand, som de fleste øvrige fynske Veie, og maaskee en Dagvogn fra Odense letter Reiseomkostningerne ad denne Route.

Aarøsunds Skibsbro og Havn, anlagt især for Færgefartøier, ligesom ogsaa Postgaardens smukke Beliggenhed maatte, hvor hurtigt jeg end forlod Stedet, tildrage sig min Opmærksomhed; i Hadersleben var Opholdet, en enkelt Morgentime, for kort til at besee Noget i Byen, hvor der iøvrigt findes en fordeelagtigen bekjendt Vognfabrik. Noget over Middag den 14de Juni var jeg, efter en Kjørsel af 7½ Miil tværs igjennem Landet, i Tønder hos min Ven Diggræve Nissen.

Min Reise ifjor i Marsken henad Digerne havde været for interessant, til at jeg ikke skulde ønske at gjentage samme. Da Hr. Rentekammer-Director Schønheider just samme Dag kom til Tønder, for at bereise Marsk-Districterne, var Nissen anmodet af Hr. Kammerherre, Amtmand v. Krogh at ledsage, i Forening med ham, Hr. Kammer-Directøren; for altsaa, om muligt, uden gjentagne Gange at gjøre Nissen Uleilighed, atter at besee den tønderske Marsk, udbad jeg mig Tilladelse til at være med i Følge, og gjorde saaledes næsten samme Tour, som ifjor, kun reiste vi ikke saameget sønder paa, eftersom Hr. Kammer-Directøren næste Dag vilde gjøre en Tour til de sydligere Dele af Marsken i Tønder-Amt og derfra ind i Bredstedt-Amt. Ved at gjøre et Ophold underveis hos een af de meest formuende Marskbeboere, saae vi, hvilken Velstand der findes hos Enkelte, og hvorledes denne har bidraget til at bringe det hele Landbrug til høieste Fuldkommenhed; men omvendt var Fattigdommen hos mange stor, ja grændsede vel endog paa sine Steder nær til Armod; ved Siden af den herlige frugtbare Marsk ere nemlig ofte magre Jorder, maaskee i sin Tid

bedækkede med en feed Jordskorpe, men som nu nægte en til de talrige Beboeres Behov endog sparsom Afgrøde.

Næste Dag den 16de forlod jeg Tøndern og kom om Aftenen til Ribe, hvorfra jeg agtede at reise næste Dag, for at besøge Fanø, og derfra gaae et Stykke nord paa langs Vesterhavet. Jeg erfarede ogsaa, at et Fartøi skulde om Eftermiddagen Kl. 4 afgaae fra Ydre-Bjerrum eller Udløbet af Ribeaaen; men, istedetfor at saadan Skippertid pleier at være ofte ikke saa lidet efter sædvanlig borgerlig Tid, havde Klokkeslettet her været forud; thi, da jeg ankom lidet over Kl. 4 til Ydre-Bjerrum, var Baaden allerede et godt Stykke til Søes; den havde inde en Deel Markedsgjæster fra det Marked, der holdtes i Ribe Fredagen i Forveien, og sandsynligviis have disse fristet Skipperen til med første Høivande at lette. Jeg vendte altsaa tilbage til Ribe, hvor jeg opspurgte en anden Skipper, der var bestemt til næste Dags Morgen tidligen at gaae nedad Aaen, og vi bleve snart enige, om at reise sammen. Havde jeg havt nødig at prøves i Taalmodighed paa Søreisen, eller ikke kunnet forestille mig alle de Hindringer, der kunne møde i et snævert fladt Farvand, hvor Ebbe og Flod herske; vilde Reisen til Sønderho give mig al ønskelig Prøvelse og Lærdom. Veien fra Ribe nedad Aaen til Sønderho eller Sydspidsen af Fanø er omtrent $2\frac{1}{2}$ Miil; men, uagtet alle Opmuntringer fra min Side, og trods alle Anstrængelser af min gamle, brave Skipper, vare vi over 24 Timer paa Vandet. Vi gik fra Ribe meget præcis efter Aftale Kl. 4 Mandagmorgen den 18de, stagede frem nedad Aaen, begunstiget noget af Strømmen udad; men, da den nederste Deel af Aaen er saa dyb, at man ikke kan stage, skulde Vinden bringe os til Udløbet; denne var imidlertid contrair, og vi naaede ikke Enden af Aaen, før Vandet allerede ved Ebben var faldet saaledes, at vi bleve staaende paa den Grund, der ligger i Udløbet. Vi maatte nu vente fra Kl. $7\frac{1}{2}$ om Morgenen indtil Kl. 5 Eftерm., da Floden, som havde tilkjendegivet sig, ved den indadgaaende Strøm var steget saaledes, at vi atter vare flot; Seiladsen fortsattes, men kun ved Krydsning, indtil vi naaede en Grund, Kiilsandet, beliggende udenfor Sønderho; men da var det atter Lavvande, og vi følgeligen snart faste i Sandet; næste Morgen ved Høivande bleve vi først frie og naaede saaledes vor Bestemmelse.

Imidlertid klager aldrig den Søvante over Vind og Veir; men er tilfreds med hvad Skjæbnen tilskikker, og saaledes klagede jeg ikke heller, og havde virkeligen ogsaa saameget mindre Grund dertil, da jeg morede mig ret godt hos min gamle 70-aarige, men endnu rørige Skipper, hvis omtrent 10 Aars yngre Kone fulgte med og gjorde i Forening med en Dreng Sødtjenesten. Disse brave Folk, der hørte til Sønderhoes meest formuende Indbyggere, men iøvrigt i Adfærd vare aldeles jævne, glædede sig meget over, at Een vilde komme fra Kjøbenhavn og besee deres Ø, hvorom de havde hørt, at Folk havde et temmeligen ringe Begreb. Da jeg havde hos mig et Par Exemplarer af min Reise ifjor, særskilt aftrykt af Magazinet, gav jeg Manden, Niels Callesen, eet af samme, og han glædede sig ret over at see, at jeg i det Mindste havde ladet hans Ø vederfares Ret. Med desto større Aabenhjertighed meddeelte han mig nu Alt, hvad jeg kunde ønske at vide om Øen; og jeg saae mig nu ved hans Meddelelse og de Oplysninger, jeg modtog af Hr. Pastor Nielsen paa Fanø, i Stand til nærmere at udvide min Kundskab om samme.

Indbyggerne kunne vistnok i det Hele antages at nyde en jævn Velstand, flere, dog nok snarere paa Sønderho, end paa Fanø eller Øens nordre Deel, kunne antages at være endog velhavende; dog skyldes dette mere Nøisomhed og Flid, end stort Erhverv, i det Mindste i de senere Aar; Søfarten til fremmede Steder, som især skulde give dette, er nemlig snarere formindsket, end forøget, hvis vi sammenligne Aarene før 1807 med de nærværende; især skal Fanø under Krigen have tabt en stor Deel Skibe. Enkelte Forarmede opkomme imidlertid let, naar f. Ex. en Mand i sin bedste Alder omkommer paa Havet, efterladende sig Enke og uforsørgede Børn. Den daglige Skilling eller rettere hvad, der hører til det daglige Brød, giver Havet. Jeg var just paa Øen i den Periode, da Fiskeriet drives: Skullen (die Scholle) spises deels frisk, deels, efter at være saltet og tørret, ristet og da til Thee, istedetfor Smørrebrød; Hvidlingen, eller den Fisk, vi kalde Kulle (den af Hamborgerne saameget yndede Schellfisch), spises ogsaa især tørret, men kogt, og udgjør det sædvanlige Middagsmaaltid. Ligeledes tørres og spises Torsken eller egentligen Kabliauen. Forskjellige andre Fiskesorter forekomme vel mindre hyppigt, f. Ex. Tungen; men dog vil man næppe paa Øen nogen-

finde savne fortrinlig ferst Fisk til billig Priis. De tørrede Fisk udgjøre naturligviis Vinterforraadet, og dette samledes just, da jeg var paa Øen; senere paa Dagen saae jeg paa Fanø, hvor rigelig Fiskefangsten havde været nord paa. Alle Vogne vare sysselsatte med at kjøre Fisk fra Stranden op til Huus, hvor de renses, og siden ophænges for at tørres. Skjøndt hiint Arbeide ingenlunde er reenligt og tillige udbreder en, i det Mindste for den Uvante, ubehagelig Stank, iagttages dog, selv af den Fattige, Reenlighed baade i Klædedragt og i Husene; at dette finder Sted, ligesom ogsaa at deres Føde maa være sund, godtgjør tilstrækkeligen Beboernes sunde Udseende. Jeg var et Øieblik paa Fanø, eller som det egentligen kaldes Nordby, ledsaget af Præsten, inde i Skolen, og saae der en Samling af Smaapiger, hvis muntre og venlige Ansigter, stikkende besynderligt nok af i Øboernes eiendommelige, ret tækkelige, mørktfarvede Dragt, røbede den fuldkomneste Sundhed.

Imidlertid synes Fiskeriet, naar undtages en ikke betydelig Afsætning til det nærliggende Fastland, snarere at afgive hvad, der behøves til egen Ernæring, end til Salg. Det er saaledes ikke sædvanligt, at Øboerne bringe Fisk til Hamborg, en Handelsplads, de iøvrigt ofte søge; men Blankeneserne ligge derimod ofte under Landet med deres Everter og fiske Flyndre, som de bringe til Altona og Hamborg. Da de bruge et eget Fiskeredskab, en Art jernbeslagne Kurve, skulle de ikke sjældent gjøre Øboernes Garn betydelig Skade.

En anden Fordeel medfører Fiskeriet, den, at Fiskehovederne, især af Kabliauen, og andre uspiselige Dele af Fiskene anvendes til Gjødning; ved Anvendelse af dette kraftige Middel, kan man forklare sig, hvorledes Sæden voxer frodigt i Sandet, og afgiver i gode Aar, hvor liden Udstrækning end Markerne have, næsten tilstrækkeligt Brødkorn for den betydelige Folkemængde. Markernes Dyrkning er Fruentimmernes Sag, thi faa Mænd ere kun om Sommeren hjemme og dele med dem Markarbeidet; de andre søge det mere agtede Søliv.

Om Vinteren øves ogsaa en Deel Haandgjerning af Fruentimrene, og det meste Tøi, der bruges til Klæder og Bohave, tilvirkes ved egen Flid.

Det behagelige Indtryk Alt paa Øen gjorde paa mig, under

mit Ophold af en Dags Tid, vilde vistnok ikke have været formindsket, om jeg ogsaa havde kunnet tilbringe en længere Tid der; skal jeg nemlig slutte af de der værende Embedsmænds Yttringer, hvilke jeg siden har erholdt stadfæstet af en, nu i andet Embede ansat Øvrighedsperson, der i en Række af Aar har været Birkedommer paa Øen, er Opholdet paa samme ingenlunde ubehageligt, og Samlivet med dette flittige, nøisomme Folk lader aldeles glemme, at Øen, der vel egentligen er en Sandbanke i Havet, har ved sine Klitter et rigtignok noget barskt, men ingenlunde derfor farligt Udseende.

Jeg anvendte ikkun een Dag paa at besee Øen, og lærte saaledes egentligen ikke at kjende Vestkanten af samme, der er ved sine Klitter den mærkeligste, men som er ubeboet. Jeg haabede imidlertid at indhente dette og har vistnok indhentet det ved at besøge de norden for Øen paa Fastlandet liggende Klitte-Egne.

Om Aftenen seent forlod jeg Øen og seilede fra Nordby over til Hjerting, hvor jeg ankom tidligen om Morgenen. Denne lille Flække forlod jeg snart for at naae atter til Søes Oxby, beliggende inde i en Havbugt og derfra at kjøre ud til Blaavandshuken eller Pynten ved Vesterhavet.

Det var næsten Vindstille, eller ikkun en svag Kuling, da jeg kjørte i flere Timer langs henad Kysten i det ved Ebben tilbagevegne Havs Leie; Sandet paa min høire Haand eller i Osten var roligt, og langsomt rullede i Vesten Havet, der dog ingensinde er tyst og stille; kun ud over dette kunde Øiet strække sig, da Klitterne, udenfor hvilke jeg kjørte, afsluttede Landet; igjennem et enkelt Gab strømmede en Aa, der dog ved Udløbet tildeels tabte sig i Sandet. Næppe tænker man sig her, ene omgivet af store Sværme af Søfugle, der snart vugge paa Bølgerne, snart sees liggende i Sandet, nær Mennesker og Landsmænd, og dog føler man Interesse for Egnen; jeg veed vel, thi jeg har ofte maattet høre det, at der er ingen Skov, jeg veed endvidere, at af Vestkanten har man almindeligen udkastet et hæsligt Phantasi-Billede, thi Faa eller Ingen besøge den; men jeg tør dog anbefale den til Enhver, der, hvad rigtignok ikke er min Sag, reiser paa det Pittoreske. Hvilket Billede maatte ikke fremstaae, naar en Maler, Naturen tro, fremstillede det mørke Hav med sin Faarehjord af Skum, den hvide Strand med Sandhøiene, bevorede

pletviis med det blaagrønne Marehalm og inden for disse, kun synlig gjennem en Kløft, hvorudaf den klareste Bæk rinder, Marskengen? eller, vilde han i sit Maleri fremstille Handling, da vælge han Paalands-Vind, sætte en Skude paa Strand og vise os en Gruppe af de kraftige Vestlændere, der arbeide for at bjerge hvad bjerges kan. Og det er ikke saadanne enkelte Billeder og Scener, hvoraf Kunstnere kunne tage Stof til sjeldne Kunstværker; men som han maatte befrygte let bleve eensformigen; Landskabet veksler bestandigt; dreie vi blot lidet ind fra Havet, saaledes som min Reise førte mig, træffe vi paa den store, omtrent een Miil lange og een Miil brede Fiil-Sø, herfra udløber en Aa, der driver det betydelige Mølleværk Henne-Mølle; Søen er omgiven af Klitter mod Vest og Nord, hvoriblandt Blaabjerget hæver sig 100 Fod over Havet; mod Øst ligge Hedebanker, hvis brune Farve og røde Lyng stikke af mod Klittens hvide Sand og sørgrønne Helm.

Fra Henne-Mølle satte jeg Cours ind mod Viborg; min meget langvarige, skjøndt korte Søreise, gjorde nemlig, at jeg maatte, for betimeligen at være i Viborg, tage nærmeste Vei, og saaledes opgive endnu et Stykke nordefter at følge Vesterhavet. Om Aftenen den 21de kjørte jeg derfra til Tarm, en Poststation, beliggende inde i Landet, ene bestemt til at være Mellemstation mellem Ringkjøbing og Varde. Derfra tog jeg tidligen næste Dags Morgen til Sneiberg, og, efter et Ophold af nogle Timer, kjørte jeg over Heden til Viborg, hvor jeg ankom om Aftenen, efter at have aflagt et kort Besøg paa den vesten for Byen liggende Vædekjørselsbane, forbi hvilken min Vei førte mig. Jeg havde saaledes atter gjort en Hedereise, men gjennem andre Dele af Landet, end forhen. Paa adskillige Steder frembød Heden Mærkeligheder, især ved de betydelige Vandløb, der krydse den; allerede lidet norden for Tarm passerede jeg de store Broer, der gaae over den betydelige Skjern-Aa, som kommer fra Skanderborg-Amt, optager Holdum-Aa, Rind-Aa, ved Borris Vordegod-Aa og tilsidst, deelt i flere Arme og optagende et Par mindre Aaer, flyder ud i Ringkjøbing-Fjord, efter saaledes fra Øst mod Vest at have gjennemløbet mere end det Halve af Nørrejylland, efter Breden. Derpaa kjørte jeg nedenfor Egeriis-Mølle over den forhen nævnte Vordegod-Aa, og passerede siden paa den anden Side Sneiberg, paa Grændsen af Viborg-Amt, Karup-Aaen, der ligeledes kommer

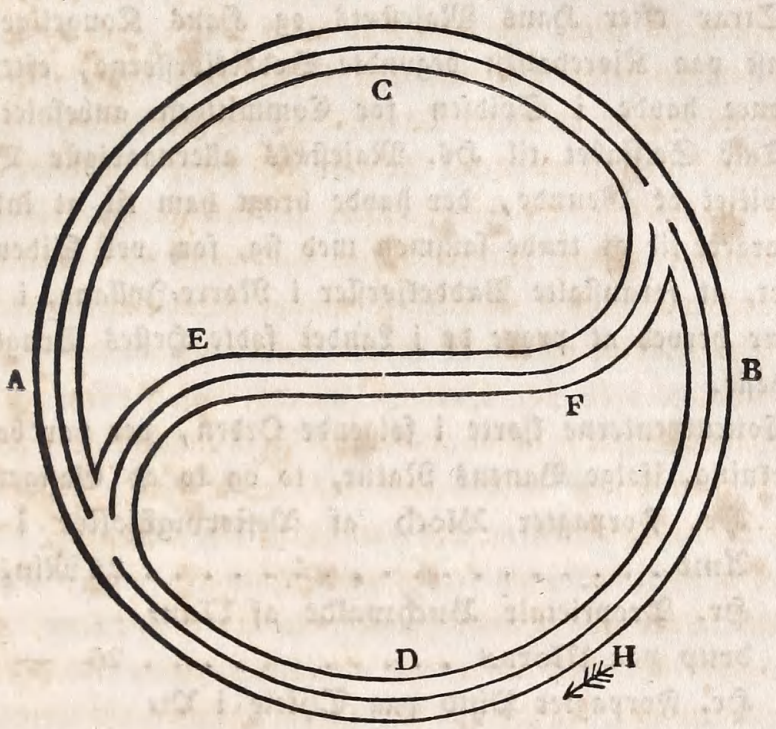
fra det høitliggende Skanderborg-Amt og under forskjellige Navne, saasom Vristed-Aa og Skive-Aa, fortsætter sit Løb N. N. V. dannende en Tid Grændsen mellem Ringkjøbing- og Viborg-Amt, indtil den ved Skive falder ud i en Arm af Liimfjorden. Disse Aaer tyde hen paa, at den jydske Hede har langt mere Afvexling af høie og lave Steder, end den sydligere schleswigske og holsteenske Hede. Den Vandkraft, som de give, er imidlertid anvendt kun til Meelmaling og til enkelte Valkemøller til Valkning af Huusfabricata. Overhovedet findes paa denne Kant af Landet, naar undtages Bruunshaab ved Viborg, og de Fabriker, der findes i selve Viborg-By, intet Industri- eller Fabrik-Anlæg. Grunden hertil maa vel nærmest søges i, at baade Tilførslen af raae Producter og Udførslen af de fabrikerede paa de fleste Steder vilde være forbundet med Vanskelighed. Ei heller findes i Mængde raae Producter paa Stedet, der kunne være Gjenstand for Fabrication; thi den Uld, der erholdes af Hedefaarene, forarbeides ved Huus-Industrien; og paa den anden Side fremkalder hverken en stor Befolkning eller Luxus paa Stedet et betydeligt Forbrug. Fandt man det desuagtet raadeligt at anlægge Fabriker inde i Landet, vilde man vistnok savne Arbeidere. Saalænge der nemlig findes uopdyrkede Jorder, men som dog kunne tages under Dyrkning, vil Bonden herved, hvor vanskeligt hans Arbeide end kan være, dog snarere og paa en mere tilfredsstillende Maade erhverve Underhold for sig og Sine, end ved at modtage for et uafbrudt Arbeide uden Afvexling den Skjærv, Fabricanten, der skal udholde Concurrence med Udlandet, kan yde. Det er saaledes kun i og ved Stæderne, hvor desto værre ofte findes en næringsløs Almue, at Fabriker, der bruge et betydeligt Antal Arbeidere, f. Ex. Klædefabriker, synes at kunne anlægges, naar iøvrigt findes gunstige Betingelser, blandt hvilke vistnok godt reent Vand, forsaavidt Fabriken bruger samme, med betydeligt Fald og i rigelig Mængde, er een af de fortrinligste.

Hammerum-Herred, der var den Deel af Landet, som jeg gjennemreiste, og i hvis Midte omtrent Sneiberg ligger, er eet af de Herreder, hvori Uldstrikningen især øves; jeg havde Leilighed til, deels i Sneiberg, deels paa Veien derfra, hvor en Strømpekræmmer kjørte mig, at erfare Adskilligt angaaende denne Huus-Industri. Uden at min Mand ret vilde rykke ud med

Sproget, kunde jeg nok mærke, at mangen god Skilling var at tjene for Strømpehandleren, der forstrækker med Uld, modtager de strikkede Varer og, enten som selvstændig Handlende eller som Commissionair, afsætter dem til Hosekræmmerne her i Staden, men at Fortjenesten for dem, der tilvirkede disse Varer, var desto mindre. Ved at sammenholde Priserne paa Ulden med dem, der erholdes paa Stedet for de strikkede Varer, blev det sienspnligt, hvor lidet indbringende egentligen dette Arbeide kan være, og hvor kummerligt det Nødtørftige erhverves, naar Uldstrikningen udgjør Hovedbeskjæftigelsen. Som Middel til at sysselsætte sig i Fritimer, især om Vinteren, og for at tilvirke mange Klædningsstykker til eget Brug, har Uldbindingen vist meget Værd, og maatte ønskes, som den er udbredt i en stor Deel af Jylland, ogsaa hvor der ikke tilvirkes Handelsvarer, at være almindelig i de øvrige danske Provindser; men næppe er det ønskeligt, naar den unddrager Landvæsenet de Arbeidskræfter, det kan sætte i Virksomhed. Det kan vel være muligt, at man seer flere Skillinger komme i den Bondes Huus, hvor alle Hænder gaae med Strikkepindene, end hvor endog ligesaa stor Flid anvendes ved Landbruget, naar det kræver samme; men dog, da denne har færre Udgifter end hiin, er han mere betrygget mod Mangel, ja seer sig vel endog snarere i Stand til at komme til en vis Grad af Velstand.

Dagen efter min Ankomst til Viborg forberededes af Committeen for Væddekjørslerne Alt til næste Dag at afholde samme. Forskjellige Forandringer, deriblandt især et aldeles nyt Anlæg af Kjørebanen, vare allerede foretagne ved det vesten for Viborg hertil indrømmede Locale. Ifølge Anmodning af Selskabets Stifter, Hs. Excell. Hr. Overkammerherre v. Hauch, overtog jeg ogsaa i Aar Tilsynet med Uhrene, hvorefter den til Kjørslerne medgaaende Tid bestemtes. Om Middagen fremstilledes for Committeen de Heste, man agtede at lade løbe paa Banen, ligesom ogsaa modtoges Anmeldelse om de Dyr, der skulde fremstilles ved det til Søndagen berammede Dyreskue. Allerede disse Forberedelser og den forestaaende Væddekjørsel kaldte en større Mængde Mennesker sammen, end ellers Snapstinget alene, hvis Betydning destoværre aldeles har tabt sig, vilde have samlet; men dog end mere Hans Majestæts til samme Dag berammede Ankomst.

Hans Majestæt og Hs. Kongelige Høihed Prinds Frederik Carl Christian med Følge ankom henimod Aftenen den 22de og modtoges i Stiftamtmands-Boligen af de i Byen boende og øvrige i Mængde tilstedeværende Embedsmænd.

Dagen efter fandt Væddekjørslerne Sted; den nye cirkelrunde Bane var indrettet saaledes, at to Vogne kunde kjøre ved Siden af hinanden; ved at kjøre tre Gange i den ydre Bane AB, dernæst vende igjennem i Bugten EF, og tilsidst kjøre 3 Gange rundt i den indre Bane CD, eller omvendt, først kjøre tre Gange i den indre Bane, derpaa vende igjennem og kjøre 3 Gange den ydre Bane rundt, tilbagelagdes een dansk Miil eller 12000 Alen. Punctet H var Udgangspunctet, og her standsede Vognene atter.

I Aar var den Bestemmelse gjort, at Kjørslen ikkun maatte skee i Trav, og tre af Committeens Medlemmer vare i denne Henseende stillede paa en Forhøining omtrent midt paa Banen, for at afgjøre, hvorvidt denne Regel var iagttaget; at en Hest en enkelt Gang faldt i Gallop, udelukkede ikke fra Præmien; men ikkun, naar den 3 Gange havde galloperet, eller ogsaa ad en længere Vei (50 Alen) havde vedblevet Galloppen.

De øvrige Bestemmelser vare som ifjor; ikkun var een Vogn endnu anskaffet, eller 4 i Alt, for at gjøre Opholdet mellem Kjørslerne saa kort, som muligt. Hver Vogn belæssedes med 1200 Pd.,

heri beregnet Kudskens Vægt. Afveiningen skete med stor Nøiagtighed ved en Vægt efter Quintenz's Indretning, forfærdiget af Hr. Mechanicus Philipsen i Viborg, efter den Beskrivelse, der af samme er meddeelt i Magazinet.

Strax efter Hans Majestæts og Hans Kongelige Høiheds Ankomst paa Kjørebanen begyndte Væddekjørslerne, efter at Hs. Excellence havde i Spidsen for Committeen anbefalet med en kort Tale Selskabet til Hs. Majestæts allernaadigste Beskyttelse, og udviklet de Grunde, der havde bragt ham til at indbyde sine Medborgere til at træde sammen med sig, for, ved Siden af Vædderidtet, at foranstalte Væddekjørsler i Nørre-Jylland, i den Hensigt især herved at prøve de i Landet fødte Hestes Brugbarhed til Vognheste.

Concurrenterne kjørte i følgende Orden, der var bestemt ved Lodtrækning, ifølge Banens Natur, to og to ad Gangen.

1.	Hr. Forpagter Bloch af Vestervigkloster i Thisted-Amt	25 Min.	36 Sec.
2.	Hr. Proprietair Buchwaldt af Nandrup paa Morsø	26 —	21 —
3.	Hr. Forpagter Pind paa Thiele i Viborg-Amt	28 —	36 —
4.	Hr. Forpagter Michelsen paa St. Grundet	27 —	39 —
5.	Hr. Kjøbmand A. B. Friis af Viborg-By	28 —	39 —
6.	Hr. Hingsteholder Heiberg af Aalborg-By	26 —	49½ —
7.	Hr. Postrytter Bøstrup af Skive-By	25 —	20 —
8.	Madam Brask af Kjellerup i Randers-Amt	25 —	7 —
9.	Hr. Hingsteholder Heiberg af Aalborg-By	25 —	27 —

Ifølge disse Kjørsler tilkjendtes Madam Brask den første Præmie til Beløb 300 Rbdlr. r. S., og desuden en Extra-Præmie af 100 Rbdlr. r. S., ifølge den Bestemmelse, at, hvis det Par Heste, der vandt den første Præmie, havde tilbagelagt Veien i kortere Tid end 26 Minuter, skulde der tilstaaes Eieren en Extra-Præmie af 100 Rbdlr., hvis i kortere Tid end 25 Minuter af

200 Rbdlr. Madam Brask's Heste kjørtes af een af Kongens Kudske, Peder Hallager, som, efter Sigende, skal have gjort Madam Brask's Forvalter, der var tilstede med Hestene for at kjøre Kongen, opmærksom paa sammes Fortrinlighed og tilraadet ham at lade samme møde paa Kjørebanen. Ja han vilde endog have forskaffet Eierinden den større Præmie, eller tilbagelagt Banen i kortere Tid end 25 Minuter; hvis han ikke, da han skulde kjøre sidste Gang rundt, havde standset en føie Tid, idet han antog en ham tilraabt Opmuntring for Ordre til at ophøre.

Den anden Præmie, 200 Rbdlr. r. S. tilkjendtes Hr. Hingsteholder Heiberg for Kjørslen i 25 Min. 27 Sec. Hr. Postrytter Bøstrup kunde ikke komme i Betragtning, da Dommerne erklærede, at hans Heste i længere Tid havde løbet i Gallop, uden at han havde anvendt nogen Anstrængelse for at bringe dem atter i Trav.

Tredie Præmie tilfaldt saaledes Hr. Forpagter Bloch af Vestervigkloster, der havde kjørt i 25 Min. 36 Sec.

Hans Majestæt behagede allernaadigst selv at tildele de Vindende de dem tilkjendte Priser.

Væddekjørslerne havde saaledes i Aar betydeligt forud for ifjor. Et større Antal Concurrenter mødte, og disse præsterede mere end ifjor. Den første Præmie tilkjendtes da for en Kjørsel af 26 Min. 9 Sec., altsaa for den, som i Aar aldeles ikke vilde være kommen i Betragtning. Hestene gik i Trav, og den urimelige Hidsen med Pidsken, der fandt Sted ifjor, saaes ikke; tværtimod havde den hele Kjørsel noget Anstændigt, der vistnok behagede alle Tilskuerne. Maaskee kunde med Føie ogsaa i Aar gjøres nogen Indvending mod Banen, der, som nyligen lagt, ikke havde den Fasthed, man med Billighed kan kræve af en god Vei. Dette vil naturligviis, da Banen ikke bliver omlagt ad Aare, rettes deels af sig selv, deels vil den vistnok blive forbedret.

Viborgs Kjørebane er endnu i Landet den eneste, medens flere Baner for Vædderidtet ere anlagde. Hvorvidt disse ere de i enhver Henseende tilstrækkelige Kraftprøver for Hesten, vove vi ikke at afgjøre; Kjørebanen vil maaskee mere tiltale Jyllands Hesteopdrættere og Heste-Liebhavere, hvis de overhovedet ønske at stille deres Hest til nogetsomhelst Væddeløb. Blandt de Indvendinger, der gjøres mod Væddekjørslen, er den, at, hvis to Heste trække

sammen, som hidtil stedse er skeet, vides ikke, hvilken der egentligen meest har bidraget til Scieren. Dette vil imidlertid hæves ved at foranstalte Kjørsler med Eenspændervogne, om ellers man kan vente Concurrenter hertil fra Jylland, hvor næppe nogensinde, end mindre almindeligen bruges Eenspændertøi. Dog fortjente maaskee ogsaa en aldeles anden Art af Prøve Opmærksomhed, hvis den blot kunde anstilles med behørig Paalidelighed. Ved alle Hurtighedsprøver, de være nu Vædderidt eller Væddekjørsel, enten i Gallop eller Trav, prøves kun, om vi saa skulle udtrykke os, den ene Factor af Hestens Kraftmoment, og tages lidet Hensyn til den Last, Hesten kan overvinde. Vel lader man Hestene trække et ikke lidet Læs (1200 Pund foruden Vognen), men den hensigtsmæssigen indrettede letløbende Vogn og den næsten aldeles horizontale Bane gjør dog, at dette Læs ingenlunde kan ansees betydeligt for et Par dygtige Heste; end ubetydeligere synes den Byrde at være, man almindeligen paalægger Væddeløbs-Hesten, nemlig en spædlemmet Jockey. Man vende Spørgsmaalet om, lade Hurtigheden være ude af Spillet, men derimod spørge ene om Trækkekraften. Forsøg herover ere anstillede; saaledes anfører Hachette i sin Traité des machines, at man spændte en Hest for en Række af smaae Slæder, forenede med Kjæder, og prøvede, hvormange saadanne Slæder den formaaede at trække med sig. Ved Svinglen var spændt en Kraftmaaler eller Dynamometer, hvorved Trækkekraften angaves; man fordeelte her Læsset rigtigen paa flere Slæder, for at Hesten ikke strax skulde overvinde det hele Læs, men blot efterhaanden, som den satte flere Slæder i Bevægelse, nødedes til at anvende en stedse større og større Trækkekraft. Det Maximum, den har opnaaet, er en ligesaa fuldstændig Prøve, som dens Hurtighed alene; thi Trækkekraften, eller Lasten, den formaaer at overvinde, er den anden Factor af Kraftmomentet, der er Lasten multipliceret med Hurtigheden. Hachette har fundet, at dette er fra 300 til 525 Kilogrammer (600-1050 Pund).

Maaskee lod denne Prøve sig realisere snarest i Forbindelse med et Dyreskue, et saadant, som holdes i Viborg Dagen efter Væddekjørslerne. Kunde, som dog næppe er tænkeligt, en saadan Kraftprøve vinde det almindelige Bifald, som Vædderidtet møder, vilde derved udpeges en Hesterace, der udmærkede sig ved den største Muskelkraft, og det synes ikke urimeligt at antage, i Lighed med

hvad man opstiller som det Princip, hvoraf Vædderidtets Vigtighed for Hesteavlen beviises, at en saadan Race maatte afgive et kraftigt Afkom, og ved Blanding med Landracen forøge dennes Kraft. Var det østerlandske Blod, hvis Fortrinlighed paa Rendebanen er beviist, ogsaa her det seirende, som ingenlunde er usandsynligt, saa var yderligere dets Brugbarhed for Hesteavlen godtgjort; eller rettere den Indvending, der gjøres mod sammes almindelige Anvendelse, at Landracen, om en saadan er til, maa vedligeholdes ublandet, for at afgive kraftige Arbeidsdyr og Vognheste, vilde være for det Meste tilbageviist. Viste sig derimod virkeligen et andet Hesteslags som det kraftigste, ligesom Fuldblodet er det hurtigste, vilde man forlange til Brug Heste, der staae mellem begge Extremer; og, turde man forvente hos Afkommet nøie Forældrenes Egenskaber, vilde man kunne, hvis man her vil tillade mig at bruge et mathematiskt Udtryk, construere, ved at vælge passende Factorer, et Individ med et givet Kraftmoment.

Imidlertid tør jeg ikke længere dvæle ved denne Idee, thi selv vilde jeg smile over den Regnemæster, der vilde lægge Brøkregning til Grund for Bedækningsreglerne i Stutteri, og maatte altsaa end snarere formode, at Hestekjenderen vilde lee høit, hvis han skulde troe, at det var alvorligen meent, at den vordende Hests Kraft kunde bestemmes ved en Formel; men jeg har ene villet gjøre opmærksom paa, at der er en anden Prøve, maaskee ligesaa vigtig, som Hurtighedsprøven, skjøndt ogsaa den kun er ensidig, nemlig **Kraftprøven.**

En tredie Egenskab, der i practisk Henseende er særdeles vigtig, afgjøres ikke ved nogen af hine Prøver, det er **Udholdenheden**; vi mene ikke her den blotte Skjærpelse af de sædvanlige Prøver, idet f. Ex. en længere Vei fastsættes ved Vædderidtet; thi Hesten aflægger dog ikke anden Prøve, end at den een Gang, eller, om den ogsaa seirer flere Gange, stundom, maaskee kun ved en aldeles eiendommelig Forberedelse, Traineringen, der maa bortfalde ved det virkelige Brug, har viist en stor Hurtighed. Strænge Prøver ere vel bragte i Forslag, f. Ex. et Ridt fra Hamborg til Aalborg; men de vise dog egentligen ikke heller mere, end at den seirende Hest een Gang kan udholde en betydelig Anstrængelse. Kan den gjøre det jævnligen og uden at dens Kræfter svækkes, eller dens Aar forkortes, kan den døie de Besværligheder, som

Hesten ved virkeligt Brug udsættes for, det være nu at den faaer anstrænget Arbeide, ringe eller den uvant Foder, maadeligt Staldrum o. s. v.? disse ere Spørgsmaal, som hverken bevises ved den ene eller anden Prøve; men de kræve Svar, thi herpaa beroe dog de Egenskaber, som give Hesten Værd, og som, det være nu enten samme ere en Følge af Artens Eiendommelighed, eller af klimatiske Forholde, forenede med god Pleie i Opvæxten, eller af flere Aarsager tilsammen, have gjort den danske Hest berømt og søgt i Udlandet. At bevare denne Ros, eller gjenvinde den, hvis, som Enkelte paastaae, den er tabt, er det, som alle Fædrelandsvenner ønske, og som vistnok er det Formaal, der tilsigtes af de flere, i Stilling og Indsigter, Landets første Mænd, der ivrigen antage sig Hesteavæsenets Sag, hvor forskjellige end de Midler ere, de lade træde i Virksomhed. Formaalet vil ved deres betydelige Bestræbelser vistnok opnaaes; og Jylland, der saa billigt opdrætter sine Heste, vil ogsaa i Fremtiden, ligesom nu, sikkert ikke høste ringe Fordeel af Hesteavlen, hvad enten nu denne eller hiin Race er den, som skal gives Fortrin. Pludselige Forandringer, der, da de ikke ere prøvede ved Erfaringen, stedse vilde være farlige, ere næppe at befrygte, i Følge den Besindighed, der vistnok kan ansees som et hæderligt Særkjende i Jydernes Charakteer.

Dagen efter Væddekjørslen, Søndagen den 24de Junii, afholdtes Dyreskuet; flere Huusdyr fremstilledes, og blandt disse vare adskillige udmærkede. Skulde hiin Tanke, at prøve Hestens Trækkekraft fortjene Opmærksomhed, vilde ogsaa passende Oxens Trækkekraft prøves. I en Deel af Nørrejylland, og navnligen i Omegnen af Viborg, bruges Oxen for Ploven; maaskee vilde saaledes fuldstændigere Beviser for dens Brugbarhed som Trækkedyr derved tilveiebringes. Meningerne ere vel deelte hos Landmændene, om og hvorvidt Oxen med Fordeel anvendes, og især skulle Tjenestefolk vise Uvillie, naar der forlanges af dem at pløie med Stude; men imod denne Fordom kan vel stilles de store Fordele, at Studen nøies med et mindre kostbart Foder, end Hesten, og at den ikke, som denne, taber med Tiden i Værdi. Saadanne Prøver vilde være saameget mere interessante, som alle de Angivelser, man hidtil har om Studens Trækkekraft, ere i høieste Grad usikkre.

Hans Majestæt, ledsaget af Hs. Kongelige Høihed Prinds Frederik Carl Christian, behagede samme Dag, efter Taffelet, at besee forskjellige Industri-Anlæg i Viborg: Hr. Kjøbmand Guldberg, Entreprenør for Klædefabriken i Tugthuset, har desuden anlagt et Strømpevæveri, der er i god Drift, skjøndt det maa synes, at det har en farlig Rival i den Huusindustri, der drives i Omegnen; Kjøbmand Salomonsen har en Fabrik for Bomuldstøier, af samme Art, som de Tøifabriker, vi have i Hovedstaden, og som tilvirker, ligesom disse, en Deel ret smukke, lette Tøier, der anvendes baade af Middelstanden og de høiere Stænder til Klæder. Hvor ønskeligt det nu er, ogsaa i Kjøbstæderne at see disse Fabriker, troe vi dog, at, førend de faae en langt anden Udvidelse, anvende deels andre Væve, og især flere Maskiner til Appreturen, ville de her fabrikerede Bomuldstøier ikke søges i Lighed med de udenlandske, om de endog ikke staae tilbage for dem i Styrke og Fiinhed. Endogsaa glatte Mønstre, f. Ex. Ginghams, kunne ikke fabrikeres i Landet, fordi vi ikke formaae at appretere samme, eller afsvide de laadne fremstaaende Traade og give Tøiet Glands. Hr. Philipsens Kartefabrik bæredes ogsaa med Hs. Majestæts Besøg, og denne virksomme Mand, der har arbeidet sig selv aldeles frem ved sit Talent, havde saaledes Leilighed til at forevise flere af de af ham sindrigen udtænkte og af ham selv udførte Maskiner. Hr. Philipsen har ogsaa anlagt et lidet Garveri, som jeg nu første Gang havde Leilighed at see.

I de Dage jeg, efter Hs. Majestæts og Hs. Kongelige Høiheds Bortreise, opholdt mig i Viborg, gjorde jeg nogle smaa Toure i Omegnen. Saaledes var jeg en føie Tid paa Klædefabriken Brunnshaab, som har modtaget, siden jeg besøgte den ifjor, flere Forbedringer. Der var sammesteds anlagt en ny Valke, hvortil Hovedideen var taget af de saakaldte franske Valker, der arbeide Klædet med en Art Hamre, istedetfor med de almindelige Stampere, men som her vare udførte af Træ, istedetfor at de almindeligen ere af Jern. En saadan Valke vil altsaa have de nyere Valkers Fortrin, og dog kunne forfærdiges og vedligeholdes af Møllebyggere, der lettere findes i Landet, end Maskinister, der kunne forfærdige og opstille Jernvalkerne.

En anden Udflugt fra Viborg var til Steendalgaard, hvor en betydelig Plantage findes, under Bestyrelse af Hr. Forstraad

Bang, bestemt til at gjengive Heden en Deel af sin Skov. Med største Møie og efter mange Aars Anstrængelse og sandsynligviis med ikke ringe Bekostninger, er dette Anlæg kommet til en betydelig Udstrækning og staaer i en efter Omstændighederne frodig Vext; Naaletræer og Birk synes bedst at ville trives; men dog maa man erkjende, hvor vanskeligt det her er at kjæmpe mod den uvillige Natur. Muligheden, at give Jyllands Heder Skov, er vel beviist; men, skulle saadanne Anlæg svare Regning, maa man dog nok vælge en noget gunstigere Jordbund, hvor Ahlen ligger dybere, og af saadan henligger Meget udyrket. Det er besynderligt, at nærmere Viborg ei findes Plantager. Den smukke Skovhave ved Asmild-Kloster, Spor af forhenværende Skov paa flere Steder synes at tyde paa, at Bestræbelser for at beplante Omegnens Heder vilde lykkes, naar de ledes af den Erfaring, man har fra de tilstedeværende Plantager, og fortsættes med den Udholdenhed, som disse; for Viborgs Indvaanere vilde en saadan nærliggende Skov, deels ved det Gavntræ, den i sin Tid kunde afgive, deels ved det Liv, den vilde forskaffe Egnen, være af betydeligt Værd.

Hr. Forstraaden ledsagede mig ogsaa til een af Colonierne i Nærheden. Temmeligen adskildte fra deres nuværende Landsmænd, leve her Efterkommerne af de i Frederik den Femtes Tid indkaldte Colonister. Ved Sparsomhed lykkes det flere iblandt disse at erhverve sig et tarveligt Udkomme; især skulde Huusfliden sikkre dem dette; men denne er dog næppe paa Colonierne i høiere Grad tilstede end paa flere andre Steder i Jylland. Mærkeligt var det for mig at træffe en Familie, hvis Forældre vare fra Rhinegnene, og som gjerne, ligesom de fleste Colonister, talte med den Fremmede Tydsk, bevarende aldeles den eiendommelige pfalziske Dialect, som jeg ogsaa fra et længere Ophold for en Deel Aar siden i Mannheim og Heidelberg nogenlunde kunde istemme. Imidlertid nærme Colonisterne sig dog nu stedse mere og mere deres Naboer og træde i Familieforholde til dem; det synes ogsaa rigtigt, at saadanne Nybyggere saa snart, som muligt, træde i nær Forening med Landets ældre Beboere; og det kunde maaskee derfor vel i det Hele være eet blandt de flere Spørgsmaal, som kunne opkastes angaaende dette Colonisations-System, om man ikke skulde have anlagt Colonierne nærmere Jyllands beboede Egne.

Løverdagen den 30te Juni forlod jeg, i Følge med Hr. Stift-

amtmand, Kammerherre Ahlefeldt, Viborg, og reiste til Skive, hvor der var berammet Stutteribesigtigelse. For Stutteri-Commissionen fremstilledes her en Deel Hingster og Hopper fra Sallingland, hvor især Hesteavlen drives. Ved at opholde mig den og den følgende Dag i Skive, lærte jeg at kjende denne vakkre, lille By, der ligger dybt inde i en Arm af Liimfjorden, forbunden med Hovedfjorden ved Hvalpsund. Som Kjøbstad for det vel befolkede Sallingland eller de fire Herreder Hindborg-, Nørre-, Harre- og Rødding-Herred, har den allerede en ikke ringe Betydning ved sine Brændeviinsbrænderier, sin Smaahandel og Skibsfart, hvilken sidste den deler med de andre Steder oppe i Liimfjorden. Ogsaa driver en Deel af Borgerne her Agerbrug, som vel mindre egentligen passer for Kjøbstædsmanden, men dog ofte, ifølge Forholdene i de mindre Kjøbstæder, giver en naturlig Bifortjeneste. Byens Beliggenhed paa et bakket Jordsmon, giver den, i Forbindelse med de afvexlende straatakte og teglhængte Huse, et endog maleriskt Udseende; dog Straatagene skulle jo nu forsvinde, og, ifølge hvad der fra Brandvæsenets Side kan være ønskeligt og er forordnet, ombyttes med Tegltage. Vanskeligheden ved at realisere dette i Stæder, som Skive, Nykjøbing og flere af Jyllands mindre Kjøbstæder, hvor det største Antal af Huse ere straatakte, ja endog i de større Kjøbstæder, f. Ex. Viborg, hvor flere findes, og et end større Antal have de ligeledes forbudne Trægavle, vil føles saameget mere, som de fleste Huuseiere, om de saa kunne kaldes, have i deres Huse Prioritæter, ofte overstigende Husenes Værdi, eller i det Mindste hvad de kunne udbringes til, hvis et Salg bliver nødvendigt, fordi Huuseieren ikke formaaer, paa egen Bekostning, at udføre den befalede Ombygning af sin Bolig, som han maaskee, mismodig over saadan Byrde, just har ladet forfalde. Vel har Lovgivningen muligst læmpet sig efter Eiernes Leilighed; men de Grunde, der have bevirket, at et tidligere Lovbud, havende det samme Formaal, ikke strængt efterlevedes, ere vistnok ikke hævede under vore Kjøbstæders nærværende Stilling, da disse næsten alle mere eller mindre lide ved Handelens langvarige Dvale og under Følgerne af de Landmanden trykkende, igjennem flere Aar lave Kornpriser. Erindre vi endvidere, at de fleste Huse ere høit assurerede, ofte langt over den Sum, hvortil de ved Realisation kunne udbringes, da kunde, naar den givne Frist nærmer sig sin Ende, en

hurtig Bortskaffelse af Taget, hvorved Huset gik med i Løbet eller Flammen, vel i enkelte Tilfælde blive mulig.

Det turde maaskee være tilladt her at gjøre nogle Bemærkninger over det saakaldte **Brandpoliti** overhovedet, betragtet fra den Indflydelse, det har i techniſk Henseende. At Staten indskrænker ved passende Anordninger Bygge-Vilkaarligheden, er vistnok aldeles i sin Orden; thi det kan ikke tillades Nogen, at bygge et Huus, som ved en enten i samme eller nær samme opkommen Ildsvaade let kunde sprede Ilden videre om, og altsaa være fordærveligt for Medborgernes Huse. Men paa den anden Side erkjendes ogsaa, at Forordningerne ikkun til en vis Grad kunne foreskrive Regler. Det vilde være ligesaa urigtigt at befale, at herefter kun hvælvede Huse med Steentrapper og Tage af Metalplader maatte bygges paa Steder, hvor alle de dertil hørende Materialier ere dyre, og det er næsten overalt Tilfælde, som at tillade, at Brædeskure med tjærede Tage og Lofter af Papir o.s.v. maatte være i tætbyggede Stæder, der saaledes paa een Gang, hvis vi tænke denne Art af Huse almindelige, kunde gaae op i lys Lue. I en velordnet Stat undgaaer man nu vel begge Yderligheder; men man hælder dog maaskee ofte til det strængere, indskrænkende System, som forlanger af Borgerne kostbare Bygninger, for at de og Naboer bedre kunne sikkres mod Ildsvaade. Grunden er vel den, at Brandforordninger i Almindelighed fremkomme umiddelbart efter store Ildebrande, og man gjør da, medens Ulykken er i friskt Minde, ikke nøiagtig Regning, om ikke det Offer, der kræves, er større end det, der er bragt Ulykken. Husene i Kjøbenhavn ere saaledes underkastede temmeligen strænge Betingelser; de skulle være af Grundmuur med grundmurede Gavle, have Skornstene opførte paa en bestemt Maade o. s. v., kort sagt, i flere Henseender være betryggede mod Ildsvaade, saavel udenfra, som indenfra. Dog, skjøndt sammes Opførelse blev kostbarere, reiste den afbrændte Deel af Staden sig efter 1795 af sin Aske virkeligen solidere, skjønnere og langt anseligere, end forhen; dette kunde skee, thi der vare Capitaler tilstede, og ved den høiere Velstand, som da fandtes blandt Hovedstadens Indvaanere, ønskede disse at boe godt, tildeels endog prægtigt, og bidroge altsaa ved den høiere Hunsleie til klækkeligen at forrente de anvendte Bygningssummer; Byggelysten næredes herved; og indtil Aaret 1807,

saae vi flere Rækker af aldeles nye, tildeels pragtfulde Bygninger opføres, andre Bygninger fremkomme enten ved en fuldstændig Ombygning af de gamle Huse, eller oftere ved at 2 til 3 Smaarønner bleve nedrevne, og een stor Bygning opført i deres Sted. Senere Aars Erfaringer viste imidlertid, at man ret vel kunde bygge anordningsmæssigt, og dog ofte yderst slet; det kan altsaa ikke tilskrives Forordningerne, at de Huse, der byggedes i Aarene 1795–1807 vare solidere og bedre end de ældre Huse, da senere saamange, under samme Betingelser, byggedes vistnok langt slettere, end de ældre Bindingsværks-Bygninger. Men Forordningen medførte en eiendommelig Bygningsmaade, der ofte blev kostbar, hvor den tungere Bygning krævede svære Fundamenter og betingede i mange Henseender paa en ubehagelig Maade Husets indre Indretning. De tykke Ydermure og Gavle borttage megen Grund, og indknibe altsaa Husrummet paa en følelig Maade, især hvis Bygningsarealet ikke er stort; saaledes kunne egentligen ikkun store Bygninger svare Regning. Kjøbenhavneren boer vel derfor ofte i et Huus, der har Udseende af et Palads, har flere Værelser en suite, stundom en anselig Trappe, men han kjender næsten aldeles ikke den Bequemmelighed, at boe ene i sit Eiendomshuus ("Haus-Erbe," som det ret smukt kaldes paa Tydsk), altsaa at kunne lukke sin Gadedør, efterhaanden indrette sit Huus med alle de smaae Bequemmeligheder, der gjøre Opholdet saa hyggeligt eller, som Englænderne kalde det, comfortable, men som, da de ere afhængige af Beboernes særegne Ønsker, bekostes hverken af Eieren, eller af den ofte vexlende Leier. Og dog, skjøndt vi saaledes boe i Huse, svarende til de saakaldte insulæ, hvori fordum kun Roms fattigste Familier krøbe sammen, og som vi stundom selv kalde Barakker, boe vi dog dyrt; Husleien er hos Enhver en staaende, fast og betydelig aarlig Udgift, ofte en Fjerdedeel af de aarlige Indkomster, medens den før Ildebranden 1795 ikke var mere end omtrent en Ottendedeel. Værre er næsten Huseieren faren; thi han kan ikke sætte sig i det simple Forhold selv at eie sin Bolig, uden tillige at sætte en betydelig Capital, hvoraf han sjeldent selv er Eier, i Vove, og at maatte speculere paa at leie det overflødige Rum fordeelagtigt og sikkert ud, i mange Henseender at være udsat for Beboernes Luner, være deres Skattefoged o. s. v. Nu ville vi vel ikke tilskrive Brandforordningen alt dette; thi Meget maa vistnok

tilregnes den hos en Hovedstads Indbyggere saa almindelige Higen at udføre Alt med en vis Grad af Grandiositæt, eller som paa Dansk vel kunde kaldes Storagtighed, men mærkeligt bliver det dog, at paa flere Steder, hvor Staten troede at burde gjøre lignende Bestemmelser, som hos os, ere ogsaa Husene indrettede paa lignende Maade; flere Familier boe sammen; man flotter ofte, har det aldrig ret bequemt, betaler dyr Huusleie; medens paa andre Stæder Enhver stræber at have sin egen Bolig, udvider og forbedrer den efterhaanden, og erhverver virkeligen saaledes uformærkt en liden Capital, hvad enten han nu efterhaanden afbetaler Kjøbesummen, eller ogsaa forøger Husets Værdi. Exempler paa hine to modsatte Forholde give **Berlin** og **Hamborg**; i sidstnævnte Stad findes smaae indknebne Huse, hvilket er en Følge af, at den store Befolkning ikke har Plads til behørigen at udfolde sig; men, skjøndt denne Omstændighed maa forhøie Husenes Værdi, og desuden Arbeidslønnen er høi i Hamborg, boer næppe Hamborgeren saa dyrt, som vi, ja giver end mindre for Bolig samme Andeel af sine aarlige Indkomster, som vi give, og, boer han vel mindre prægtigt og anseligt, boer han dog ofte bequemmere. I Hamborg er næsten ingen Indskrænkning; Enhver bygger, som han vil, Grundmuur eller Bindingsværk, næsten udelukkende det sidste, da Byggegrunden paa de fleste Steder af Naturen ikke er fast; og dog, skjøndt Husene ere langt mindre brandsikkre end vore, er det ikke betydeligen dyrere der, end hos os, at brandforsikkre eller assurere dem. Hensigtsmæssige Brandanstalter, en modig og forstandig Kamp mod opstaaende Ildebrande, hvilket var den afdøde store Kunstner Repsold's for Hamborgerne uforglemmelige Værk, have bevirket dette, og, hvor Brandanstalterne staae paa et saadant Punct, hvilket vistnok ogsaa her kan antages at finde Sted, ere Indskrænkninger for at sikkre sig mere ildfaste Huse mindre nødvendige, ja synes at burde i en vis Grad udeblive, naar de væsentligen forhøie Byggesummen.

Nu gjælder rigtignok ikke i de mindre Kjøbstæder, hvorom Talen nærmest er, det, at Brandvæsenet, hvormegen Bekostning og Flid der end anvendes paa at have gode Brandredskaber og vel at betjene dem, kan være saadant, at det skulde kunne gjøre Ilden samme Modstand, som gjøres i Hovedstæderne; men, da Husene ere mindre tætstaaende og lavere, er Faren ogsaa der langt

ringere, ofte ringere end i Landsbyerne, der have aldeles ingen Sprøiter; og i mange Stæder synes virkeligen Stedforholdene endnu at kunne tillade det lunere Straatag.

Paa en Spadseretour til Krabbesholms Skov, der giver ved sin nære Beliggenhed (knap $\frac{1}{4}$ Miil) Skive en Behagelighed, som saamange Kjøbstæder savne, traf jeg en Deel af de i Jylland saakaldte Natmændsfolk. Denne egne Race, der har Levemaade og Dont fælleds med Zigeunerne, dette mærkelige, næsten over hele Europa adspredte, og intetsteds hjemmehørende Folk, staaer i en besynderlig og stadig Modsætning til Jyllands Almue. Ingen indlader sig med dette saakaldte Kjeltringepak, som saaledes staaer aldeles adskildt og kun udfører i Samfundet de Arbeider, Andre unddrage sig fra, f. Ex. Aadslers Transport og Behandling, Skornsteensfeining, hvor ingen egentlige Skornsteensfeiere ere o. s. v., hertil kommer noget Glarmæsterarbeide, Kjedelflikkeri, lidet Blikkenslagerarbeide og andet deslige, der giver dem en kummerlig Fortjeneste. Stadigt Arbeide som Tyende eller i andre Forholde er næppe nogetsteds for dem at erholde, da Ingen vil tjene med dem; ei heller indtræde de med den øvrige Almue i noget Familie-Forhold. Paa denne Maade have de intet egentligt Hjem, men vanke om fra Sted til andet, faae Lyst til Flakkelivet, hvortil de fra Barndommen ere vante; og, ere de endog unddragne samme for en Tid, f. Ex. idet de staae i Krigstjenesten, vende de dog næsten alle, deels af egen Lyst, deels fordi ingen anden Vei staaer dem aaben, tilbage til Heden. Under saadanne Forholde opstaae let allehaande Laster, Frugter af Trang og Lediggang; Viborg-Tugthuus rummer flere af disse Folk, der ere inddømte for Løsgjængeri. Men, jo mere de ere adskildte fra Borgersamfundet, desto nærmere slutte de sig til hinanden. De have et eget Sprog, Kjeltringesproget, bestaaende af nogle jødisk-hebraiske, plattydske og andre tildeels fremmede Ord, hvori de gjøre sig indbyrdes forstaaelige; de indgaae et Slags Ægteskaber, der sædvanligen ere overordentligen frugtbare. Deels Sproget, deels Levemaaden tyder hen paa, at de have levet i Forhold til de Tater- eller Zigeuner-Bander, der nu sjeldnere forekomme i Jylland, men det bestemte østerlandske Præg, der er Zigeunerne eget, savne de aldeles; langt snarere ligne de den øvrige Almue, men have, ved deres idelige Ophold i Luften, faaet et stærkt, solbrændt, veirslaget Udseende, der giver dem en vis

Raskhed, som er parret med Trodsighed, en naturlig Følge af deres Forhold. Dog skal man hos disse Mennesker ikke savne Godmodighed, Troskab og flere gode Egenskaber, der, i Forening med stor Behændighed, vilde gjøre dem skikkede til at være nyttige Borgere, naar de ikke selv havde Afsky for al selskabelig Orden, og betragtedes af Almuen som et Udskud. Skjøndt man ofte seer dem, er deres Antal i Jylland dog næppe særdeles stort; men dog saa stort, at man maatte ønske, at saamange Medmennesker ikke opvoxede i Fordærvelse og Lediggang. Bestræbelser for moralsk at forbedre dem, som vistnok vilde møde mere Bifald end den strænge Forfølgelse, flere Regjeringer have tilladt sig mod deres Brødre, Zigeunerne, vilde dog maaskee let blive ligesaa frugtesløse, som de vare med Hensyn til Zigeunerne, der endnu i Rusland og Østerrig, hvor man i Slutningen af forrige Aarhundrede strædte at kalde dem til Orden og give deres Børn Opdragelse, vedblive deres Flakkeliv, ligesaavel som i Spanien, Frankrig, Holland og England. Dog, hvor vanskeligt Øvrighedens Forhold til disse Personer end er, er det dog lykkedes, selv i de Egne, hvor de indfinde sig hyppigst, f. Ex. i Sallingland, at holde dem saaledes i Ave, at de sjeldent tillade sig noget ret betydeligt Indgreb i den borgerlige Orden, hvor tilbøielig Almuen endog er til at tillægge dem grove Forbrydelser som Ran, Mord, Børnerov o. desl.

Fra Skive reiste jeg, ledsaget af en forhenværende Skolekammerat, den 2den Juli til en Herregaard, Spøtterup, beliggende vestligt i Sallingland, og mærkelig, fordi den maaskee i høiere Grad end nogen anden Gaard har bevaret sin eiendommelige Skikkelse som Borg; omgiven af Volde, med en temmeligen snæver Borggaard, staaer Hovedbygningen, flere Etager høi; de tykke Mure, hvælvede Lofter og Vindeltrapperne tyde hen paa Fortidens faste Bygningsmaade, der let kunde anvendes, da Materialierne ikke vare kostbare, og en stor Deel af Arbeidet udførtes ved Hoveri; dog vi ville ikke videre istemme den ofte ugrundede Ros om Fortidens Bygningsmaade; thi vi maae erindre, at ved Siden af hiin Tids solide Bygninger stode mange, der ere forsvundne; ogsaa enkelte af vor Tids Bygninger ville vistnok staae, medens yngre falde sammen; men derfor er det ikke afgjort, at vi fortjene

den Ros, som vore Efterkommere maaskee ville tillægge os, at bygge bedre, end dem.

Eieren, Hr. Proprietair Nissen, der modtog mig med den sædvanlige jydske Gjæstfrihed, vedligeholder sin Borg, saameget, som muligt, i dens oprindelige Skikkelse; et antikt, skjøndt naturligviis ingenlunde samtidigt Meublement, forvirrer mindre, end ellers moderne Meubler pleie, Indtrykket, som Bygningens Ydre gjør; blandt nye Anskaffelser, men som dog ogsaa vidner om en høi Grad af Soliditæt, var et med stor Flid udarbeidet Spilleuhr, forfærdiget, hvis jeg ikke mindes feil, af en Kunstner i Odense, og anskaffet af Hr. Nissen for en betydelig Sum.

Spøtterup-Gaard er endvidere mærkelig, fordi her opstaldes maaskee paa een Gaard det betydeligste Antal Stude, og ligeledes maaskee de fortrinligste; de sammenkjøbes i Omegnen, og vandre, efter at være bragte ved omhyggelig Røgten i god Stand, til Hamborg. Denne for Landet vigtige Indtægtskilde synes, skjøndt den i Tidens Løb har været underkastet flere Forandringer, stadigen og sikkrere, end Hesteavlen, at bringe Jylland Fordele, og at godtgjøre, at denne Provinds snarere maa ansees som et Qvægland, end et Agerland, da Salget af Agerdyrkningsproducterne vistnok ingensinde staae i Forhold til Qvægsalget. Qvægavlen har imidlertid en væsentlig og fordeelagtig Indflydelse paa Agerbruget, ved den Mængde Gjødske, den afgiver, og mange af Jyllands magre Jorder aflokkes herved en ikke ringe Afgrøde.

Da jeg ønskede, om muligt, at lære at kjende en Deel af Liimfjorden, reiste jeg næste Dag fra Spøtterup til Mors, idet jeg satte over Sallingsund til Sillerslev, og kjørte derpaa til Nykjøbing. Denne lille By har ogsaa et ret venligt Udseende og en smuk Beliggenhed ved Liimfjorden. Da Byen i Aaret 1748 har lidt af Ildebrand, ere de fleste Huse af en nyere Form. I Egnen er ikke Skov, thi en liden Skov, Høieriis-Krat, som jeg kom forbi paa Veien fra Sillerslev, er den eneste Skov paa Mors; men desto mærkeligere er en Plantage ved Byen, der allerede afgiver en behagelig Spadseretour, og viser, hvor let man, naar blot tages passende Hensyn til Stedforholdene, kan skaffe en for Byerne saa behagelig og vigtig Ting, som et saadant Skovanlæg er; Havedyrkningen er endvidere i Flor; det er ei blot ved Embedsmændenes og de mere velhavende Borgeres Huse, at der

findes smukke Haver; ogsaa flere fattige Familier have, ved nogen Hjælp af Borgerne, seet sig i Stand til at opdyrke som Have nogen Jord, der henlaae næsten unyttet, egentligen til Brug for Byefogden, og derved at erhverve baade Bidrag til eget Underhold, ja endog nogen Pengefortjeneste ved Salg. Hr. Cancelliraad Rummelhoff, den nuværende Byfoged, skyldes denne hensigtsmæssige Art af Fattigforsørgelse, og hans Interesse for Have- og Skov-Anlæg vil, som det allerede har givet, saa i Fremtiden give Nykjøbing et særdeles venligt Udseende.

Tilfældigviis afgik samme Aften et Skib til Løgstør; Intet kunde være mig ønskeligere, end at benytte en saadan Leilighed for at passere i det Mindste en Deel af Fjorden. Seiladsen var heldig; thi om Natten passerede vi Fuurland, vare i Morgenstunden ved Livø, og snart ved Løgstørs Grunde. Denne væsentlige Hindring for Seiladsen, der gjør, at ikkun mindre Skibe kunne komme op i Liimfjorden, og altsaa Kjøbstæderne Thisted, Nykjøbing og Skive, der udføre Producter fra de frugtbare Districter Thy, Mors og Salling, ikke vel kunne have uden Besvær nogen directe Udskibning til fremmede Steder, men snarere maae søge ene Aalborg som Handelsplads, har ofte været Gjenstand for Omtale, og Forslag ere gjorte deels til at udgrave Grundene, deels til at skjære en Canal, sønden for Løgstør, som skulde forene de to Dele af Fjorden, Løgstør-Bredning med Nibe-Bredning; Grundenes Udgravning vilde næppe varigen afhjælpe Hindringen, da det udgravede Løb vel snart vilde atter fyldes af Drivsand; det andet Forslags Udførelse vilde sandsynligviis være forbundet med store Bekostninger; et tredie Forslag, som vi i det Følgende nærmere ville omtale, er at sætte Randers ved Udvidelse af flere Aaløb i Forbindelse med Liimfjorden, og saaledes ved en Pramfart tilveiebringe Handelsforbindelse mellem det Indre af Liimfjorden og Randers. Herved vilde imidlertid Aalborg aldeles tabe den allerede formindskede Handel fra og paa Stæderne oppe i Liimfjorden, og den kan vist ikke taale at tabe Noget, selv vilde maaskee en lettere Seilads forbi Løgstør, saa at ogsaa store Skibe kunde gaae op i Liimfjorden, og altsaa ene passere Aalborg, være til mærkeligt Tab for denne By.

Klagen, der høres almindeligen paa denne Kant af Landet, er Aftagelsen af Fiskeriet i Liimfjorden. Grunden hertil antages

almindeligen at være Liimfjordens Aabning ved Agger, hvorigjennem Vandet fra Vesterhavet trænger ind, medførende adskillige Tangarter og Sand. At Ferskvandsfiskene, f. Ex. Aborrer, Brasen, Skaller, Gjedder, Helt, der mærkeligen nok fandtes forhen i Liimfjorden, herved ere forsvundne, kan antages som afgjort, og har været til betydeligt Tab for Liimfjordens Kystbeboere, der heri søgte tildeels deres Næring; ogsaa skal Alefiskeriet, som især drives ved Fuurland, have forandret sig væsentligen, da den Art Aal, som nu fanges, er en Havaal, forskjellig fra den forrige Aal. Men hvad der var Handelsartikel, Sildefiskeriet, som ligeledes er aftaget, er næppe afhængigt af Liimfjordens Lukning; det synes nemlig, som om denne Fisk i forskjellige Tidsperioder søger forskjellige Steder; nu skal den findes ved de svenske Kyster, og ligeledes skal en Deel være fangede i sidste Aar i Mariager-Fjord; og endvidere ere ikke ubetydelige Fangster skete i selve Liimfjorden, efter dens Aabning ved Agger. Maaskee bidrager ikke lidet til Fiskeriets Aftagelse uhensigtsmæssige Fiskeredskaber, hvorved Ynglen ødelægges. Ifølge ældre Lovbestemmelser var en vis Størrelse fastsat for Maskerne i Fiskegarnene, og endnu bevares i Skive nogle Maal af Messing, hvorefter Garnene prøves; i det Hele har Fiskeriet været underkastet en temmeligen streng Control. Da Søfarten er aftagen, er det endvidere rimeligt, at et større Antal Personer drive nu Fiskeriet, men næppe med den Indsigt og Orden, som forhen.

Et tydeligt Bevis paa, hvor ugrundede Klager der føres i det Mindste af Enkelte, havde jeg imidlertid under mit korte Ophold i Løgstør. Da jeg havde bestemt snart atter at forlade Stedet, anmodede jeg Konen i Gjæstgivergaarden, hvor jeg opholdt mig, om at skaffe mig til Frokost en Ret Fisk, men fik til Svar, at Fisk af hvilketsomhelst Slags var noget, som ikke længer havdes der, og at det var umuligt at skaffe mig nogen. Imidlertid saae jeg, ved at gjøre en Spadseretour om i Byen, at der vare et Par store Baade landede med en uhyre Mængde Flyndre, og snart derpaa havde jeg ogsaa et fortræffeligt Maaltid af disse. Nu er vel Helten den mere yndede Fisk, og den, man helst vilde sætte for en Fremmed; men, saalænge man kan faae saa gode Flyndre, som dem jeg fik, kan Løgstør stedse tilfredsstille Kjøbenhavneren, især hvis han, som jeg, en Tid har opholdt sig midt

inde i Tydskland, hvor rigtignok Saltvandsfisk stundom haves, f. Ex. den i Hamborg yndede Kulle, men i saadan Tilstand, at næppe Nogen, der har boet ved Havet og kjender frisk ferst Fisk, udsætter sin Næse, end sige sin Tunge for samme; Indbyggerne selv ville vel ogsaa lære, ligesom Beboerne ved Vesterhavet, at benytte et saa fortrinligt Næringsmiddel. Fremmede maae overalt have en særdeles Lykke til at træffe Fisk i Løgstør; thi afdøde Auditør Faber anfører i en kort Efterretning om en zoologisk Reise til det nordligste Jylland i Sommeren 1827, (Tidsskrift for Naturvidenskaberne 5te Bind S. 253), at i eet Dræt fiskedes ved Løgstør 3000 Ol Sild. Imidlertid tør man vel haabe, at Lykken ogsaa kan være der, uden at Fremmede komme til Byen, som ellers ved sin ret interessante Beliggenhed vistnok fortjener et Besøg.

Min Skipper var ligesaa vel tilfreds, som jeg, over vor heldige Fart til Løgstør, hvor han havde hjemme, og gik, efter faa Timers Ophold, videre ned ad Fjorden til Aalborg, som jeg saaledes naaede endnu samme Eftermiddag, Onsdagen den 4de Juli.

Der ere vel faa Reisende, der ad denne Vei komme til Aalborg, skjøndt, naar man kan begunstiges saaledes af Lykken, som jeg, en Seilads maa være for Enhver langt behageligere, end en Kjørsel ad Jyllands Hedeveie. Paa en egen og smuk Maade udfolder Byen sig fra Fjorden; til Venstre sees det høitliggende Nørre-Sundby, egentligen en Landsby, men som dog ved sit Omfang, sine anselige Bygninger, Haver o. s. v. faaer Udseende af en liden Stad, som den i visse Henseender ogsaa er, da den gjerne kan ansees som Aalborgs Forstad, hvorigjennem al Færdsel til og fra Vensyssel gaaer. Aalborg selv ligger lavere; den viser sig som en tætbygget stor By, hvis Betydenhed, selv i disse for Aalborg mindre gode Tider, stadfæster sig ved det Antal af tildeels store Skibe, der vise sig paa Liimfjordens her snævrere, men dog frie og uhindrede Flade. Var Seiladsen henad Liimfjordens brede Vand hidtil eensom, og Afvexling fandtes kun i Naturen, idet Øiet snart dvælede paa mægtige Lyngbanker, snart standsedes af grønne Enge, saa var her Liv og Virksomhed. Man mærker snart man er i en Handelsstad, Alt bevæger sig hurtigt; længere oppe i Byen er vel ikke samme Travlhed, men dog langt mere Liv, end i andre Kjøbstæder, f. Ex. Viborg.

Jeg havde en Vens utrættelige Bistand, forenet med Saa-

manges særdeles Velvillie, at takke for, at selv et kort Ophold i Aalborg blev mig særdeles lærerigt og interessant. Endnu samme Aften havde jeg Leilighed til at see det for Aalborg-By saa behagelige, skjønne Anlæg Skovbakken. Dette, som især skyldes Hr. Assessor, Apotheker Kaierød, Ridder af Dannebrogen, er allerede ved sin Beliggenhed og ved de unge Træers frodige Vext et behageligt Opholdssted, og vil, efter et Par Menneskealdre, hvis det fredes med samme Kjærlighed, som det anlagdes, være en mægtig Skov. Ved et Besøg senere hos Hr. Assessoren, der fra Viborgs Kjørebane var mig bekjendt som udmærket Hestekjender, og som endvidere med den meest uegennyttige Iver, som indsigtsfuld Dyrlæge, antager sig Cuur af syge Heste, der tilføres ofte endog af ham aldeles ubekjendte Personer, havde jeg Leilighed til at besee hans fortrinlige og rigeligen forsynede Apothek. Huset, hvori det findes, der er en nyere, ret smuk Bygning, kan dog ikke maale sig med det, hvori Aalborgs andet Apothek er. Dette, bekjendt under Navnet Jens Bang's Steenhuus, er bygget i Aaret 1623, og temmeligen vel vedligeholdt i sin oprindelige Skikkelse. Ved Eieren, Hr. Cancelliraad Strøyberg's, Omhu vil det bevares uforvanskket og sandsynligviis end i en Række af Aar minde os om, at den velhavende, driftige Borger i Christian den Fjerdes Tid, ofte ikke havde mindre Sands, end hans djærve Konge, for en dygtig Architectur. Aalborg bærer overhovedet i mangt et Huus Præg af en stadig Lyst, understøttet af Velstand, til at bygge godt. Byen har ved sine krogede Gader, der følge tildeels Løbet af de Aaer, der strømme igjennem samme, og ved de smalle Gyder, der forene Gaderne, vel et gammeldags Udseende; men Hovedgaderne ere dog ikke saa snævre, som ofte er Tilfældet i de gamle tydske Rigsstæder, hvilke den isvrigt ligner, og de fleste Huse ere rummelige og anselige. Adskillige Huse ere imidlertid efterhaanden ombyggede, men selv disse udmærke sig fremfor de fleste andre Kjøbstæders nyere Bygninger. Hvad, der bidrager en Deel hertil, er, at, da Byggegrunden stedse er indskrænket, ere Huse af to Etager almindelige; jeg saae et saadant temmeligen betydeligt Kjøbmandshuus under Bygning, og savnede, skjøndt det var accorderet, til en, efter min Mening temmeligen billig Sum, ikke forsvarligt Arbeide, men vel en fast Plan. Overhovedet synes den Omstændighed, at Haandværkerne i Provindserne have kun

liden eller ingen Leilighed til at lære Tegning, at have en mærkelig Indflydelse paa Arbeidets hele Fremgang. Der er saaledes sjeldent nogen grundigen udarbeidet Tegning tilstede, hvorefter en Bygning udføres, og, havdes endog en saadan, vilde vel mangen brav Bygningshaandværker, fordi han ikke selv har lært at tegne, ikke forstaae samme. Man bygger derfor Ydermurene med Vinduer og Dørene, saaledes som man troer det bedst vil see ud og passe, og tænker først senere alvorligen paa den indvendige Indretning af Huset. Vi ville i det Følgende omtale Søndagsskolerne i Randers og Aarhuus, der have begyndt muligst at afhjælpe denne Mangel, ved at give den unge Haandværker i det Mindste nogle Fundamenter i Tegning, saa at han desto bedre kan benytte ogsaa et kortere Ophold i Hovedstaden, men kunne her ikke tilbageholde det Ønske, at i det Mindste enhver større By havde en saadan Tegneskole, hvori ogsaa, om muligt, Elementerne af Geometri lærtes. Hovedvanskeligheden ligger vel i at finde dygtige Lærere, der selv have modtaget grundig Underviisning i Tegning og Geometri, og denne Omstændighed maa fjerne enhver Tanke om positivt at ville oprette paa et bestemt Tidspunct saadanne Skoler, saaledes som andre Borger- og Almue-Skoler ere fremkaldte; men den Begyndelse, der er gjort i nogle Stæder, kan vel ogsaa gjøres i andre Stæder, og maaskee kunne selv af disse Skolers Elever enkelte, ved videre at uddanne sig, f. Ex. her i Staden ved det Kongelige Akademi for de skjønne Kunster, inden faa Aar, med Held optræde i deres Hjemstavn som Lærere. Jeg veed vel, at ved saadanne Skoler ere alle Savn ikke afhjulpne, og Ingen mene, om Skolen endog skulde have en Architectur-Classe af Navn, derfor at kunne lære at forfærdige en fuldstændig, kunstrigtig og skjøn Bygnings-Tegning; men store Skridt vare allerede gjorte herved til en bedre Kundskab, som man desto ivrigere vilde stræbe at erhverve, jo tilgjængeligere den nu var bleven.

Mærkelige offentlige Bygninger findes egentligen ikke i Aalborg; Byens tvende Kirker ere ikke af samme Betydenhed, som Kirkerne i de øvrige Stiftsstæder. En Toldbod, bygget for faa Aar siden, er en temmeligen betydelig og hensigtsmæssigen indrettet Bygning.

Hr. Stabschirurg, Professor Wendt indtraf paa samme Tid, som jeg i Aalborg; i hans Selskab besaae jeg de flere derværende

velindrettede Hospitaler; i en Arbeidsanstalt tilvirkes en Deel uldne og linnede Varer; ogsaa, hvad sjeldnere pleier at forfærdiges i disse Stiftelser, noget Legetøi af Tin; Gulvtæppetøierne syntes især at være fortrinlige.

Ved et Ophold i nogle Dage havde jeg Leilighed til nærmere at besee Omegnen. Et kort Besøg i Sundby lærte mig at kjende den hensigtsmæssige Færgefart, der naturligviis ideligen afbenyttes, mellem denne Landsby og Aalborg; en anden, noget længere Tour førte mig til Romdrup, en Landsby, beliggende S. O. for Aalborg i en frugtbar Egn af en aldeles eiendommelig Beskaffenhed. Fra de høie Banker, hvorpaa Romdrup ligger, seer man ud over den lavt liggende, til Sognet hørende Klarupholm, et fladt Land, en Art Marsk, afsat af Liimfjorden, og riig især paa Engbund, dog ogsaa paa Agerland, bestaaende af en Art Mergel, Hvidleer. Tilfældigviis var hos Præsten i Romdrup, Hr. Districtsprovst Fogh, paa samme Tid, som jeg besøgte ham, Hr. Amtsprovst Bendixen fra Vestervig og Agger i Besøg. Uvilkaarligen ledes Tanken paa Forskjellen mellem een af Jyllands Osteregne, som den, hvor vi vare, og Hr. Amtsprovstens Hjem, den vildeste Deel af Vestkanten, ved Liimfjordens Gjennembrud; vi have omtrent for os begge Grændser af Liimfjorden; vesten Sand, sparsomt gjødet af Fisk; her Frugtbarhed og en af Naturen feed Jord, som dog ogsaa maaskee skyldes Havet; hist det store, stedse oprørte Hav, hvis Grændse er den golde Klitte; her Liimfjorden, der, som en mægtig og bred Flod, glider roligt mellem de grønne Enge. Og nu et tredie, ei fjernt Sammenligningspunct — Norge, som tilfældigviis kom paa Tale, og som vi halvt for Spøg, halvt for Alvor lovede at besøge i Selskab; hvorledes vilde vi ikke, ved blot at gjøre en kort Reise, ei længere, end den, Hr. Amtsprovsten aarligen har til Landemodet, som han just havde overværet, da lære at kjende de mangfoldige Forskjelligheder, Norden, forenet ved Indvaanernes Sprog, Charakteer, fælleds Nationalsands og Brodersind, fremviser, endog i en snæver Kreds.

Aalborg har ogsaa den Mærkelighed, at sammesteds findes et Par Kunstgartnere, der have bidraget betydeligen til en næsten almindelig Sands for Havedyrkning, ligesom man seer stor Iver for Træplantning, deels i det forhen nævnte Anlæg Skovbakken, deels i et ældre Anlæg, Frederikskilde, der skyldes General Adam Lud-

vig Moltke, en Mand, hvis Minde vil bevares, ligesaa vel af Aalborgs Borgere, som af det der garnisonerende Regiment, hvilket han i en Række af Aar commanderede.

Nær Aalborg findes Kjærsmølle, tilhørende en Svigerson af Aalborgs bekjendte, driftige Kjøbmand, Hr. Søren Vinkel, og som i den Stand, hvori den nu er, med Føie kan ansees som een af Landets fortrinligste Meelmøller. For Eieren var under Bygning tillige en Veirmølle, hvorved han agter at udvide sin Drift. Et Teglværk, tilhørende en Flensborger og drevet gandske paa Flensborger-Viis, er ligeledes i god Drift, og forfærdiger forskjellige Artikler, som Muursteen, Tagsteen, Fliser o. desl. De fleste Teglværker, der findes rundt om i Landet, ere destoværre ofte ikke drevne med fornøden Indsigt, saa at deres Virksomhed indskrænker sig ene til Brænding af Muursteen, der endog ingenlunde ere eensartede, og derfor i det Høieste tilfredsstille Trangen paa Stedet. Det betydelige Forbrug af Muursteen og Tagsteen i Landets fleste Kjøbstæder synes at kræve nær samme, hvor blot nogenlunde godt Leer findes og Brændslet ikke er altfor dyrt, velindrettede Teglværker; og vi kunne ikke nokſom undre os over, hvor lidet dette er Tilfældet. Imidlertid har man paa flere Steder alvorligen paatænkt saadanne Anlæg, og den nævnte Brandforordning, der kræver overalt i Kjøbstæderne Tegltag, vil vel fremkalde flere Teglbrænderier, ogsaa for Tagsteen, nær Kjøbstæderne. Aalborg har forresten just ikke synderligen mange eller vigtige Industrianlæg; et Par Tobaksfabriker og en Senepsfabrik ere i temmelig Gang; tidligere fandtes en Klædefabrik og et betydeligt Sukkerraffinaderi. Aalborgs Industri synes at være afhængig af dens Handel paa Norge; Byen havde der et Marked for danske Natur- og Kunstproducter, og med begge var man forhen ikke saa særdeles nøieregnende; men, da Norge nu selv opsøger Handelsartikler allevegne, maae de danske Stæder kæmpe med Udlandet, og de Kunstproducter, de kunne frembyde, udholde næppe Sammenligning med fremmede. Aalborgs Beliggenhed synes imidlertid at tale for, at den forblev en Handelsplads for den norske Handel, og at der opsamledes egne og Omegnens Producter. Mangler Byen selv endog adskillige Fordele, især god Byggegrund, synes dog andre Omstændigheder, saasom den lette Søtransport, Brændsel for temmeligen godt Kjøb, naar de store

Vildmosers uhyre Tørvemasser rigtigen benyttes, at begunstige Fabrikanlæg, i og nær Byen.

Fra Aalborg kjørte jeg Tirsdagen den 10de Julii til Lindenborg, tilhørende Grev Schimmelmann, et Herresæde, ligesaa mærkeligt ved sin særegne Bygningsmaade, hvori det Antike fremtræder, som ved sin Beliggenhed, nær den ene af Jyllands store Vildmoser. Af afdøde Geheime-Statsminister Schimmelmann og af hans Fader er Meget udrettet for denne Egn. Ved et dristigt, men heldigt Foretagende, gjordes en Deel af denne Mose til Agerland, idet Vildmosegaarden anlagdes, hvis Jorder, nu bestaaende af Ager og Eng i passende Forhold, forhen vare Indsøer, der havde dannet sig i Vildmosen, og hvis Vand afledes ved en dyb Canal ud i Havet. Ved at anvende en ikke ubetydelig Capital, der imidlertid forrentede sig godt, vistes her et stort Exempel, destoværre ikke synderligen efterfulgt, paa hvad der kan udrettes, naar en ædel Iver, understøttet af Formue og Indsigt, alvorligen henvendes paa Landets største og første Indtægtskilde, Agerbruget. Mindre heldige, men ogsaa mere omfattende, vare de betydelige Anlæg paa Gudumlund, Allodialgods til Grevskabet Lindenborg, hvis forhenværende Eier, Stiftamtmand F. v. Buchwald, deels for egen Regning, deels for kongelig Regning anlagde flere Fabriker. Et vigtigt kongeligt Linnedmanufactur, bestemt til at frembringe endog aldeles fine og kostbare Varer, saasom Damaskes-Dreiler, Piqvets, arbeidede med 20 Væve, oplærte en Deel unge Mennesker og sysselsatte i Omegnen et stort Antal Arbeidere med Hørspind; det ophørte dog efter nogen Tids Forløb aldeles, og Bygningerne solgtes og nedbrødes i Aaret 1809; samtidigen hermed og senere vare et Kalk- og Teglværk, et Sæbesyderi, Saltkogeri, Glaspusteri, et Steentøis- og Fajance-Fabrik i Gang; men nu omstunder er den hele Drift indskrænket til Kalk- og Teglværket. Aarsagerne til, at saa vigtige Fabrikanlæg ikke svarede Regning og maatte nedlægges, har jeg ikke erfaret, ligesom ei heller besøgt de end bestaaende Værker, da allerede Gudumlund laae for mig noget af Veien; men saameget synes vist, at Stedet var vel valgt; thi Vand er tilstede, og, forsaavidt som det, ved sit Fald, ikke skulde give behørig Kraft, vil Vildmosens fortrinlige Tørv, hvis Skorpe man nu kun bruger, men som dybere nede ere langt bedre, ved Dampmaskinens Anvendelse, give en hensigtsmæssig og til

alt Fabrikarbeide anvendelig Kraft. Føie vi hertil Beliggenheden nær Havet, hvormed endog ved en gravet Canal de allerede nu paa Godset værende Fabrik-Bygninger staae i Forbindelse, den frugtbare Omegn, der gjør, at Fødemidlerne der ere billige, Tilstedeværelsen af flere vigtige raae Materialier, f. Ex. Kalk og Leer til Bygningsbrug; endeligen Nærheden af Danmarks dog stedse betydelige og for Handlen saa bequemt liggende Stad, Aalborg, turde man maaskee dog med Grund haabe, at Fabriker, anlagde her med Valg og Indsigt og efter en passende Maalestok, vedligeholdte med en stadig Virksomhed og tilstrækkelige Capitaler, vilde trives og afgive Fabricater, deels vigtige for Landets eget Brug, deels skikkede til Udførsel, især til Norge.

Samme Dag, den 10de Juli, naaede jeg endnu seent om Aftenen Skeelund, efter at være kjørt feil, da mit Kaart tilfældigviis var forglemt, og jeg altsaa ikke her kunde lodse mig selv og min Kudsk, som satte en for vestlig Cours ud i Mose og Skov. Skeelunds Pastorat, hvortil hører Annexet Visborg, strækker sig til Mariagerfjorden, hvorover er Færgestedet Hadsund. Det var tilforn næsten en uafbrudt Skov, og har, skjøndt en stor Deel af denne er røddet og forandret til Agerland, endnu Skov i Overflod; her er saaledes en af de Egne, hvor en stor Deel Trævare udarbeides, af hvilke, i det Mindste enkelte Artikler, f. Ex. Træskoe, endog naae til os. Jeg besøgte een af disse saakaldte Træmænd, og saae, hvorledes han med stor Færdighed havde med aldeles simple Redskaber, Øxen, Baandkniven og enkelte Huuljern, tildannet flere Sager, som han agtede at bringe til det forestaaende Marked i Mariager. Tilforn var denne Haandtering mere indbringende, da Træ havdes i større Mængde, og Skovene indtil en vis Grad næsten ansaaes som Priisgods; nu bliver Træet vel sjeldnere og koster ikke saa lidet; men dog har Jylland sine Skovegne og Skovboere at takke for, at de faae alstens i Agerbruget saa nødvendige Træ-Redskaber og Trævarer for særdeles billig Priis, og paa en nyttig Maade ere mange Hænder især om Vinteren stadigen sysselsatte.

De nærliggende Herregaarde, Visborggaard og Havnø, eiedes i sin Tid i Forening af Kammerherre Arensstorff; men have nu forskjellige Eiere; hiin tilhører Hr. Kjøbmand Kjellerup jun. fra Aalborg, denne Hr. Proprietair Kjeldsen. Jeg havde Leilighed

til at see begge. Visborggaard er den anseligste, en mægtig, stor Bygning og et prægtigt Herresæde; men destoværre ingenlunde i den fuldstændige Skikkelse, hvori det i sin Tid stod. En Deel af samme skal alt for mange Aar siden være nedbrudt, for at Stenene kunde sælges; og, skjøndt de senere Eiere have anvendt ikke Lidet paa at istandsætte og indrette Gaardens Bygninger, er den dog ingenlunde restaureret eller bragt tilbage til sin forrige, hæderlige Skikkelse, i hvilken den var een af vore anseligste Adelsborge. Jeg kunde ikke tilbageholde paa Stedet for Eierinden, der, da Hr. Kjellerup var syg, med største Velvillie og Forekommenhed viste mig Gaardens rummelige og stadselige Værelser, den Yttring, hvor ønskeligt det var, at der fandtes i Kjøbstæderne kunsterfarne og dygtige Mænd, hvem saadanne Reparationer kunde overdrages, og som virkeligen beflittede sig paa at bevare det, der er tilstede, ikke vilkaarligen at forandre det ved grelle Overmalinger o. desl. Havnø, der ligger smukt ved Fjorden, og altsaa har bequem Udskibning, er en mindre Gaard, der har i Nærheden megen Skov; deels denne, deels den betydelige Opstaldning af Stude, der for det Meste føres til Kjøbenhavn, gjør, at Gaarden hører til Jyllands vigtigere Herregaarde.

Fra Skeelund tog jeg over Hadsund, og derfra til Randers, en Vei, der deels var kortere, deels behageligere, end over Hobro. I Randers opholdt jeg mig flere Dage hos min mangeaarige Ven, Hr. Rector Flemmer, og havde saaledes Leilighed til at besee flere Anlæg i Byen. Hr. Justitsraad, Borgermæster Neckelmann meddeelte mig, ved mit første Besøg, et lidet Skrift: "Kortfattet Udsigt over Randers Kjøbstad i Aaret 1830," som han har affattet i Anledning af Hs. Majestæt Kongens Ophold sammesteds i Juni 1830, hvilket, i Forening med Hr. Justitsraadens personlige Veiledning og ligeledes Hr. Apotheker Schack Køster's Venskab, skyldes, at jeg snart kunde gjøre mig bekjendt med hvad, der især var mærkeligt for mig.

I alle vore Kjøbstæder udgjør Brændeviinsbrænden en vigtig Næringsdrift; vel have Jyllands Kjøbstæder at kæmpe imod deels det ulovlige Landbrænden, deels Indsmuglen af Flensborger-Brændeviin, men dog er dette Næringsbrug mere eller mindre i alle Kjøbstæder en for Borgeren vigtig Indtægtskilde. I en saa betydelig By, som Randers er, drives Brændeviinsbrænden ogsaa med Kraft,

idet omtrent 40 Brænderier, blandt hvilke de fleste dog ere smaa, ere i Gang; nogle have nye og forbedrede Redskaber, liig dem, som her i Staden ere i Brug, og som især ere opstaaede ved at de, der ville drive Brændeviinsbrænden, modtage Underviisning i Hovedstaden af Hr. Brændeviinsbrænder, Dannebrogsmand Brøndum, og derpaa skulle underkaste sig en Prøve. Jhvorvel denne Bestemmelse har paa dette Næringsbrug i Almindelighed havt en vigtig Indflydelse, da Flere saaledes have havt Leilighed til at gjøre sig bekjendte med hensigtsmæssigen anlagde og vel drevne Brænderier, hvilke de siden have taget til Mønster, og desuden have erhvervet sig nogen theoretisk Kundskab, synes dog det af Hr. Justitsraaden i ovennævnte Skrift fremsatte Ønske, at en Examens-Commission maatte udnævnes ogsaa i Jylland, at være billigt, da nuomstunder mange kaldes paa længere Tid fra Huus og Næringsdrift, for ved et kostbart Ophold i Hovedstaden at underkaste sig den befalede Prøve. Da Randers ligger ret passende midt i Jylland, og eier i Hr. Apotheker Køster en grundig Chemiker, der ogsaa har studeret, foruden Apothekerkunsten, Chemiens øvrige techniske Anvendelse, desuden har i Hr. M. Møller's Brænderi et hensigtsmæssigen indrettet Værk, der kunde antages som Normal-Brænderi, vilde en saadan Examens-Commission vistnok passende der kunne dannes, og maaskee saaledes megen af den Uvillie, som nu spores mod den befalede Prøve, bortfalde.

Det er almindeligt i Kjøbstæderne, at Ølbrygning drives ved Siden af Brændeviinsbrænden; Hensigten hermed er at vinde Øl til Paasæt, og, skjøndt Bærme hertil hensigtsmæssigen kan anvendes, istedetfor Ølet, er det dog ofte fordeelagtigere, at bruge denne til Øvæget, og fremdeles anvende Øl til Paasæt. Dog denne Omstændighed, at Ølet tilvirkes fornæmmeligen til dette middelbare Formaal, har en saare mærkelig Indflydelse paa dets Godhed, og det kan med Grund tilskrives samme, at det er sjeldent at træffe selv i vore Kjøbstæder en god Drik Øl. Mange nøies derfor med hjemmebrygget Øl, men som ligeledes almindeligen er slet, da det ikke er rigtigen behandlet, sjeldent behørigen kogt eller afgjæret, eller lade komme Øl fra Kjøbenhavn, som saaledes bliver dyrt. Randers gjør imidlertid, ligesom enkelte andre Kjøbstæder, f. Ex. Helsingøer, herfra en Undtagelse; thi paa flere Steder, især hos Hr. Capitain Lund, der ogsaa har Eddikebryggeri, har

jeg havt Leilighed til at smage særdeles fortrinligt Øl. Dog dette er ikke det berømte Randers-Øl, som dog maaskee snarere har erhvervet sit Navn ved sine berusende Egenskaber, end ved sin Godhed. Randers' gamle Tingbøger vidne om mangen Ordstrid, der udartede til Nævekamp og Vaabenfærd, som Øllet fremkaldte; og end i Holberg's Tider gjorde det Folk vel snaksomme; men et Par Kruse hjalp da ogsaa stundom en Proprietarius til at slutte Handel selv med Hollands lærdeste Studehentere. Det var en Udførselsartikel især til Norge; men det er Øllet for nærværende Tid ikke og vil næppe blive, hvor naturligt det end maa være for Danmark at afsætte sine Kornvare i forædlet Tilstand, førend der er Evne og Lyst tilstede at drive denne Haandtering i det Store.

I Forbindelse med Brændeviinsbrænden staaer i Randers ogsaa Opfeden af Slagtequæg og Underholdning af Malkequæg. Hiint skal især være Brændeviinsbrænderne fordeelagtigt. Forholder det sig saa, og kan virkeligen Slagtequæg næres og fedes ved Spølen, saa at det faaer ligesaa godt Kjød og bliver en ligesaa søgt Vare, som vort Fedequæg nu er, kan heraf udledes endnu een vigtig Grund til at tillade Anlæget af Landbrænderier. Det maa vistnok erkjendes, at Opstaldning af Stude mere har hjemme paa Landet, end i Kjøbstæderne, og det fornæmmeligen paa de store Gaarde. Da Landbrænderier vel især vilde indrettes paa disse, efterdi i det Mindste for det Første næppe en almindelig Tilladelse til paa Landet at brænde kunde gives, deels for det dermed vanskeliggjorte Toldopsyns Skyld, deels fordi da let en Mængde Smaabrænderier vilde opstaae, der, slet ledede, vilde medtage en uforholdsmæssigen stor Arbeidskraft og Brændselsmængde, vilde de store Gaarde have en Hjælp i dette for deres Eiere og Landet lige vigtige Erhverv, og desuden kunne bringe deres Kornproduct i en forædlet Form, der baade lettede Bevaringen og Transporten. Jeg troer ikke, at dette Monopol for de større Gaarde, at have Landbrænderier, kunde sammenlignes med det, de i forrige Tider havde, ene at kunne opstalde Stude, og som i Aaret 1788 afskaffedes; thi Tilladelsen vilde, om saadan isvrigt burde gives, jo kunne ansees som en Forberedelse og Prøve, om end større Frihed burde tilstaaes. Desuden har hiint Monopol, hvor illiberalt et Udseende det end havde, næppe havt saa skadelig Indflydelse, som

det ved første Øiekast synes at maatte have havt, og som det er udskreget for; thi det var i visse Maader overflødigt at sanctionere ved Love den Ëneret, som Tingenes Natur vistnok da medførte, ligesom den nu medfører samme. De store Gaarde, der have Plads, hvis Eiere have Capitaler, som paa een Gang kunne afsende store Drifter af Stude, og hos hvem disse søges, kunne nemlig ene med sand Fordeel opstalde Qvæget, og Bonden er vistnok bedre tjent med at afhænde det hos ham fødte og opdrættede Unggvæg, end paatage sig dets Fedning, og da drive det stykkeviis, eller høist parviis til et fjernt Marked, hvor han først seent og maaskee ikke fuldeligen seer sit Udlæg erstattet. Det vilde vistnok gaae Bonden med Opstaldningen af Stude, som det mangen Gang gaaer ham med sin Hesteavl. For aarligen eller hvert andet Aar at lade en Hoppe bedække, maa han holde et større Antal Heste, end hans Avlsbrug kræver og hans Jord kan ernære; og dog har Følhoppen ofte overdrevent Arbeide, og savner selv tilligemed Føllet og Folen tilstrækkeligt og godt Foder. Den unge Hest maa sælges, naar Bondens Trang er størst, ikke naar den søges begjerligst; og, kan han endog noget opsætte Salget, trækker han om fra Marked til Marked, i Haab om at vinde et Par Daler, som fuldeligen gaae tabt ved det herved foranledigede Tidsspilde. Dette er hverken til hans eller Landets Gavn, og fortjener ikke at opmuntres, naar man paa samme Tid troer, at det var rettest for Bonden at lade sit Markarbeide udføre med Stude, og, om muligt, indskrænke sin Hestebesætning til et eneste Par.

Løverdagen den 14de saae jeg Udstrækningen og Betydningen af en Torvedag i Randers, paa hvilken faldholdes et langt større Antal Producter, end ofte sees paa et Marked. Fødemidler, Trævarer, Huusflidsproducter fandtes selv paa denne Tid af Aaret i betydelig Mængde; ogsaa vare de Handlendes Boutiker vel udstafferede for at tilfredsstille de mange Kjøbere, der søgte dem. Da Randers har et kun ringe Torv, hvorover Passagen ikke kan spærres, eftersom flere Gader støde der sammen, ei heller har paa St. Mortens Kirkegaard, der, da den nu er røddet og planeret, ligeledes anvendes til Torv, tilstrækkelig Plads, findes adskillige Sælgere i Gaderne, hvilket dog snarere bidrager til at give disse den Dag mere Liv, end at det egentligen besværer Passagen.

Blandt de Producter, der saaledes faldbydes, ere Lærreder, af hvilke i Omegnen forfærdiges en stor Mængde; for at bidrage til at gjøre disse mere skikkede til at være Handelsvare, oprettedes i Aaret 1825 i Randers en Lærredshalle, hvor en stor Deel Lærred, omtrent 25000 Alen aarligt, er hallet, eller eftersee og stæmplet; dog er næppe en betydelig Deel heraf bragt i den større Handel eller udført, men det Meste er opkjøbt af enkelte Familier, deels til eget Brug, deels til Bekjendte paa andre Steder, og altsaa har Huusmoderens Critik havt mere Indflydelse paa Omsætningen, end Hallen. En Deel er dog i de senere Aar opkjøbt til militairt Brug, baade i Randers og Aarhuus, og dette har gjennemgaaet Hallen.

I Fattighuset i selve Randers tilvirkes ogsaa en Deel linnede og uldne Varer, hvortil haves tre Lærredsvæve og een Klædevæv; men Bygningen tillader ikke en egentlig Fabrik-Indretning, da den er for smal og for lav. Der er fastsat et vist Reglement for hvad dagligen skal tilvirkes af Dreil, Hør-, Hamp- eller Blaar-Lærred, Klæde, Uld- og Hør-Spind, af Gulvmatter, af Tougværk, af Gulvtæppetøi og Hestedækkener, samt af Værk.

Foruden dette Fattighuus er oftere udtalt Ønske om et Tvangsarbeidshuus.

Hr. Justitsraad Neckelmann, som havde viist mig Fattighuset, førte mig ogsaa hen til Hr. Mattat's Hvidgarveri (Megisserie) og Handskefabrik. De egentlige Randers Handsker, der ere saa berømte, og søges baade i Hovedstaden og i Udlandet, tilvirkes nu kun i ringe Mængde; langt flere, som gaae i Handlen under samme Navn, syes i Horsens og Odense af der tilberedte Skind. Den eiendommelige Lugt, som i sin Tid udmærkede de i Randers forfærdigede Handsker og gjorde dem berømte, angaves at være foraarsaget af Vandet i Gudenaa; rimeligen er det, at samme skyldes en omhyggelig og reenlig Behandling. Mattat er en Franskmand, der har etableret sig for nogle Aar siden i Randers; han bereder der en Mængde Skind, aarligen omtrent 15000 Stykker, som han afsætter, for det Meste usyede til England, men ogsaa en Deel som Handsker, hvilke ere fortrinlige og finde Afsætning deels i Kjøbenhavn, deels i Udlandet. Beredningen er aldeles simpel, men kræver dog, ligesom selve Handskefabricationen, en Deel Omhu; ønskeligt var det, da Skind udgjøre

en betydelig Udførselsartikel for Danmark, hvortil maaskee fornæmmeligen Handelshuset Ree i Randers væsentligen har bidraget, at disse, saameget som muligt, maatte afsættes i forædlet Tilstand.

Hr. Amtsprovst Kruse foreviste mig Kirken og Hospitalet. Byens eneste Kirke, den anselige St. Mortens Kirke, er i Aarene 1826 og 1827 repareret og bragt i en værdig Skikkelse; Kirkegaarden er røddet, og Plads til Begravelse anviist uden for Byen. Hospitalet, stiftet af Christian den Tredie i Aaret 1558, har betydelige Capitaler til Beløb omtrent 115000 Rbdlr. Sølv og desuden aarlige Indtægter af Tiende, Jordskyld o. desl. til et Beløb af over 11000 Rbdlr. Herved seer det sig i Stand til, overeensstemmende med sin første Plan at give Huusly til 100 Lemmer, og desuden fuldkommen Naturalforpleining. Da man, ved at indføre denne, havde indskrænket Boligen noget, for at vinde Plads for Oekonomien, opførtes i Sommerens Løb en betydelig Tilbygning, saa at nu ogsaa det større Antal kan have gode Boliger.

En anden mærkelig offentlig Bygning er Tøihuset, der byggedes efter 2den April 1801 og bestemtes til at være Depot for en betydelig Vaabensamling i Nørrejylland; det er stort, rummeligt og hensigtsmæssigen indrettet; hermed staae i Forbindelse en Artilleri-Kaserne og et Krudttaarn.

Tobaksfabricationen har udbredt sig fra Fredericia til flere af Jyllands Kjøbstæder; ogsaa Randers har flere Fabriker for denne nuomstunder for Bonden nødvendige Luxusartikel, blandt disse er Hr. Kjøbmand Hennings's den største; jeg besøgte samme, ledsaget af min Ven, Hr. Køster, og fandt, at der især tilvirkes de simplere Røgtobakssorter i betydelig Mængde. Man har ogsaa forsøgt at plante Tobak i Nærheden af Randers; senere besaae jeg en Plantage tæt udenfor Byen, der er maaskee det nordligste Sted, hvor Tobaksavl findes.

Søndagen den 15de besøgte jeg den Skole, som forestaaes af Hr. Apotheker Køster; da han har holdt i forskjellige af Jyllands Kjøbstæder de Forelæsninger, som foranstaltes af Selskabet for Naturlærens Udbredelse, har han nøie havt Leilighed til at lære at kjende, hvormeget de unge Mennesker, der danne sig for Næringsbrug og Haandværk, savne en destoværre hidtil gjennem vore Bor-

gerskoler ikke meddeelt Kundskab i Tegning og Geometri. Det er Skolens Hensigt at virke til, at disse Kundskaber kunne erhverves i den Fritid, der levnes Haandværkeren om Søndagen. Hr. Køster og hans Medarbeidere, blandt hvilke ere flere af Byens meest anselige Borgere, have ogsaa den Fornøielse at see Skolen i god Gang; ved en Understøttelse af Selskabet for Naturlærens Udbredelse, der er bestemt for Hr. Køster, for at meddele en forberedende Underviisning i Physik og Chemi, men som han lader tilfalde Skolen, er det blevet muligt strax at give den en passende Udstrækning.

Samme Dag havde jeg, ved en venskabelig Indbydelse af Hr. Apotheker Faith, Leilighed til at see Randers's Laxefiskeri. Laxen, der stedse gaaer mod Strømmen, søger op i Gudenaa, hvori Laxegaardene ere indrettede. Den, der tilhører Hr. Faith, ligger ved Fryfenvold, og strækker sig tværs over Aaen. Gaarden er indesluttet af et Gitter, der gaaer tragtformigen opad i Aaen, Laxen søger gjennem denne snævre Aabning, og kommer da i den indre Deel af Gaarden, hvor den er fanget. Da Gaarden ofte maa aabnes, for at lade flade Pramme eller Kaage, der bringe især Brændsel fra Frisenborgs Skove, passere, undslippe vel ofte adskillige Lax, og desuden er det ogsaa vanskeligt for Eieren, der tillige har Eneret til Midstrøms-Fiskeri lige indtil Randersfjords Udløb, at paasee Indgreb i Fiske-Rettigheden; deels dette, deels den periodiske Afvexling, næsten alt Fiskeri er underkastet, gjør, at Laxe- og Ørtfiskeriet ikke bringer Fordele, svarende til dets Berømthed, men dog er det vistnok med Grund, at Hr. Justitsraad Neckelmann i sit nævnte Skrift antager, at Arent Bærentsen's for omtrent 180 Aar siden yttrede Ord om Laxefiskeriet i Randers passe endnu, nemlig: "omendskjøndt Laxene ikke i Tallet saa mange fanges, som andre Søfisk, saa ere de dog ei heller saa faa, at Randers Borgere jo en stor Fordeel af samme Fiskende have." Laxen behandles iøvrigt her paa en eiendommelig Maade, idet den ikke ryges, men blot reses, o: hænger til Tørre i Nærheden af Varmen; den beholder herved sin eiendommelige Fiskesmag, og foretrækkes derfor for den sædvanlige røgede Lax, men kan da ei heller saa let bevares, som denne.

Et Par andre Fabriker besaae jeg Dagen derpaa. Det er meget almindeligt, blandt Middelstanden og de lavere Stænder, at

bruge Cichorie, for at blande i Kaffeen, og denne førtes derfor i store Mængder til Jylland, især fra Altona. I de sidste Aar ere Fabriker, begunstigede for et bestemt Antal Aar ved en toldfri Indførsel af Cichorie-Rødderne, i Forventning, at disse siden skulde samles og dyrkes i Omegnen, anlagde paa flere Steder. Man skulde næppe troe, at en Fabrication, der blot bestaaer i at brænde, male og indpakke Cichorien, et, i det Mindste efter min Smag, saare slet Surrogat for Kaffee, kunde have et saa betydeligt Omfang, som Hr. Isaacsen's Fabrik har. Tilberedningen, der egentligen er aldeles simpel, kræver især ved Rødderne Brænding en Deel Opmærksomhed, liig den, vore Tjenestefolk saa ofte undlade ved Kaffeens Brænding.

En Klædefabrik, tilhørende Hr. **Wolff**, tilvirker grovt Klæde og Klæde af Mellemsorten; den er forsynet med en Deel af de nyere Fabrikmaskiner; men kan i Omfang ikke maale sig med **Bruunshaab** ved **Viborg**, og vil derfor vel vanskeligen kunne i den større Handel concurrere med denne saa nærliggende Fabrik.

I Landsbyen **Vorup**, tæt ved **Randers**, forfærdiges i betydelig Mængde de saakaldte Jydekar. Denne Industri hører ellers mere hjemme paa Vestkanten, især i Omegnen af **Varde**; og Vorup er den eneste By i Omegnen af Randers, hvor saadanne Kar forfærdiges. Leret hentes en Miils Vei borte ved **Askilsdrup** og ligger i Almindelighed Vinteren over for at fryse, hvorved det bliver mere fiint og fordeelt; det er let danneligt og fiint, uden Steen, saa at det ikke underkastes nogen Slemning. Med Haanden og paa den sædvanlige Pottemagerskive tildannes det nu, og hermed ere især Fruentimrene beskjæftigede; Karrene tørres og brændes; for at give dem deres graasorte Farve, indsættes de atter i Ovnen med Lyng, hvis med mange Kuldele blandede Røg gjennemtrænger Leret aldeles. Det er mærkeligt, at denne i Jylland saa bekjendte Methode, der er aldeles liig den, der anvendes i flere hollandske Teglbrænderier og ligeledes i Hr. Dithmer's Teglbrænderi paa **Rennberg**, ikke er kommen i Brug i det Mindste ved enkelte Teglbrænderier, da paa denne Maade kunne frembringes smukke Tagsteen, Gulvfliser o. desl. og hine sandsynligviis varigere, end de røde Tagsteen, og af et mere uforandret Udseende, end de glasserede, der altfor let miste deres overfladiske Glasur.

Randers's Hovednæring er Handel, og den er maaskee den af

alle danske Kjøbstæder, hvis Handel meest har tiltaget. Handelshuset Ph. H. Ree, der siden Krigen her etablerede sig, har især havt betydelig Udførsel af Korn, Skind, Huder og Uld, deels fra det betydelige Opland, deels fra selv mere fjernt liggende Dele. Randers, omtrent midt i Nørrejylland, ved sin Beliggenhed dybt inde i Fjorden, paa een Gang i visse Maader baade Sø- og Landstad, maa ved nogenlunde gunstige Conjuncturer, naar de benyttes med Klogskab og understøttes af Capitaler, kunne have en fordeelagtig Handel. Ved Byens virksomme Bestyrelse er meget udrettet til Handlens og Skibsfartens Fremme. Havnecommissionen har efterhaanden seet sig i Stand til betydelige Forbedringer, saaledes er Bryggen, der forhen var for snæver til Losning og Ladning, udvidet; Skibsbøier ere lagde i Løbet ved Udbyhøi, der er for snævert, til at Skibene der kunne krydse; nærmere Byen, fra Uggelhusene til ind mod samme, ere Varpepæle; ogsaa har Havnekassen bidraget til Nørreaaens Oprensning, for at fremme Kaagfarten op til Bruunshaab. Foruden hvad saaledes er udrettet, er endvidere paatænkt og ved et Interessentskab subscriberet til Anskaffelsen af en Dampbaad, bestemt som Slæber for at bringe Skibene fra Udbyhøi til Randers. Dette er vigtigt, da den Vind, der er god for Skibene fra Randers til England, Holland og Frankrig, hindrer dem i at løbe ud af Fjorden, hvorved altsaa mangen Conjunctur paa det udenlandske Marked let forfeiles. Ifølge Underretning, man har indhentet fra Newcastle, vil et passende Bugseerfartøi eller en Slæber, med en Maskine af 10 til 12 Hestes Kraft, stikkende $3\frac{1}{2}$ Fod dybt og af en Brede, Hjulene indbegrebne, af 24 Fod, kunne anskaffes for 915 L. Sterl. eller 8000 Rbdlr.; for en noget høiere Sum kunde det tillige indrettes til Mudderpram, og, ved at gjøre Længden og Dybgaaende noget større, endvidere med en noget høiere Bekostning til Lastepram for 400 til 500 Tdr. Korn. Om denne fleersidige Anvendelse af samme Fartøi er tilraadelig, vover jeg ikke at afgjøre; men nøie fortjener Sagen vistnok at overveies og drøftes; Opmuddring med Dampkraft er ofte med Held udført, blandt andet ved det betydelige Havneanlæg i Svinemünde, og har særdeles vel svaret Regning; at den ikke er bleven almindeligere, maa vel snarest tilskrives Privat-Interesse, Ulyst til Forandringer og Mangel paa grundigt, af Kundskaber ledet Overlæg; det er derhos

endnu forbeholdt Dampkraften ogsaa i dette Tilfælde at lette Træl-leaaget, der just paa Muddermaskiner ofte er lagt tungt paa vore Medmennesker, som endnu, som oftest paa en farlig og hensigtsløs Maade, anvende ved det svære Opmuddringsarbeide deres Kræfter. Skal Dampfartøiet ene anvendes som Slæber, hvilket er det simpleste og maaskee det rigtigste, vil det vel være et Spørgsmaal, om det vil blive i en saadan Grad afbenyttet, at den betydelige Capital, der dog i det Virkelige, hvis et i enhver Henseende godt Fartøi skal anskaffes, kunde overstige den forhen nævnte Sum, derved kan forrentes og indvindes, og tillige Omkostningerne, deriblandt Lønning til en Maskinist, kunne afholdes; det er ikke fordi, at Randers's Skibsfart jo tilstrækkeligen hjemler et saadant Damp-fartøis Anskaffelse, men fordi Provinds-Skipperne, som bekjendt, skye alle Udgifter, om de endog derved kunne spare betydeligt i Tid. Det er at antage, at, hvis disse, for Afbenyttelse af Damp-fartøiet, havde at svare en endog aldeles billig Kjendelse, vilde de dog sjeldent bruge samme. I flere end eet Tilfælde, har Søfar-ten vendt sig just fra det Sted, hvor der var god Havn anlagt, fordi der krævedes Havnepenge, og kastet sig paa Steder, hvor man var befriet fra disse, selv om Seiladsen dertil i høi Grad var besværlig. En i saa Henseende mærkelig Sammenligning synes at kunne gjøres mellem Fredericia og Kolding, hvilket sidste Sted har en i høi Grad vanskelig Ladning og Udskibning, da Fjorden eller Aaløbet op imod Kolding er aldeles flakt, hvorfor Skibene blive liggende næsten $\frac{1}{2}$ Miil fra Byen, medens derimod Fredericia skal have en fortræffelig Havn.

En anden paatænkt Plan er at forskaffe Randers et større Opland, eller gjøre den til Søstad og Udskibnings-Stad for en stor Deel af det nordvestlige Jylland, der nu udskiber sine Produc-ter over Aalborg, ved at tilveiebringe en Pramfart mellem Liim-fjorden og Gudenaa; et Forslag hertil overraktes Hs. Majestæt af Hr. Justitsraad, Borgermæster Meckelmann, under Allerhøist-sammes Ophold i Randers i afvigte Aar. Forbindelsen paatæn-kes tilveiebragt ved en Oprensning af Storaaen, der gaaer fra Kousted-By, 2 Mile N. V. for Randers, fortsætter sit Løb nord-vestlig, men i mange Bugtninger og under forskjellige Navne, først Kousted-Aa, dernæst Hersom-Aa, tilsidst Skals-Aa, og fal-der ved Byen Skals ud i en Bugt, der gaaer fra Liimfjorden

ind mod Hjerbæk, N. V. for Viborg. Kousted-Aa skulde da atter forenes med Nøraaen, ved et Par Bække, Tingbæk, Hestehavebæk og nord paa Fousingø-Møllebæk, og saaledes en uafbrudt Vandforbindelse aabnes mellem Randers og Liimfjorden ved Skals. For Randers vilde heraf flyde den Fordeel, at der vilde være en Vandvei, dog deels Pramfart, deels Skibsfart, til Kjøbstæderne Skive, Holstebro, ved dens Ladeplads Struer, Lemvig, Thisted, Nykjøbing, Flækken Løgstør, at altsaa dens Opland til Indkjøb og Afsætning vilde udvides til de Landdistricter, der begrændses af Liimfjorden, og som ligge vesten for Løgstørs Grunde, og disse Egne vilde da have Valget mellem Randers og Aalborg, for der at søge Afsætning for deres til Udførsel bestemte Producter. Desuden vil ved Aaernes Oprensning og Gravning af Sidegrøfter, en stor Strækning af Eng mellem Nøraaen og Storaaen, der nu tildeels er suur og svampig, ved det udvidede Vandløb blive befriet fra Oversvømmelse og forbedres. Bekostningerne antages ikke at ville blive betydelige, da intet Sluseværk ansees fornødent, og Udgravningen i den bløde Jord, efter Hr. Justisraadens Formening, vil kunne foretages efter Brückmann's i Magazinet (Anden Række 2det Bd. S. 113) omtalte Methode, eller ved Knowles' sammesteds nævnte Plouge.

Hvorvidt nu virkeligen med Lethed denne Forbindelse kunde udføres, derom tør Udgiveren, der ikke er nøie bekjendt med hine Egne, og end mindre med Aaernes Beskaffenhed, ikke yttre nogen Mening, kun Saameget troer han at kunne bemærke, at en Fart ad oprensede Aaer, hvis Vandstand ifølge Aarstiden er ustadig, stedse er usikker; da Bredderne ere Mosegrund, vil en fast Trækkesti ikke kunne tilveiebringes, og altsaa den ved de mangfoldige Bugtninger lange Vei, mellem de to Endepuncter Randers og Skals, ikkun langsomt tilbagelægges; føie vi nu hertil Transporternes rimelige Usikkerhed om Sommeren, deres absolute Afbrydelse om Vinteren, vilde det tilsigtede Øiemed vel ikkun ufuldstændigen opnaaes, og Bekostningen, der dog ved den idelige Vedligeholdelse, ved Renterne af den udlagte Capital til Oprensningen, til Anskaffelsen af Pramme, til Oplagshuse, Brygger o. s. v. ved Skals, nødvendigviis ikke kunde blive ringe, vilde vel vanskeligen erstattes ved en nogenlunde antagelig Afgift. Vandt end Randers Noget, tabte Aalborg dette. De Fordele, der vilde tilflyde Oplandet, grænd-

sende til de indre Dele af Limfjorden, vilde i høiere Grad blive det til Deel, naar en Vei, forbi eller nedenfor Løgstør, aabnedes for Søfkibe; og dette kunde maaskee med en ikke større Sum tilveiebringes. En saadan usikker og langsom Vandtransport har vistnok kun Værd, saalænge Landeveiene ere slette, og altsaa en regelmæssig Fragtkjørsel umulig; men, anvendes den Capital, der maatte anlægges i et saadant Foretagende, paa Veienes Forbedring, vilde maaskee ligesaa store Fordele erhverves for hiint Opland, og tillige mangfoldige andre vigtige Hiemed opnaaes, og Viborg, behøvende selv en Mængde Producter, og Kjøbstad for det Midterste af Jylland, forsaavidt dette har Noget at sælge og Noget at kjøbe for, vilde vel, naar den ved gode Veie, hvoraf dog flere findes, sattes i Forbindelse med hiint Opland og med Randers, være et naturligere Oplagssted for Land- og Handels-Producter, end Skals, og et mere passende Udgangspunct for Landfragt, end dette Sted vilde være for en Pramfragt.

Randers's Betydenhed maa blive indlysende for Enhver, der endog under et kun kort Ophold lærer at kjende samme. Begrændset af Høie mod Nord, viser den sig først, idet man kommer herfra, naar man er den temmeligen nær, og da strax seer en tæt- og velbygget Stad. Her findes ogsaa, dog sjeldnere end i Aalborg, smalle Gyder. Da Befolkningen er meget tiltaget, og Alt gjerne holder sig til Stadens søndre Deel, hvilken ogsaa Landboerne, idet de komme indad den søndre Port, meest søge, ere især her Husene meget udstykkede. Byens Huse have i Almindelighed et ret pynteligt Udseende; men dog spores ogsaa, ifølge Justitsraad Neckelmann's tidt nævnte Skrift, Mangel paa duelige Bygnings-Haandværkere, og end mere paa Mænd, der have Kundskab i Bygningskunsten. Her ere ogsaa ved Husene sjeldnere Hauger, end ellers pleier at være Tilfældet i Kjøbstæderne. Desto vigtigere ere de Lystanlæg, som findes ved Byen, hvoriblandt Tøihushaven især udmærker sig; denne, hvortil slutter sig den af Hr. Kammerherre, Amtmand Lorentz foranstaltede smukke Plantning om det for et Par Aar siden opførte vakkre Amtshuus, gjør et behageligt Indtryk, naar man kommer ind til Byen fra den østre Side.

Den smukkeste Deel af Randers's Omegn er Bredderne af Fjorden; et Par Miil fra Randers paa den vestre Fjordbredde

ligger Klosteret Støvringgaard, en antik Bygning, omgiven af en smuk Skov og med en stor Have, anlagt og vedligeholdt aldeles i den gamle franske Stiil; Beliggenheden ved Fjorden, Udsigten over til Steenalt, en Herregaard i Rougsø-Herred, giver Klosteret en sjelden Situation. Ved at aflægge et Besøg hos den værdige forhenværende Priorinde, Frøken Suglede, der i mere end 50 Aar har forestaaet Klosteret med en sjelden Indsigt og Duelighed, og først nu i sin høie Alder har nedlagt sit Embede, havde jeg Leilighed til at see ogsaa det Indre af Klosteret, sammes Spisesal, Capel o. s. v., som dog ikke frembyder nogen særdeles Mærkelighed; sandsynligviis er ved Klosterets Stiftelse, Aar 1735, det Indvendige bleven indrettet efter den Tids noget tarvelige Skik, og derved er det mærkelige Fortids Præg, Bygningens Ydre endnu har, vel indvendigen for det Meste forsvundet.

I Selskab med Hr. Rector Flemmer kjørte jeg Onsdagen den 13de Juli til Aarhuus i en Storm, der snarere mindede os om en streng Efteraarsdag, end om den varmeste Sommermaaned. Næste Dags Morgen ledsagede jeg min Ven ned til Smakken, og saae første Gang disse velindrettede Fartøier, der vistnok opfylde de Fordringer, der billigen kunne gjøres, naar man vil nøies med Seilfartøier. Et Ruf midt paa Dækket giver Passagererne et bequemt Ophold, ogsaa i ugunstigt Veir, men, da det tager Vindfang, maa det være noget hinderligt for Seiladsen.

Senere paa Dagen besaae jeg en Oliemølle, tilhørende Hr. Bang; den drives ved Hestekraft og er ikke af betydelig Udstrækning, men kan dog vistnok være paa en ret fordeelagtig Maade sysselsat, da i Omegnen avles en Mængde Hør, hvorfor Hørfrø let kan sammenkjøbes, endvidere forekommer nogen Raps og en Deel Kornfrø. Den havde til Frøknusning den sædvanlige Indretning med en Steen, eller, hvis jeg ikke mindes feil, en Jernvalse, der førtes i en snæver Kreds hen over en Bane, og til Udpresningen en Kilepresse. Naar man anvender en saa kostbar Kraft, som Hestekraften er, synes andre Indretninger, saasom et Valseværk ved Siden af Knusemøllen og en hydraulisk Presse, at være hensigtsmæssigere; men den større Capital, som da kræves, og Vanskeligheden at see et saadant Maskineri udført, opstillet og Tid efter anden repareret paa et Sted, der er fjernet fra Maskinværkste-

der, er en tilstrækkelig Grund til at indskrænke sig til de Indretninger, som sædvanlige Møllebyggere kunne anlægge og udføre.

Aarhuus eier iøvrigt flere Fabrikanlæg, blandt disse især Ree's store Sukkerraffinaderi, Funder's Tobaksfabrik, en Cichoriefabrik, hvilke jeg venter at kunne besee et andet Aar. Da jeg i de faa Dage, inden jeg afgik til Sjælland, gjorde et Par Toure i Omegnen, havde jeg mindre Leilighed, end jeg egentligen ønskede, til at besee hvad Mærkeligt Byen selv kan fremvise.

Een af disse Toure førte mig til Blegind, hvor jeg besøgte min forrige Lærer, Hr. Pastor Fausbüll; ved med ham at gjøre en liden Reise ned imod Rathlausdal til Fillerup, saae jeg første Gang noget af den Deel af Jylland, der regnes til dens skjønneste Egne, nemlig den østlige Deel af Nørrejylland, fra Aarhuus over Skanderborg og Veile indtil Kolding. Mig er denne Deel næsten ubekjendt, dog haaber jeg senere at lære samme nærmere at kjende, da den i flere Henseender, end blot fra Skjønhedens Side, er mærkelig.

Hr. Procurator, Politi-Assistent Nielsen, der er Bestyrer af Marsillesborg, førte mig om Søndagen den 22de Juli ud til dette Gods; ved Bække, der styrte ned fra det høie Land mod Stranden, er her Vandkraft til flere Anlæg, og i Alt ere byggede 4 forskjellige, velindrettede smaae Vandmøller, der ere bortforpagtede. I to af disse opplukkes gamle uldne Klude, for atter at omarbeides til Tøier. En i Aarhuus bosat Kjøbmand driver denne Industri, hvorved Fremgangsmaaden holdes hemmelig; efterat Kludene ere præparerede, sendes de til England. Tillige saae jeg Marsillesborgs Teglværk, der er nyligen anlagt, og har afgivet allerede en Deel Producter, deels til Godsets Brug, deriblandt til en Gaard, kaldet Jægergaarden, som bygges nær Aarhuus, deels til Salg. Sandsynligviis vil dette Teglværk, i Forening med et andet, som man agter at anlægge ved Aarhuus, afhjælpe en hidtil i Aarhuus følt Trang og tillige give en Deel næringsløse Mennesker Arbeidsfortjeneste.

Hr. Nielsen tager ogsaa virksom Deel i Bestyrelsen af Frederik Ferdinands Søndagsskole. Den gaaer stadigen frem efter den Plan, som jeg allerede ifjor saae fulgt, idet her øves, som Forberedelse, geometrisk Tegning, Frihaandstegning og Haandværkstegning. Omstændighederne have endnu ikke tilladt at føie hertil

Underviisning i Begyndelsesgrundene af Geometrien, hvor meget dette endog ønskes og maa ansees vigtigt, da saaledes paa den letteste og meest passende Maade, i Forbindelse med Tegningen og til dens nærmere Oplysning, kan bibringes Haandværkeren Kundskaber, som han fremfor nogen Anden saa ofte har Leilighed til at anvende.

Dagen, som jeg tilbragte i Hr. Nielsen's Selskab, sluttedes med et Besøg i Riis-Skov, der afbenyttes af Aarhuus's Beboere, ligesom Dyrehaugen af os. En Deel Familier søge ogsaa om Søndagen den smukke Marsillesborg-Skov.

Dagen derpaa var bestemt til Afreisen med Smakken. Kan Ordet Børt udledes af bør, forsaavidt som Børtfartøi er det, der bør afgaae til en bestemt Tid, ville Smakkerne ikke kunne fortjene dette Navn, da de ere fritagne for at afgaae, naar de ikke have halv Fragt. Et saadant Tilfælde, der er i høieste Grad ubehageligt for Enhver, havde nær mødt mig, eller mødte mig egentligen; thi først ved at de Passagerer, der havde mældt sig, forenede sig om at betale hvad, der manglede i den fulde Halvdeel, bragtes Smakken til at afgaae. Disse Forhandlinger medtoge $1\frac{1}{2}$ Time; thi først Kl. $7\frac{1}{2}$ kom vi under Seil; men vare da ogsaa i den Grad begunstigede af Vinden, at vi omtrent Kl. 2 naaede Kallundborg.

Jeg savnede denne Gang saaledes ikke, hvad saa tidt er omtalt og er et almindeligt Ønske, en Dampbaad. Tidligen eller sildigen maa en saadan komme paa dette Færgested; ja, hvis ikke indskrænkede Betænkeligheder endnu skulle optræde og vinde Seiren over hvad Publicums Tarv kræver, vil maaskee allerede snart en saadan anvendes til Færgefarten, da der upaatvivleligen, om Færgelauget ikke skulde see sig i Stand til paa den Maade, der nu vel ene kan kaldes hensigtsmæssig, at besørge Befordringen, ville findes Entreprenører, der ville komme Publicum imøde. Bekjendt med Dampfartøier og hvad de kunne udrette, har Tanken, baade førend jeg gik mellem Aarhuus og Kallundborg og senere, saa tidt været henvendt paa, hvorledes en Dampbaad hensigtsmæssigst her kunde anvendes, at jeg troer det tilladt at fremsætte hvad efter min Overbeviisning i saa Henseende kunde foranstaltes, og hvorledes en saadan Dampfart kunde sættes i Forhold til de øvrige Befordrings-Anstalter.

En let Communication mellem Jylland og Hovedstaden er

gjensidigen saa vigtig, at vi have seet det Middel, hvorved den fremmedes, Dampskibet Dania, særdeles afbenyttet, ja endog over al Forventning, hvis man tager Hensyn til de mange Uheld, dette Fartøi har havt, og som nødvendigviis betydeligen have maattet nedsætte dets Credit. Mange Embedsmænd og andre af Jyllands Beboere, for hvem en længere Udebliven i ubestemt Tid var umulig, og en ligeledes temmeligen langvarig og kostbar Landreise var uoverkommelig, have benyttet Dania for at komme til Kjøbenhavn, have der udført deres Forretninger, talt med deres høiere Foresatte og saaledes afgjort med Lethed hvad ikkun ufuldstændigt kan afhandles ved Correspondence. Kjøbenhavnerne, som man, maaskee ei saameget uden Grund, beskylder for, at de ansee Jylland som et Siberien, have først gjort en liden Tour med Dampskibet, f. Ex. for at see Aarhuus-Domkirke, Veilekanten, Skanderborg eller noget saadant berømt Sted, men have da fundet, at der var godt at være, have gjort større Toure om i selve Landet, lært at kjende det, stiftet mangfoldige behagelige og lærerige Bekjendtskaber, og, hvis de ret have benyttet deres Ophold, erfaret, hvilket hæderligt, nøisomt, dygtigt og indsigtsfuldt Folk den jydske Almue er. Jeg tilstaaer gjerne, skjøndt jeg ikke har havt nogen Fordom imod Jylland, thi jeg havde aldeles intet Begreb om samme, eftersom jeg tilforn knapt havde berørt dets sydøstlige Deel, at det, der for flere Aar siden bragte mig til Jylland, var Lysten til Damps at gjøre en Tour igjennem Kattegattet, som jeg saae tilfredsstillet ved at gjøre een af de første Toure med Dania til og fra Aarhuus; men et Ophold af faa Dage i Landet vakte hos mig Ønsket om at kjende en Deel af mit Fædreneland, der var interessant og saa væsentligen forskjelligt fra Øerne, ja endogsaa Hertugdømmerne, hvilke sidste jeg kjendte nærmere. Nu er det Gode og Behagelige, som indbyrdes Besøg af Landsmænd forskaffer, vel meget befordret ved en Dampbaad fra Kjøbenhavn til Jylland; men det Samme kan maaskee opnaaes langt bedre ved en Reise tildeels tillands. Saare mange Passagerer lide meget af Søsyge, og et forlænget Ophold paa Søen bringer dem til at gyse, endog ved den blotte Tanke; da det, naar Reisen fra Kjøbenhavn til Jylland skal foretages aldeles til Søes og ikke begyndes en altfor tidlig Morgentime og endes en for seen Aftentime, bliver nødvendigt at tilbringe Natten ombord, lader det sig ikke nægte, at Opholdet for Enhver

i den snævre Kahyt, hvor maaskee Køieplads endog ikke bliver Passageren, hvis han først seent har mældt sig, til Deel, er ubehageligt. Og anderledes kan det ikke vel være; thi for 10 Rbdlr. for Personen, den Priis, der maa ansees rimelig, og til hvilken man kan vente Passagerer i behørigt Antal, kan næppe skaffes Soveplads og ønskelige Bequemmeligheder, naar Entreprisen skal betale sig. Føie vi nu hertil, at Farvandet er vanskeligt, Overfarten kræver en betydelig Omvei, nord om Sjælland, at her mangle Afverlinger af Sunde og Kyster, som i saa høi Grad gjøre f. Ex. Farten til Kiel behagelig, ville vi indsee, at en Reise, næsten i lige Linie og med en betydeligen forkortet Søvei, i Almindelighed vilde foretrækkes.

En saadan er Veien gjennem Sjælland til Kallundborg og derfra til Aarhuus. Ved at sætte en Dagvogn, der allerede skal være approberet, i Gang fra Kjøbenhavn til Kallundborg, vil man ved een Dags Reise naae dette Sted, f. Ex. ret mageligen fra Kl. 6 Morgen til Kl. 9 Aften; Betalingen for denne Reise vil kun blive omtrent 3 Rbdlr. for hver, hvis vi regne, som Dagvognene pleie, 20 Rbß. for Milen; næste Dags Morgen vil Dampbaaden kunne afgaae til Aarhuus, f. Ex. til den Tid, Smakkerne nu skulle afgaae, Kl. 6 om Morgenen, og Passagererne ere da omtrent Kl. 1, næppe senere end Kl. 2, i Aarhuus, altsaa bequemt samme Aften i Randers, hvortil da en Dagvognskjørsel vistnok vil findes, og ved en kort Reise næste Dag til Viborg, og en noget længere til Aalborg. Dampbaaden vilde kunne føre sine Passagerer da, eftersom den ikke behøver at give Køieplads, ligeledes for omtrent 20 Rbß. Milen eller for 15 Rbmk.; og den hele Reise til Aarhuus, om vi ogsaa regne Nattelogis med i Kallundborg, koster en Deel mindre, og vil være de Fleste behageligere, end Reisen med en Dampbaad fra Kjøbenhavn, om hiin ogsaa, iberegnet Opholdet om Natten i Kallundborg, medtog en noget længere Tid. Paa denne Maade vilde den hele nordvestlige Deel af Sjælland drage Fordeel af Overfarten, og tillige af Dagvognen, som maaskee næppe, uden i Forening med en Dampbaad, vil kunne bestaae. Man vil, hvis man selv eier Heste og Vogne, ved Hjemtouren kunne lade samme møde til bestemt Tid i Kallundborg, ligesom den jydske Reisende kan lade sin Vogn møde i Aarhuus, medens nu saadant Møde næsten stedse er usikkert, saa

at enten den Reisende, eller Vognen maa vente halve Dage, ja muligen endog flere Dage forgjæves.

Postvæsenet, som nu kun drager ringe Fordele af Overfarten mellem Kallundborg og Aarhuus, saavidt jeg veed, gaae kun enkelte Pakkepostsager over Kallundborg, ei heller af Dampskibs-Reiserne i Sommermaanederne, da ingen fuldstændig Post gaaer med Dania til Jylland, men kun til de Steder, Dampbaaden anløber, vilde herved vinde betydeligt. Jeg har tænkt mig endogsaa en særdeles udstrakt Anvendelse af en saadan Dampbaad mellem Kallundborg og Aarhuus, som vilde, hvis andre Forholde ikke ere til Hinder, tale tilstrækkeligt for at anvende en saadan, selv om ikke det øvrige Færgevæsen krævede Dampbaaden.

Vilde man føre, som nu skeer, to Poster ugentligen mellem Kjøbenhavn og Aarhuus, vilde Dampbaaden derved have 4 halve Dages Reise; det kunde dog maaskee gjerne forlanges, at tre Poster ugentligen førtes frem og tilbage, i hvilket Tilfælde 6 halve Dages Reise krævedes. Da det synes rigtigt, at Dampbaaden afgaaer tidligt om Morgenen fra Kallundborg, men først om Middagen fra Aarhuus, for at Formiddagen kunde anvendes til at reise til Aarhuus, f. Ex. fra Randers, og Eftermiddagen ikke skal i Kallundborg medgaae til et unyttigt Ophold, naar Dagvognen først skulde afgaae næste Morgen, vilde det endog være muligt, samme Dag at lade Dampbaaden gaae frem og tilbage, dog vil, efter et gjort Overslag, dette kun være fornødent en enkelt Dag i Ugen. Der bliver saaledes foruden de 4 halve Dage og alle Nætter, 2 hele Dage tilovers, i hvilke Dampbaaden kunde anvendes som Slæber for Ovægsmakker, til Tourer til Samsø, og i hvilke der var Tid til een Gang ugentligen nøie at efterse Maskinen.

Jeg har rigtignok herved tænkt mig kun et i enhver Henseende fortrinligt Fartøi; Farvandet kræver det, især da Dampbaaden burde gaae, ligesom Børtsmakkerne nu, ei blot om Sommeren, men ogsaa om Vinteren, naar ikke megen Is var til Hinder. Postfartøiet Mercurius har et Par Gange gjort Overfarten, og i den Grad vundet Bifald af Kyndige paa Stedet, at de anse et saadant Fartøi tjenligt; maaskee vilde det dog være rigtigt, at gjøre det noget større, og da med en forholdsmæssigen større Hestekraft. Ansattes denne til 48 Hestes Kraft, og Skroget ikke gjordes større, end just fornødent, vilde sikkert et saare hensigtsmæssigt Dampfartøi kunne

tilveiebringes. Apteringen kunde være aldeles simpel, da der ikke behøves Køieplads for Andre, end for Besætningen, ingen, eller dog kun en liden Kabys, og ombord Plads til een, høist to Læster Kul, som vilde i ethvert Tilfælde være tilstrækkelige baade til Reisen frem og tilbage. At her, hvor man har havt saamange ugunstige Beviser mod Dampfarten, ved Danias uheldige Tourer, Alt maa opbydes for at forskaffe denne Fart Credit, er indlysende, og hertil kan, næst efter omhyggelig og forsvarlig Betjening, vistnok Intet ansees vigtigere, end et absolut godt Fartøi; ja jeg tilstaaer gjerne, at, kan et saadant ikke tilveiebringes nu, vilde jeg heller see Sagen, hvor stor Enthusiast jeg end er for Dampfart, udsat endnu noget, dog ikke for længe. Man lade sig derfor ikke lokke af en billig Sum, hvorfor et mindre godt Fartøi maaskee kan anskaffes; thi forhøiede Vedligeholdelses- og Reparations-Omkostninger, Betalingen for Kul o. s. v., vilde dog vel let overstige samme Omkostninger ved et godt Fartøi i den Grad, at mere end de høiere Renter vilde gaae tabt, og en kun ufuldkommen og ubestemt Transport skaffes derhos tilveie. Overhovedet gjælder vel her, som ved alle andre betydelige offentlige Anliggender, det, at, ikkun ved fra Begyndelsen at anskaffe det Bedste, opstaaer den sande Oekonomi. Man see blot hen til Mercurius og Prinds Carl, og sammenligne disse fortrinlige Fartøiers ringe Vedligeholdelses-Omkostninger med hvad nødvendigviis, skjøndt ved en privat Entreprise en større Besparelse kan finde Sted, de andre Dampfartøier maae have kostet, for tilstrækkeligen at faae, ogsaa i det her omtalte Tilfælde, hiin almindelige Regel godtgjort.

Strax efter Ankomsten til Kallundborg tog jeg til Holbæk, hvor jeg forblev et Par Dage, og derfra til Roeskilde, hvorfra jeg, efter at have der tilendebragt nogle Forretninger, tog til mit Hjem, Kjøbenhavn, som jeg naaede den 25de Juli om Aftenen.

Naar man har tilbagelagt saamange Mile, som jeg saaledes har reist paa denne og den foregaaende Tour om i Provindserne, føres Tanken let tilbage paa de forskjellige Veie og deres Beskaffenhed; jeg har reist paa Chausseen og i den veiløse Hede, paa den af Leer og Gruus banede Vei, og henad den med Grøfter indkastede Sandstrimmel, hvis hele Bedækning bestod i et Lag Lyng. Hver Egn har og bør have sit Slags Veie; thi sikkert lade ingen almindelige Regler sig fastsætte, da Meget forandrer sig med den forskjel-

lige Færdsel, Terrainet, Veimaterialierne, Arbeidskræfterne, der kunne anvendes, o. s. v. Dog har Lovgivningen, i Forordningen af 13de December 1793, fastsat saadanne Regler, der ogsaa i visse Henseender kunne ansees vigtige for en Tid, forsaavidt Veienes Anlæg og Vedligeholdelse ofte maa overdrages Mænd, der staae som Øvrighedspersoner i et bestemt Forhold til Beboerne, men ikke tillige særskilt have kunnet erhverve de tekniske Kundskaber, der høre til at bestemme, hvorledes en Vei hensigtsmæssigen anlægges. Dog saadanne Regler maae dog stedse være afhængige af det Punct, hvorpaa Vei-Videnskaben stod, paa den Tid, da Forordningen udkom, og det maa derfor ikke undre os, om vi nu, efter 40 Aars Forløb kunne ønske aldeles andre Regler, end de, der ere gjorte til Lov for vort Veivæsen.

Mac-Adams Methode kan antages at være bekjendt i Landet, deels ved enkelte efter samme udførte Veie, deels ved et Skrift "om de engelske Veie efter Mac-Adam og Paterson," der er udgivet af en unævnt Oversætter i Aaret 1828, og vel, skjønt det ikke er kommet i Boghandlen, tør antages at være i de fleste Veibestyreres Hænder, ligesom det ogsaa er Magazinets Læsere udtogsviis bekjendt. (See Mag. Første Række 4de Bd. S. 131–150); Methoden er i andre Lande, ligesom her, prøvet og befundet at give til en forholdsmæssigen billig Priis varige Veie. Hans Regler, der ere aldeles simple, synes anvendelige paa de fleste Steder, hvor der er betydelig Færdsel; mangler denne, vil en saadan Vei, der egentligen først ved at tilkjøres bliver brugbar, altfor seent komme i Stand. Derfor kan den macadamske Veilægnings-Methode ikke anbefales til de fleste af vore mindre Landeveie eller Biveie, der i Reglen ere kun lidet befarne. Derimod kunde den vel passende sættes istedetfor Chaussee-Anlæget ved Hovedlandeveiene. Disse ere anlagde efter de i den nævnte Forordning fastsatte Regler saaledes, at man har, hvor Opfyldning behøvedes, lagt denne helst af Leer, eller udgravet Jorden til Encaisement, derpaa lagt de største Steen i Bunden, stillet paa Siderne flade Steen paa Kant, de saakaldte Bordursteene, og i denne saaledes dannede Kasse fyldt et Lag store Steen, som forkiledes med mindre Steen, og fyldtes med Leer; skulde eet Lag store Steen ikke være tilstrækkeligt, lagdes endnu ovenpaa et Lag store Steen; derpaa mindre løse Steen, der, om fornødent gjordes, sloges omtrent til lige -

Størrelse; tilsidst paafyldtes et Lag Gruus i det Mindste af 9 Tommers Høide. En saadan Vei er væsentligen forskjellig fra en macadamiseret, der kræver, som første Betingelse, at Veien skal lægges aldeles tør, det er saaledes, at den ikke staaer under Vand, ei heller, ved tilfældig høi Vandstand i Egnen, nogensinde kan komme til at staae under Vand, altsaa frembringes ved at opfylde til en Høide over de tilgrændsende Marker, eller, hvor i et høit Terrain en Gjennemskjæring bliver fornøden, forsynes med saa tilstrækkelige Grøfter, at Vandet har behørigt Afløb ved disse og ikke kan samle sig paa Veien; dernæst forlanger Mac-Adam, at Veien skal bedækkes med et Lag skarptkantede, smaaslagne Steen af en haard, ei skjør Steenart, som uden nogetsomhelst Bindemiddel eller uden nogen Paafylden af Sand, blot ved at tilkjøres, vil danne en haard, banet Vei, der gjør Modstand mod Hjulenes Indtryk og afholder Vandet fra det egentlige Veiplan. Mac-Adam gjør endvidere Veiens Hældning til Siderne mindre, end ellers pleier at fastsættes, paa det at Veien ingensinde skal være saa buet, at den ikke overalt baade i Midten og paa Siderne skulde kunne befares. Nu er det vel ved vort Chausseeanlæg og Veilægning overhovedet fastsat (see bemeldte Forordning af 13de December 1793 §. 10), at der skal sørges for Vandets Afledning; dog synes man snarere at have tænkt paa og i det Virkelige fulgt den Regel, at lade Vandet have behørigt Afløb, idet der er forordnet 1 Tommes Fald paa 10 Tommer, end at have gjort til første Betingelse, at Veien udlægges aldeles tør, d. e. tilstrækkeligen høiere end de tilgrændsende Marker, saa at Vandet maa løbe fra Veien over paa disse, hvis Grøfterne ikke ere tilstrækkelige, ei fra disse paa Veien. Bedækningen af fastsatte, forkilede og med Leer mellemfyldte store Steen afgiver vel en Art Steenbro, men som ikke kan være synderligen varig, da den ikke er sat i Forbandt, ei dannet af ligestore tilpassede Steen, neddrevne med Haandrammer; virkeligen har man ogsaa antaget, at den let kunde forskyde sig, da man har troet at burde indfatte den med Bordursteene; Laget af løse Stene maa endvidere bidrage til, at Steenbroen arbeider sig løs, da disse ved Kjørslen ideligen trykkes ned mellem de større Steen, og saaledes stræbe at bringe dem af Leie; de løse Stene, der ikke ere skarptkantede, ville ved Gruusdækket, der selv, naar det er af bedste Art, bestaaer af smaae runde Dele, stedse

holdes løse, forskyde sig i Furer, svarende til Hjulsporene paa Veien. I disse Spor bliver Vandet staaende, der nu finder et naturligt Filtreerdække i Sandet og de løse Steen, gjennem hvilke det trænger ned til Leret, der er lagt mellem de store Steen, holder dette fugtigt eller vaadt og maa anrette, især i Frostveir, stor Skade. Mac-Adam kræver derimod ligestore, smaaslagne, skarpkantede Steen, der ved deres Kanter kunne hage sig sammen, og saaledes danne et fast urokkeligt Dække; der ere ingen store Steen i Bunden, der kunne arbeide sig frem gjennem dette Dække; ei heller ovenpaa rundkornet Gruus, der kan arbeide sig ned imellem de løse Stene og hindre dem i at feste sig i et naturligt Forbandt. Vistnok har hans Methode Fortrin; men stedse høres Klager over at man skal kjøre hele Strækninger i løse Stene, et for Hestene besværligt Arbeide, som er forbundet med betydeligt Slid paa Vognen. Hos os er en saadan Steenbedækning i den senere Tid ofte anvendt paa Chausseer; men, mærkeligt nok, skjøndt man saaledes har erkjendt Hensigtsmæssigheden af Mac-Adam's Methode, har man ikke fulgt den. Man bør nemlig ikke bedække Chausseen med en Macadamisering, men forandre Chausseen dertil; altsaa opbryde denne aldeles, sønderslaae de store Stene, der ere i Bunden, forsaavidt de ikke ere tilstrækkelige, hertil føie nye, ligeledes smaaslagne Steen. Skeer dette ikke, da vil den gamle Chaussee, hvis den har sat sig, ved de idelige Tryk, den har modtaget, til en fast knudret Masse, afslide snart den nye Steenbedækning, der paa en vis Maade males imellem den og Vognhjulene; er den endnu løs, da nedkiles de smaae Steen i den, og trykke de store Bundsteen i Veiret. I andre Tilfælde er Laget af løse Stene blevet bedækket med Gruus, men dette trykkes ned imellem de løse Stene og hindrer disse saaledes i at fatte hinanden eller danne et fast Leie. Endvidere vil man ved vore gamle Chausseer nødigen offre deres overdrevne Brede; naar en Vei er saa bred, at to Vogne af de bredeste, der kunne antages at komme paa samme, mageligt kunne passere hinanden, har den, med faa Undtagelser i Nærheden af Stæderne, vistnok behørig Brede. Hos os vilde det rette Maal være Breden af to Høiæs, og altsaa Veiens hele Brede næppe behøve at overstige 8 à 10 Alen; ved saaledes at indskrænke Breden, tabes mindre Grund, og Veien er lettere at vedligeholde; især er det ved Macadamiseringen vigtigt ikke at have for bred Vei,

paa det at de Kjørende ikke skulle unddrage sig for at tilkjøre samme. I en anden Henseende vedligeholdes endnu Noget, der vistnok er skadeligt for Veiene, det er de ved eller paa samme plantede Alleer. Veiforordningen udtaler sig særdeles til Fordeel for samme, forsaavidt de, ifølge samme, skulle være til sand Nytte for de Reisende i Mørke og Sneefog, forhindre, at Grøfterne ikke kjøres for nær; men, om saadanne Træer endog ere høistammede og staae i Afstand (Forordningen fastsætter 10 Alen), ville de dog foraarsage for de Kjørende en hæslig Træk, være skadelige i Sneefog, forsaavidt Sneedriver samle sig mod dem, og bidrage til at Veien næsten stedse forbliver vaad, da Træerne deels skygge, deels hindre Vinden i frit at bestryge Veien, deels dryppe, længe efter at Regnen er ophørt. Vel har man erkjendt, at Træer ikke ere gavnlige, eftersom man ingenlunde har fulgt Forordningens Bydende, ifølge hvilken alle Chaussеer, naar Leilighed dertil haves, skulle beplantes med Træer, ligeledes skal man være betænkt paa, at beplante de Landeveie, som ikke blive omlagte med Chaussee, og endvidere tillades det ogsaa at beplante Biveiene med Træer, naar samme ikke ere for smalle; men dog vedligeholder man paa de Chaussеer, som anlægges, endnu Alleerne, medens i det Høieste paa den ene Side, hvor af Veiens overflødige Brede passende en bred Fodsti kunde aflægges, saadan Træplantning kan undskyldes, som bidragende til Fodgjængernes Bequemmelighed.

Ved Veiens Forandring fra Chaussee til Macadamisering, eller ogsaa kun til en halv, men vistnok da ikke hensigtsmæssig Macadamisering, forsaavidt man lader Veien beholde sin Brede, sine store Stene i Bunden, hvilke der ligge til Skade, og hvorved man berøver sig selv et ofte kostbart Veimaterial, vilde Klagerne hos de Kjørende være-mindre, hvis man ikke tog altfor store Strækninger for ad Gangen, men hellere arbeidede paa flere Steder, og lod større Strækninger blive staaende imellem, som atter deelviis toges under Behandling, naar de første vare tilkjørte; der var da Leilighed til Pusterum for Hestene, og Veien behøvede næsten aldeles ikke at afspærres. Et aldeles andet Tilfælde er det, naar man virkeligen lægger Veien aldeles fra ny, altsaa, hvad paa saamange Steder behøves, væsentligen forhøier dens Leie ved Paafyldning, hvor man da staaer i samme Forhold, som om en aldeles ny Vei lagdes.

Som vi have omtalt, passer Macadamiseringen ikke paa de Steder, hvor der er liden Færdsel. Vore Biveie, ja selv paa mange Steder Hovedlandeveiene kræve saaledes ikke denne Methode, og her synes virkeligen den paa nogle Steder indførte Veilægningsmaade at være den hensigtsmæssigste; jeg mener den, hvorved Veiene i Thisted-Amt ere blevne saa berømte, og som hældigen er anvendt paa adskillige jydske Veie; den bestaaer i, først at give Veien en passende Fasthed ved at blande Grunden, hvis den er løst Sand, med Leer, er den Leer, med Sand, og paaføre et Dække af skarpt Gruus, blandet, om fornødent gjøres, med noget Leer. Kan godt Gruus faaes, f. Ex. Strandgruus, der ikke har formange fine eller jordagtige Dele, i hvilket Tilfælde det vistnok burde harpes og skylles, er en saadan Vei i Almindelighed ret god og temmeligen varig, hvis Færdslen ikke er stor, og tunge Læs ikke komme paa samme. For de Kjørende er den, naar den er holdt i god Stand, særdeles bequem og overgaaer aldeles hvad vi her kjende af Chausseer, som stedse ere mere eller mindre ujævne og give idelige Stød; især erindrer enhver Reisende vistnok temmeligen længe en Kjørsel henad den bare Chaussee, der er berøvet aldeles sit Overdække, som een Gang skal erstattes ved de Steendynger, der beredes paa Siderne; han ønskede da vel baade for sig og sin Vogn, at man havde ladet Chausseen blive det, den var, indtil man virkeligen vilde macadamisere den.

For flere af de nye Veie, som anlægges i Jylland, har man ansat en maaskee noget rigelig Brede; Veiforordningen hjemler en saadan anselig Brede, for Hovedlandeveiene af 20 Alen, for de mindre Landeveie 12 til 14 Alen, for Biveiene 8 til 10 Alen mellem Grøfterne; og det synes, efter Diemaalet, at, selv paa lidet besøgte Veie, er man snarere gaaet uden- end indenfor denne Brede. En Grund hertil anføres, at de betydelige Qvægdrifter kræve en bred Vei; men, ikke at tale om, at dog paa sine Steder Jordbund, der har Værdi, gaaer tilspilde, forøges Veiarbeidet, der allerede trykker Landmanden meget, herved betydeligt. For Qvægdrifterne, for hvilke en betydelig Brede vel er bequem, men dog egentligen ikke absolut fornøden, kan sørges ved, hvor Grunden ingen Værdi har, at udlægge Strækninger ved Siden af Veien, men som da ikke videre behøve at behandles som Vei.

Dog, det vil ikke nægtes, at der viser sig næsten paa alle

Steder en ivrig Stræben for at danne gode Veie, og disse ville vistnok ogsaa erholdes; men, jo ivrigere dette Formaal tilsigtes, desto vigtigere bliver det med Indsigt og Klogskab at benytte de Fremskridt, Kundskaben at lægge Vei har gjort, nøie prøve Stedforholdene, undersøge, om de ved Loven gjorte Bestemmelser ere tilstrækkelige for at fremkalde dette store Gode for Landet, eller om de ere en i Forhold til Formaalet for tung Byrde paa Landmanden, eller maaskee feile i begge Henseender. Den Reisende er streng i sine Fordringer; thi han kræver hurtig og bequem Transport; men, er han billig, vil han, ligesaavel som han klager, naar Veien ikke er god, skjøndt der maaskee ikke er anvendt saa lidet Arbeide paa samme, glæde sig over, naar han uventet træffer selv i fjerne Provindser en bequem Vei. Mindet om saadanne bevarer jeg, der stedse med et tilfreds Sind reiser og tænker paa Reiser, og glemmer snart de Stød og Skub og den langsomme Kjørsel, der rigtignok i ikke saa ringe Grad ere blevne mig til Deel baade paa den beskrevne og en tidligere, kortere Reise i afvigte Foraar.

Særskilt aftrykt af

Magazin for Kunstnere og Haandværkere.